

O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ
(MINTAQAVIY) MARKAZI

DUNYO DINLARI TARIXINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY QARASHLAR

MODULI BO'YICHA
O'QUV- USLUBIY
MAJMUUA

2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**OLIY TA’LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TASHKIL ETISH
BOSH ILMIY - METODIK MARKAZI**

**O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ
(MINTAQAVIY) MARKAZI**

“Dunyo dinlari tarixini o‘rganishda zamonaviy qarashlar”

**moduli bo‘yicha
O‘QUV–USLUBIY MAJMUA**

Toshkent – 2023

Mazkur modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023- yil 25-avgustdagi 391-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv re’ja va dastur asosida tayyorlandi.

Tuzuvchi: N.Abdullayeva – falsafa fanlari doktori, prof.v.b.

Taqrizchi: B.Jalilov. O‘zMU, Ijtimoiy fanlar fakulteti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

*O‘quv-uslubiy majmua Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan
(2023-yil 25- avgustdagi 1-sonli bayonnoma)*

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR	5
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA‘LIM METODLARI.	7
III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	22
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	93
V. KEYSLAR BANKI	97
VI. MUSTAQIL TA‘LIM MAVZULARI	98
VII. GLOSSARIY	99
VIII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI	109

I.ISHCHI DASTUR

KIRISH

Ushbu dastur O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PF-4732-son, 2019-yil 27-avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-son, 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son, 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son, 2023-yil 25-yanvardagi "Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-14-son Farmonlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-son Qarorida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, u oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg'or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o'zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko'nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta'lim sohasi bo'yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo'yiladigan umumiy malaka talablari va o'quv rejalari asosida shakllantirilgan bo'lib, uning mazmuni yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma'naviy asoslarini yoritib berish, oliy ta'limning normativ-huquqiy asoslari bo'yicha ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, ilmiy-innovatsion faoliyat darajasini oshirish, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'lim sifatini ta'minlashda baholash metodikalaridan samarali foydalanish, biologiya fanini o'qitishda IT (information texnologiyalar) ma'lumot materiallaridan foydalanish, biologik makromolekulalar va ularning ahamiyatini ochib berish, organizmda energiya almashinuv jarayonlarini tahlil etish va baholash bo'yicha tegishli bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o'quv dasturi quyidagi modullar mazmunini o'z ichiga qamrab oladi:

Kursning maqsadi va vazifalari

Oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kursining **maqsadi** pedagog kadrlarning innovatsion

yondashuvlar asosida o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada loyihalashtirish, sohadagi ilg‘or tajribalar, zamonaviy bilim va malakalarni o‘zlashtirish va amaliyotga joriy etishlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish, shuningdek ularning ijodiy faolligini rivojlantirishdan iborat

Kursning **vazifalariga** quyidagilar kiradi:

“**Dinshunoslik**” yo‘nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalarini takomillashtirish va rivojlantirish;

- pedagoglarning ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish;

-pedagog kadrlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, zamonaviy ta‘lim va innovatsion texnologiyalar sohasidagi ilg‘or xorijiy tajribalarning o‘zlashtirilishini ta‘minlash;

- o‘quv jarayonini tashkil etish va uning sifatini ta‘minlash borasidagi ilg‘or xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlarni o‘zlashtirish;

“**Dinshunoslik**” yo‘nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarini fan va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar bilan o‘zaro integratsiyasini ta‘minlash.

Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari hamda kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar:

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o‘quv modullari bo‘yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega bo‘lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

•2022- 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining davlat va jamiyat hayotini takomillashtirishdagi o‘rni va ahamiyatini;

•O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplarini;

•Oliy ta‘lim sohasiga oid qonun hujjatlari va ularning mazmunini;

•O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta‘lim tizimiga oid farmonlari, qarorlarini;

•O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta‘lim tizimiga tegishli qarorlarini;

•Oliy ta‘lim, fan va innovatsiya vazirligining ta‘lim jarayonlarini rejalashtirish va tashkil etishga oid buyruqlarini;

•Davlat ta‘lim standartlari, ta‘lim yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining Malaka talablari, o‘quv rejalari, fan dasturlari va ularga qo‘yiladigan talablarni, o‘quv yuklamalarini rejalashtirish va ularning bajarilishini nazorat qilish usullarini;

•ta‘lim jarayonini raqamli transformatsiyasini;

•raqamli ta‘lim resurslari va dasturiy mahsulotlarini;

•raqamli ta‘lim resursini pedagogik loyihalash texnologiyasini;

•mediasavodxonlik va xavfsizlik asoslarini;

•raqamli ta‘lim resurslarini loyihalash uchun asosiy talablarni;

•jahonda oliy ta‘lim rivojlanish tendensiyalari: umumiy trendlar va strategik

yoʻnalishlarni;

- zamonaviy taʼlimning global trendlarini;
- inson kapitalining iqtisodiy oʻsishning asosiy omili sifatida rivojlanishida taʼlimning yoshdagi ahamiyatini;
- oliy taʼlimning zamonaviy integratsiyasi: global va mintaqaviy makonda raqobatchilikdagi ustuvorliklari, universitetlarning xalqaro va milliy reytingini;
- xalqaro reyting turlari va ularning indikatorlarini;
- zamonaviy universitet jamiyatning faol, koʻpqirrali va samarali faoliyat yurituvchi instituti sifatidagi uchta yirik vazifalarini;
- universitetlarning zamonaviy modellarini;
- zamonaviy kelajak universitetlarning beshta asosiy modellarini;
- tadbirkorlik universiteti faoliyatining muhim yoʻnalishlarini;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini;
- innovatsion taʼlim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish yoʻllarini;
- kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyatini;
- kasbiy kompetensiyalar va ularning oʻziga xos xususiyatlarini;
- pedagogik texnikaning asosiy komponentlarini;
- pedagogik texnikani shakllantirish yoʻllarini;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, refleksiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar va xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga taʼsirini;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiyaning roli, ahamiyatini;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda uchraydigan toʻsiqlarni yechishda, toʻgʻri harakatlar qilishda pedagogning kompetentlik va kreativlik darajasi, pedagogik kvalimetriyasini;
- talabalar kasbiy tayyorgarlik sifatini kompleks baholashning nazariyasini;
- taʼlim sifatiga taʼsir etuvchi omillarni;
- kredit-modul tizimida talabalarning bilimi, koʻnikmasi, malakasi va kompetensiyalarini nazorat qilish va baholashning oʻziga xos xususiyatlari, didaktik funksiyalarini;
- baholash turlari, tamoyillari va mezonlarini;
- dunyo dinlari tarixini oʻrganishda zamonaviy qarashlarni;
- dunyo dinlariga xos umumiy va xususiy jihatlarni;
- dunyo dinlarini mintaqaviy xususiyatlariga qarab oʻrganishning ahamiyatini;
- din falsafasi, sosiologiyasi, psixologiyasini;
- diniy mutaassiblikka qarshi Oʻzbekistonda keng qamrovli diniy maʼrifat ishlarining amalga oshirilayotganligini;
- hozirgi kunda davlat va din munosabatlariga doir Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan chiqarilayotgan farmonlar va ularni ijrosini;
- diniy manbalar: muqaddas yozuvlar, moddiy manbalar, sharhlarni;

- diniy manbalarning tadqiq usullarini;
- islom manbashunosligi masalalarini;
- Qur'on tafsirlari., Hadislarga yozilgan sharhlarni;
- nashr etilgan dinga doir yangi manbaalarni o'rganish masalasini **bilishi** kerak.

Tinglovchi:

- 2022- 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining asosiy yo'nalish va maqsadlarini tahlil etish va baholash;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Oliy ta'lim tizimiga tegishli qarorlari asosida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish;
- xorijiy tajribalar asosida malaka talablari, o'quv rejalari va fan dasturlarini takomillashtirish;
- multimedia va infografika asosida interaktiv didaktik mayeriallar yaratish va bulut xizmatlarida saqlash;
- masofiviy ta'lim platformalari uchun video kontent yaratish;
- Internetda mualliflik huquqlarini himoya qilish usullaridan foydalanish;
- raqamli ta'lim resurslari sifatini baholash;
- OTMlarni reyting bo'yicha ranjirlash;
- jahon universitetlari reytingini tahlil etish va baholash;
- universitetlarni mustaqil baholash yondashuvlarini aniqlashtirish;
- tadbirkorlik universitetiga o'tish uchun zarur bo'ladigan o'zgarishlarni aniqlash;
- Universitet 1.0 dan Universitet 3.0 modeliga o'tish borasidagi muammolarni aniqlash;
- zamonaviy tadbirkorlik universiteti modeli tamoyillarini o'zlashtirish;
- pedagoglarning kreativ potentsiali tushunchasi va mohiyatini ochib berish;
- pedagoglar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalarini qo'llash;
- o'qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyatini yoritib berish;
- tinglovchilar diqqatini o'ziga tortish usullaridan foydalanish;
- kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish yo'llarini tahlil etish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to'siqlar, qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish;
- talabalarning o'quv auditoriyadagi faoliyatini baholash;
- talabalarning kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi, o'quv-malakaviy amaliyot (mehnat faoliyati)ini nazorat qilish;
- baholashning miqdor va sifat tahlilini amalga oshirish;
- dinni antropologik o'rganish;
- urug'-qabila dinlarini o'rganishda arxeologik manbalarning ahamiyatini ochib berish;

- Jahon dinlarining qadimiy va hozirgi kundagi jihatlari orasidagi farqlarni ajratish;
- diniy manbalarni bag‘rikenglik jihatidan o‘rganish;
- Jahon dinlari manbalarini tadqiq etishda diniy sharhlarning o‘rnini tahlil etish;
- yahudiylik va xristianlik manbalarini o‘rganishda Abu Rayhon Beruniy asarlarining o‘rnini ochib berish *ko‘nikmalariga* ega bo‘lishi lozim.

Tinglovchi:

- “Yangi O‘zbekiston – ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasining mazmun-mohiyatini yoritib berish;
- Oliy ta’lim, fan va innovatsiya vazirligining ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga oid buyruqlari, Davlat ta’lim standartlari, ta’lim yo‘nalishlarining va magistratura mutaxassisliklarining malaka talablari, o‘quv rejalar va fan dasturlarini takomillashtirish;
- o‘quv yuklamalarni rejalashtirish va ularning bajarilishini nazorat qilish;
- meyoriy uslubiy hujjatlarni ishlab chiqish amaliyotini takomillashtirish mexanizmlarini tahlil etish;
- an’anaviy va raqamli ta’limda pedagogik dizaynning xususiyatlarini ochib berish;
- onlayn mashg‘ulotlarni tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- mediasavodxonlik va xavfsizlik asoslarini o‘zlashtirish;
- pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish;
- raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish;
- xalqaro reyting turlari va ularning indikatorlarining ahamiyatini ochib berish;
- OTM reytingiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil etish;
- universitetlarning zamonaviy modellarini o‘rganish;
- OTM bitiruvchilari va xodimlari tomonidan texnologiyalar transferiga litsenziyalar oluvchi startaplarni shakllantirish va yaratish;
- professor-o‘qituvchilarning tadqiqotchi sifatidagi nashr faolligini rivojlantirish istiqbollarini tahlil etish;
- innovatsion ta’lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish;
- pedagog kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish xususiyatlarini tahlil etish va baholash;
- ijtimoiy va kasbiy tajribaga asoslangan intellektual mashqlarni ishlab chiqish;
- o‘quv jarayoni ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do‘stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, tinglovchilarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish, tinglovchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun qulay sharoitni vujudga keltirish;
- tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini o‘rganish, tanishish;

- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiyaning roli, ahamiyatini ochib berish;
- ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillar (moddiy-texnik baza, professor-o'qituvchilarning salohiyati va o'quv-metodik ta'minot)ni tahlil etish va baholash;
- talabalarning o'quv auditoriyadan tashqari faoliyatini baholash;
- talabalarning o'quv auditoriyadan tashqari faoliyatini baholashda o'quv topshiriqlari (reproduktiv, produktiv, qisman-izlanishli, kreativ (ijodiy) murakkablik)ni ishlab chiqish metodikasidan samarali foydalanish;
- dinni tadqiq etishda fenomenologik yondashuvlarni baholash;
- diniy mutaassiblikka qarshi diniy bag'rikenglikning diniy manbaviy asoslarini o'zlashtirish;
- diniy manbalarning tadqiq usullaridan foydalanish;
- Qur'onshunoslik va hadisshunoslikka oid zamonaviy tadqiqotlarni olib borish;
- nashr etilgan dinga doir yangi manbaalardan foydalanish **malakalariga** ega bo'lishi zarur.

Tinglovchi:

- Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma'naviy asoslarini mazmun-mohiyatini yoritib berish;
- O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligining buyruqlari asosida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish;
- Davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, o'quv rejalar va fan dasturlar asosida fanning ishchi dasturini ishlab chiqish amal qilish va ularni ijrosini ta'minlash;
- raqamli ta'lim resurslari va dasturiy mahsulotlarini o'quv jarayoniga faol tatbiq etilishini tashkil etish;
- raqamli ta'lim resursini pedagogik loyihalash texnologiyasi asoslarini o'zlashtirish;
- raqamli ta'lim muhitida pedagogik dizaynga oid innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish;
- universitetlarning xalqaro va milliy reytingini baholash;
- OTMlarda talim, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ilmiy tadqiqot natijalarni tijoratlashtirish yo'llarini tahlil etish va amaliyotga tatbiq etish;
- «Amaliyotchi professorlar» (PoP, Professor of Practice) modelini qo'llash;
- professor-o'qituvchilarning tadqiqotchi sifatidagi nashr faolligini rivojlantirish istiqbollari yoritib berish;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini amaliyotga tatbiq etish;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik trayektoriyalarini ishlab chiqish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan

to'siqlarning xilma-xilligi va o'ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritish, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlash;

- talabalar kasbiy tayyorgarlik sifatini kompleks baholash;
- talabalar kasbiy tayyorgarlik sifatini kompleks baholashning elektron monitoring tizimini yuritish;
- talabalarning ta'limiy (o'quv predmetlari), tarbiyaviy (ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar) va rivojlantiruvchi (ilmiy-tadqiqot ishi, start-up loyihalar) maqsadlarini baholash;
- Dunyo dinlari tarixini o'rganishda tarixiy manbalarning o'rnini tahlil etish;
- O'zbekistonda islomiy qadriyatlarni ijtimoiy xayotning turli jabhalariga tadbqiq etish jarayonlarini baholash;
- diniy mutaassiblikka qarshi O'zbekistonda keng qamrovli diniy ma'rifat ishlarining amalga oshirilayotganligining amaliy ahamiyatini yoritib berish;
- ibtidoiy, urug'-qabila dinlarini o'rganishga oid manbalarni o'zlashtirish;
- O'zbekistonda hadisshunoslikni ((Imom Buxoriy halqaro markazi, Samarqand), Iso Termiziy halqaro markazi, Termiz)), fiqh ilmi (Marg'inoniy fiqshunoslik maktabi), tasavvuf ilmi (Naqshbandiy tasavvuf maktabi) diniy-ma'rifiy markazlarining tashkil topishi va ularda olib borilayotgan tadqiqotlarni amaliy ahamiyatini yoritib berish **kompetensiyalariga** ega bo'lishi lozim.

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

- Modulni o'qitish ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.
- Modulni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan:
 - ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan;
 - o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o'tkazish, va boshqa interaktiv ta'lim usullarini qo'llash nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Dunyo dinlari tarixini o'rganishda zamonaviy qarashlar” moduli mazmuni o'quv rejadagi “Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma'naviy asoslari”, “Oliy ta'limning normativ-huquqiy asoslari”, “Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar” “Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish”, “Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish” “Ta'lim sifatini ta'minlashda baholash metodikalari”, “Dinshunoslik fanining rivojlanishida manbashunoslik masalasi.” mutaxassislik o'quv modullari bilan uzviy bog'langan holda pedagoglarning ta'lim jarayonida kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar ta'lim jarayonida genom tadqiq etishga, katta ma'lumotlar va nukleotid va oqsil ketma-ketliklar ma'lumotlar bazasi tizimlaridan foydalanish va amalda qo'llashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladilar.

“Dunyo dinlari tarixini o'rganishda zamonaviy qarashlar”

Modul bo'yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Auditoriya uquv yuklamasi			
		Jami	jumladan		
			Nazariy	Amaliy mashg'ulot	Ko'chma mashg'uloti
1.	Dunyo dinlariga xos umumiy va xususiy jihatlar.	4	2	2	
2.	Dinni tadqiq etishda fenomenologik yondashuvlar.	10	2	2	6
3.	O'zbekistonda islomiy qadriyatlarni ijtimoiy xayotning turli jabhalariga tadbiq etish jarayonlari	4	2	2	
4.	O'zbekistonda keng qamrovli diniy ma'rifat ishlarining amalga oshirilayotganligi.	10	2	2	6
	Jami:	28	8	8	12

NAZARIY VA AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Dunyo dinlariga xos umumiy va xususiy jihatlar.

Dunyo dinlariga xos umumiy va xususiy jihatlar. Dunyo dinlarini mintaqaviy xususiyatlariga qarab o'rganishning ahamiyati. Dunyo dinlari tarixini o'rganishda tarixiy manbalarning o'rni. Din falsafasi. Din sotsiologiyasi. Din psixologiyasi. Dinni antropologik o'rganish

2-mavzu: Dinni tadqiq etishda fenomenologik yondashuvlar.

Dinni tadqiq etishda fenomenologik yondashuvlar. Urug'-qabila dinlarini o'rganishda arxeologik manbalarning ahamiyati. Jahon dinlarining qadimiy va hozirgi kundagi jihatlari orasidagi farqlar. Diniy mutaassiblikka qarshi diniy bag'rikenglikning diniy manbaviy asoslari.

3-mavzu: O'zbekistonda islomiy qadriyatlarni ijtimoiy xayotning turli jabhalariga tadbiq etish jarayonlari.

Diniy qadriyatlar. O'zbekistonda islomiy qadriyatlarni ijtimoiy xayotning turli jabhalariga tadbiq etish jarayonlari.

4-mavzu: O'zbekistonda keng qamrovli diniy ma'rifat ishlarining amalga oshirilayotganligi.

O'zbekistonda keng qamrovli diniy ma'rifat ishlarining amalga oshirilayotganligi. Hozirgi kunda davlat va din munosabatlariga doir O'zbekiston

Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan chiqarilayotgan farmonlar va ularni ijrosi.

O‘QITISH SHAKLLARI

- Mazkur modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi:
- ma’ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar (ma’lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (ko‘rilayotgan loyiha yechimlari bo‘yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo‘yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

ADABIYOTLAR

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarori.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847- sonli Farmoni.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-14-sonli Farmoni.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Oliy ta’limning meyoriy - huquqiy xujjatlari to‘plami. -T., 2013.
2. O‘rinov V. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarida ECTS kredit-modul tizimi: asosiy tushunchalar va qoidalar. O‘quv qo‘llanma. Nyu Bransvik Universiteti, 2020.
3. The European Higher Education Area. - Joint Declaration of the Ministers of Education. - Bologna, 1999, 19 June.
4. Shaping our Own Future in the European Higher Education Area // Convention of European Higher Education Institutions. - Salamanca, 2001, 29-30 march.
5. Virtualnaya realnost kak novaya issledovatel'skaya i obrazovatel'naya sreda. Serfuz D.n. i dr. // JURNAL Nauchno-analiticheskiy jurnal «Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta Gosudarstvennoy protivopojarnoy slujbi MCHS Rossii», 2015. – s.185-197.
6. Ibraymov A.Ye. Masofaviy o‘qitishning didaktik tizimi. Metodik qo‘llanma. – T.: “Lesson press”, 2020. -112 b.
7. Ignatova N. Y. Obrazovaniye v sifrovuyu epoxu: monografiya. M-vo obrazovaniya i nauki RF. – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf
8. Kiryakova A.V, Olxovaya T.A., Mixaylova N.V., Zaporjko V.V. Internet-tekhnologii na baze LMS Moodle v kompetentnostno-oriyentirovannom obrazovanii: uchebno-metodicheskoye posobiye / A.V. Kiryakova, T.A. Olxovaya, N.V. Mixaylova, V.V. Zaporjko; Orenburgskiy gos. un-t. – Orenburg: OGU, 2011. – 116 s. http://www.osu.ru/docs/fpkp/kiryakova_internet_technologies.pdf
9. Kononyuk A.Ye. Oblachniye vichisleniya. – Kiyev, 2018. – 621 s.
10. Oliy ta’lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Yevropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko‘magida. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
11. Emelyanova O. A. Ta’limda bulutli texnologiyalardan foydalanish // Yosh olim. - 2014. - № 3. - S. 907-909.
12. Moodle LMS tizimida masofaviy kurslar yaratish. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T.: Toshkent farmatsevtika instituti, 2017.
13. Tendensi i razvitiya vsshego obrazovaniya v mire i v Rosii. Analiticheskiy doklad-daydjest. - M., 2021.- 198 s.

14. A.S. Zikriyoyev. Dunyo universitetlari reytingidagi tadqiqotchi olimlar orasida o'zingizni kashf qiling. -T.: Navro'z,2020. ISBN.9789943659285
15. Sherzod Mustafakulov, Aziz Zikriyoev, Dilnoza Allanazarova, Tokhir Khasanov, Sokhibmalik Khomidov. Explore Yourself Among World – Class Researchers. Grand OLEditor, Tashkent 2019, ISBN: 8175 25766-0.
16. Ackoff, Russell L., Scientific Method, New York: John Wiley & Sons, 1962.
17. Barzun, Jacques & Graff. F. (1990). The Modern Researcher, Harcourt, Brace Publication: New York.
18. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
19. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.
20. Pecherkina, A. A. Razvitiye professionalnoy kompetentnosti pedagoga: teoriya i praktika [Tekst] : monografiya / A. A. Pecherkina, E. E. Simanyuk, YE. L. Umnikova : Ural. gos. ped. un-t. – Yekaterinburg : [b.i.], 2011. – 233 s.
21. O.S. Frolova. Formirovaniye innovatsionnoy kompetensii pedagoga v protsesse vnutrishkolnogo povisheniya kvalifikatsii. Diss.k.p.n. Voronej 2018.
22. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronniy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.
23. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsoliyeva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.
24. Ishmuhamedov R, Mirsoliyeva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019.- 68 b.
25. Kodjaspirova G.M. Pedagogika v sxemax, tablitsax i opornix konspektax./ - M.:Ayris-press, 2016.
26. Natanzon E. Sh. Priyemi pedagogicheskogo vozdeystviya. - M, 2012. - 202 s.
27. Sergeyev I.S. Osnovi pedagogicheskoy deyatel'nosti: Uchebnoye posobiye. – SPb.: Piter, 2014.
28. William Rice. Moodle E-Learning Course Development - Third Edition. Packt Publishing - ebooks Account; 3 edition 2015. - 350 pp.
29. English for academics. Cambridge University Press and British Council Russia, 2014. Vook 1,2.
30. Karimova V.A., Zaynutdinova M.B., Nazirova E.Sh., Sadikova Sh.Sh. Tizimli tahlil asoslari.– T.: “O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti”, 2014. – 192 b.
31. Yusupbekov N.R., Aliev R.A., Aliev R.R., Yusupbekov A.N. Boshqarishning intellectual tizimlari va qaror qabul qilish. –Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” DIN. 2015. – 572 b.
32. Ochildiyev A. va boshqalar. Dinshunoslik asoslari (o'quv qo'llanma). – Toshkent: “Toshkent islom universiteti” nashriyot matbaa birlashmasi, 2013.
33. Tashanov A. Mutassiblikning ko'rinishlari va oqibatlari. –Toshkent: Akademiya, 2011. -32 b.

34. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. Uslubiy qo'llanma. - T.: Toshkent Islom universiteti. 2013.
35. Abdusamedov A.E., M.I.Xo'jayev, G.A.Saparova, Sh.Qarshiyev. Dinshunoslik. Uslubiy qo'llanma. –T.: Istiqlof nuri. 2013.
36. Tashanov A. Vayronkor g'oyalar va buzg'unchi mafkuralar. –T., Turon zamin ziyo, 2015. 400 b.
37. Dunyo dinlari tarixi / Tuzuvchilar: S.Agzamxodjayev, D.Rahimjonov, N.Nurmuhammedov va b. – T.: ToshDSHI, 2011. – 262 b.
38. Islom va hozirgi zamon / O'quv qo'llanma.– T.: "Toshkent islom universiteti" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2010. - 207b.

IV. Elektron ta'lim resurslari

1. www.edu.uz.
2. www.aci.uz.
3. www.ictcouncil.gov.uz.
4. www.lib.bimm.uz
5. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
6. www.sciencedirect.com
7. www.acs.org
8. www.nature.com
9. <http://www.kornienko-ev.ru/BCYD/index.html>.

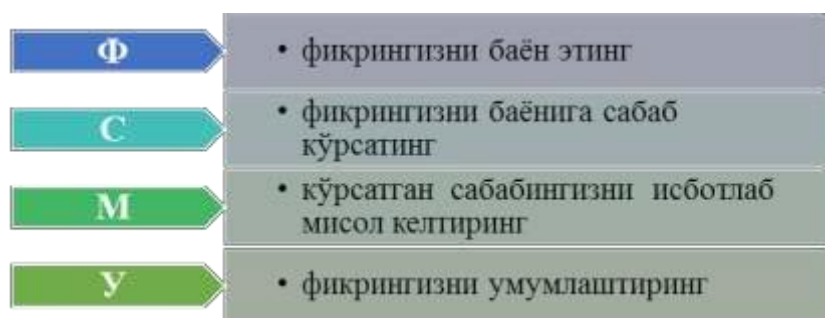
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI.

«FSMU»metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida, mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi;
- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiiy tartibda taqdimot qilinadi.

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishiga asos bo‘ladi.

Namuna:“Dinlarni o‘rganishda samarali uslublardan birini ma’quliy yondashuv” fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

Dinning mohiyati nima?

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod qatnashchilarning yangi mavzu bo‘yicha dastlabki bilimlar darajasini tashxis qilish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek mavzu bo‘yicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash maqsadida qo‘llaniladi.

“Tushunchalar tahlili” metodini amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg‘ulot qoidalarini bilan tanishtiriladi;

□ o‘quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual tartibda);

□ o‘quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma’lumot beradilar;

□ belgilangan vaqt yakuniga etgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning to‘g‘ri va to‘liq izohini o‘qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;

□ har bir ishtirokchi berilgan to‘g‘ri javoblar bilan o‘zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Mavzuga oid tushunchalar tahlili”

Tushuncha	Hal qiluvchi kuch	Samarasi nimada aks etadi	Yondashuvni ilgari surgan olimlar
Qiyosiy			
<i>dinshunoslik</i>			
<i>Vijdon erkinligi</i>			
<i>Din sosiologiyasi</i>			
<i>Totem</i>			

Izoh: Bo‘sh ustunlarga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo‘shimcha ma’lumot glossariyda keltirilgan.

Metodni amalga oshirish tartibi:

□ o‘qituvchi mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan input-matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;

□ yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta’lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;

□ ta’lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	1-	2-
“V” – <i>tanishma’lumot.</i>		
“?” – <i>mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak</i>		
“+” <i>bu ma’lumot men uchun yangilik</i>		
“–” <i>bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman?</i>		

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta’lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

“Bumerang” texnologiyasi

Maqsadi: o‘quvchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maksadida qo‘llash samarali natijalarni beradi.

Amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya’ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni 5 daqiqa davomida sinchiklab o‘rganish talab etiladi.

2. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi guruh a’zolarini o‘qilgan ma’lumot haqida fikr almashinish imkoniyatini beradi. Bu vazifa uchun 5 daqiqa vaqt beriladi.

3. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat boshqa kichik guruhlarga birlashtiradi va guruh a’zolarining xar biri o‘qigan ma’lumot haqida fikr almashinish imkoniyatini beradi. Bu vazifa uchun 10 daqiqa vaqt beriladi.

4. Barcha dastlab shakllangan guruxlarga ishtirokchilar qaytadi va fikr almashingan ma’lumot yuzasidan boshqa guruhlarga berish uchun savol shakllantiradi.

5. Har bir guruxdan 1 kishi savol beradi va to‘g‘ri javob uchun 1-3 gacha ball qo‘yiladi.

6. Trener-o‘qituvchi barcha guruhlarni to‘plagan ballarni umumlashtirib, g‘olib guruhni e’lon qiladi.

7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo‘yicha o‘zlashtirish darajalari aniqlanadi.

“Bumerang” texnologiyasi asosida vazifa: Olingan materialni mazmunini tushunib olishga xarakat kiling, so‘ng guruhda muhokama qiling

1- guruxgavazifa	Multiskript bu axborot uzatishning o‘ziga xos shakli bo‘lib, bir tomondan katta hajmdagi video materiallar bilan ishlashni osonlashtirsa, ikkinchi tomondan o‘z ichiga matn, audio va video kabi bir qancha mediyaviy formatlarni oladi Bizni qiziqtirgan video tasma fragmenti hamda bu fragmentga tegshli transkriptni tez vaqtda aniqlikda tanlab olish mumkin. Multi skript o‘z ichiga uchta blokni oladi–pleer, “stenogramma” va “mazmun”. Video materialni ko‘rish uchun pleer tagida joylashgan “Play” piktogrammasini bosish kerak. Video tasmaning bizni qiziqtirgan fragmentini ko‘rishni uch yo‘l bilan amalga oshirsa bo‘ladi: - <i>pleer tagida joylashgan kursor yordamida;</i> - <i>“Stenogramma” blokida matn fragmentini bosib;</i>
-------------------------	---

2- guruhgavazifa	<i>Slayd-shou. Fotolentadan shunisi bilan farq qiladiki, unda Suratlar fotofilm rejimida mustaqil ravishda varaqlanadi. Suratlar ssenariy asosidagi ketma-ketlikda qo'yiladi. Slayd-shou ovozbilangalilikda audio-illyustratsiya elementlarini, ya'ni audiositatalar, shovqin, ovozli effektlar, axborot bilan</i> <i>To'yintirilgan matnni o'z ichiga olishi mumkin. Vizual ketma-ketlik ixtiyoriy. Ular voqea joyidan olingan suratlar yoki arxiv kadrlari, hujjatlar, xaritalar, skrinshotlar, karikaturala rvah.k. bo'lishi mumkin. Butexnologiya reportaj, ocherk, ba'zida yangiliklarni illyustratsiya qilish uchun kerak.</i>
3- guruhgavazifa	<i>Audi oslayd-shou – zamonaviy jurnalistikaning Multimediyaviyligi sabab yaratilgan foto illyustratsiyalashtirishning sintetik varianti bo'lib, mustaqil janrga aylandi .Bu tushuncha 2000 yillarda paydo bo'lgan.</i> <i>Ba'zi fotograflar fotoreportajlarining taqdimoti uchun slayd-shoulardan foydalanib, unga tadbird ayozi olingan ovozni qo'llaganlar. Keyinchalik bu usuldan katta nashriyotlar foydalana boshladilar. Audioslayd-shou tanlab olingan fotosuratlar va ularga qo'yilgan ovozdan iborat. Ovoz sifatida musiqiy kompozisiya yoki muallif o'qigan matn bo'lishi mumkin. Mazmunning asosi bo'lib, tashqi shovqin, ovozli effekt, audio sitata yordamida berilgan hikoya xizmat qilishi mumkin. Vizual qator sifatida voqea sodir bo'lgan joydan olingan suratlar, yoki arxiv kadrlari, hujjatlar, karikaturalar va h.k. olinishi mumkin.</i>
4- guruhgavazifa	- <i>Panoramali fotografiya – obzor burchagi katta bo'lgan fotografiyadir. Ommaviy voqealarni yoritishda, ob'ektlarni, peyzaj, joylarni itasvirga olishda ularning masshtabini ko'rsatishda aktualdir.</i> - <i>Interaktiv foto–shunday fotografiyaki, unga maxsus metkalar qo'yilgan bo'lib, ularni bosganda matn, video, ssılka, ijtimoiy to'rlarning statuslari chiqadi.</i>

III. NAZARIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-MAVZU: Dunyo dinlariga xos umumiy va xususiy jihatlar

REJA:

1.1. Dinshunoslik fanining mohiyati, maqsada va, vazifalari.

1.2. Dunyo dinlarni o'rganishda zamonaviy qarashlar.

1.3. Dunyo dinlarni o'rganishda mintaqaviy yondoshuv

Tayanch iboralar: Din, dinshunoslik, diniy manba, dindor, teologiya, *dunyo dinlari*.

1.1. *Dinshunoslik fanining mohiyati, maqsada va, vazifalari.*

Dinshunoslik fani talabalarda din, uning turli shakllari, ta'limotlari, yo'nalishlari, mazhablari haqida to'g'ri ilmiy xulosalar chiqara oladigan, diniy va dunyoviylik munosabatlarini asosli tahlil qila oladigan to'g'ri dunyoqarashni shakllantiradi. Bunda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi Qonun, Jinoyat, Fuqarolik, Oila kodekslaridagi din va vijdon erkinligi haqidagi ko'rsatmalar, qoidalar dasturulamal bo'lib xizmat qilishi lozim. Din va qonun o'zaro munosabatlarini yaxshi bilish Respublikada demokratik, huquqiy jamiyat qurish poydevorini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuning uchun ham mamlakatimizda talabalarga dinshunoslik fanini o'qitish muhim masalalardan biriga aylandi. Ushbu fan bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarini yaratish, buning uchun chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish, chet ellik mutaxassislar bilan ilmiy hamkorlikni yo'lga qo'yish mazkur ishni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dinshunoslik fanini o'qitishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsadga erishish uchun ustozlar oldiga quyidagi vazifalar qo'yiladi:

- dinshunoslikdan ma'ruza, amaliy (seminar) mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish jarayonida faqat o'quv qo'llanmasi, risolalarda muayyan mavzuga oid keltirilgan g'oya, fikr-mulohazalar bilan chegaralanmasdan, balki diniy asarlar matnlari, birlamchi manbalar, muayyan din muqaddas kitoblaridan foydalanish;

- talabalarda din haqida xolis, to'g'ri dunyoqarashni shakllantirish, olgan bilimlari asosida konkret voqea va hodisalarga nisbatan ongli ravishda o'z shaxsiy fikrlariga ega bo'lishlarini ta'minlash;

- talabalarda fuqarolarning xatti-harakatlari vijdon erkinligi to'g'risidagi Qonunga mos yoki zid ekanligini aniqlash imkoniyatini shakllantirish;

- mustaqil O'zbekistonda din va diniy tashkilotlar davlatdan ajratilganligi, dinga e'tiqod qilish yoki qilmaslik har bir kishining shaxsiy ishi ekanligini talabalarga tushuntirish;

- din ma'naviy madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri ekanligi, uni siyosilashtirish qonunga zid ekanligini uqtirish.

Qo'yilgan vazifalarni amalga oshirishda quyidagi tamoyillarga qat'iy amal qilish talab etiladi:

- ta'lim berish jarayonida fanga chuqur ilmiylik, tarixiylik, xolislik bilan yondashish;

- talabalarning diniy ong darajasini hisobga olish, ularning diniy his-tuyg'ulariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish;

- dinni qo'pol, ateistik ruhda tanqid qilish yoxud turli diniy g'oyalarni ko'r-ko'rona targ'ib etish, bir din vakillarida boshqa din vakillariga nisbatan dushmanlik hissini uyg'otish qonunga zid ekanligini nazarda tutish.

Dinshunoslik fani bo'yicha talabalarning bilimiga, uquviga va ko'nikmasiga qo'yiladigan talablar:

- o'zbek xalqining ma'naviy merosi, dini, shu jumladan, islom dini qadriyatlari, milliy g'oya, milliy mafkura haqida bildirgan fikr va mulohazalar, ta'rif va tavsiflarni dinshunoslik fanini o'rganishda dasturulamal, nazariy asos qilib olish;

- O'zbekiston Respublikasi taraqqiyot strategiyasida belgilab berilgan millatlararo tinchlik va dinlararo bag'rikenglikni asrab avaylash, turli aqidaparast oqimlarga qarshi yoshlarimizda mafkuraviy immunitetni shakllantirish malasini bosh mezon deb bilish;

- dinshunoslik fani asosiy fanlar qatorida o'qitilishi, din, dindorlar va diniy tashkilotlarga nisbatan davlat tomonidan adolatli siyosat o'rnatilishi, fuqarolar uchun vijdon erkinligining konstitutsion kafolatlanishi mustaqillik sharofati ekanligini tushunib etish;

- O'zbekiston Konstitutsiyasi, «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi yangi tahrirdagi Qonun va boshqa qonuniy hujjatlarda din masalasi yuzasidan belgilangan inson huquqlari, turli diniy jamoa huquqlari va majburiyatlarini bilish;

- qonunga hurmat hissini, faqat o'zining emas, balki boshqalarning ham diniy his-tuyg'ulari bilan hisoblashish lozimligini, o'z shaxsiy fikrlarini boshqa kishilarga tazyiq bilan o'tkazish, turli norasmiy diniy mazhab va guruhlariga jalb etish g'ayriqonuniy xatti-harakat ekanligini, jamoat joylarida diniy masalalarda zo'ravonlik, mutaassiblikka, agressivlikka yo'l qo'yish mumkin emasligini chuqur tushunib etish;

- dinshunoslik fanining boshqa gumanitar fanlar bilan birga rivojlanishini nazarda tutgan holda, o'zi qo'lga kiritgan soha yutuqlaridan ushbu fanni o'zlashtirishda foydalanish.

"Dinshunoslik"ni o'rganishning nima zarurati bor? Har qanday jamiyat ma'naviy hayotining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri xilma-xil dinga mansub kishilar o'rtasida birlik va hamijihatlik muhitining mavjudligidir. Ayni paytda, bu muayyan yurtning tinchligi va osoyishtaligini ta'minlaydi, bir makon va bir

zamonda turli dinga e'tiqod qiluvchi fuqarolarning bir butun xalq sifatida hayot kechirishining muhim shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Diniy e'tiqodlarning mohiyati umumiy ekaniga qaramasdan, dinlarning ko'rinishi xilma-xil. Dunyoda juda sodda, qadimiy dinlar bilan bir qatorda, umumjahon ahamiyatiga molik, murakkab, jahon dinlari ham mavjud. Ular tarixiy zaruratga qarab, turli davrlarda vujudga kelgan.

Ma'lumki, qadimdan diyorimizda buddaviylik, zardo'shtiylik, nasroniylik, yahudiylik, islom dinlari yonma-yon yashab kelgan, madaniyat markazlari hisoblangan shaharlarimizda masjid, cherkov, sinagogalar faoliyat ko'rsatgan. Ularda turli millat, elat va dinga mansub bo'lgan xalqlar, qavmlar o'z diniy amallarini emin-erkin ado etgan. Vatanimiz tarixining eng murakkab, ziddiyatli, og'ir davrlarida ham yurtimizdagi mavjud din vakillari orasida diniy asosda mojarolar bo'lgan emas. Bu — yurtimiz xalqlarining diniy bag'rikenglik borasida katta tajribaga ega bo'lganidan dalolat beradi.

Barcha zamonlar va davlatlar uchun dolzarb bo'lgan bu masala bizning mamlakatimiz uchun ham juda muhim. O'zbekiston hududida qadimdan ko'plab millat va din vakillari bahamjihat istiqomat qilib kelgan. Ular o'rtasida asrlar davomida milliy va diniy nizolar bo'lmagani xalqimizning azaliy bag'rikengligini ko'rsatadi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda dinlararo bag'rikenglik nafaqat dindorlar, balki butun jamiyat a'zolarining ezgulik yo'lidagi hamkorligini nazarda tutgan, tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashning muhim sharti hisoblangan g'oya sifatida e'tirof etildi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ushbu g'oya demokratik jamiyat qurish yo'lidan borayotgan mamlakatimiz turli dinlarga mansub kishilarning manfaatlarini uyg'unlashtirish, ular orasidagi totuvlikni ta'minlash borasidagi ishlarning asosiy mezoniga aylandi.

Mustaqillik yillarida dinga yaigicha qarash va munosabat natijasida biz uchun nisbatan yangi bo'lgan "Dinshunoslik" fani vujudga keldi.

Dinshunoslik fanini o'qitishdan maqsad talabalarga dinning kelib chiqishi, evolyusiyasi, hozirgi davrdagi holati, insoniyatni hayotida tuggan o'rni haqida umumiy ilmiy tushunchalar berishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi hududida VIII asrdan boshlab islom yagona hukmron dinga aylanganligi sababli uning shaxs, oila, jamiyat hayotiga kirib borishi, madaniyat va millatni boyitishga qo'shgan hissasi xususida yoshlarni ilmiy, falsafiy bilimlar bilan qurollaitirish ko'zda tutiladi.

Milliy va diniy qadriyatlarning tarixan rivojlanishi, ularning umuminsoniy qadriyatlarga ulanishi, hozirgi mustaqil O'zbekiston sharoitidagi ahamiyatini chuqurlashtiradi.

Dinshunoslik fanining mazmuni talabalarda din, uning turli shakllari, ta'limotlari, yo'nalishlari, mazxablari haqida chuqur ilmiy xulosalar chiqara oladigan, diniy va dunyoviylik munosabatlari asosli taxlil qila oladigan ilmiy dunyoqarashni yuksaltirishdai iborat.

Dinshunoslik fanini o'qitish va o'rganishning vazifasi quyidagilardan iborat:

- dinshunoslikni o'qitish va o'rganish jarayonida chuqur ilmiylik tarixiylik xolislik tamoyillariga amal qilinadi;

- talabalarning diniy ong darajasini hisobga olish, diniy his-tuyg'lariga ehtiyotkorlik bilan munosabagda bo'lish talab etiladi. Dinni qo'pol (ateistik ruhda) tanqid qilish yoxud diniy va'zxonlik qilish, bir dinni ikkinchi dindan ustun qo'yish qonunga zid ekanligi e'tiborga olinadi;
 - dinshunoslikdan ma'ruza, amaliy (seminar) mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish jarayonida faqat o'quv qo'llanmasi, risolalarda muayyan mavzuga oid keltirilgan boya, fikr-mulohazalar bilan chegaralanmasdan, balki diniy matnlar, birlamchi manbalar, muqaddas kitoblari asosida tahlil qilinmog'i maqsadga muvofiqdir;
 - talabalar mazkur fan mazmunini chuqur o'zlashtirishlariga ershish ularda din haqida ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi, olgan bilimlari asosida konkret voqea va xodisalarga nisbatan ongli ravishda o'z shaxsiy fikrlariga ega bo'lishlarini ta'minlaydi;
 - ushbu fan talabalar yoki boshqa shaxslar muayyan hatti-harakatlarining davlat qonunlariga, vijdon erkinligi tushunchasiga moyil yoki moyil emasliklarini aniqlash imkoniyatini shakllantirishi lozim;
 - mustaqil O'zbekistonda din, diniy tashkilotlar davlatdan ajratilgan, dinga e'tiqod qilish yoki qilmaslik har bir kishining shaxsiy ishi ekanligi talabalarga tushuntiriladi. Din ma'naviy madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri sifatida uni siyosiyishtirishga yo'l qo'ymaslik lozimligini uqtirish kursning asosiy va muhim vazifalaridan biridir.
- Dinshunoslik fani bo'yicha talabalarning bilimiga, o'quviga va ko'nikmasiga qo'yiladigan talablar:
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning o'zbek xalqining ma'naviy merosi, dini, shu jumladan islom qadriyatlari haqida bildirgan fikr va xulosalari, ta'rif va tavsiflari dinshunoslik fanini o'rganishda dasturul amal, nazariy asos bo'lishi talab etiladi;
 - dinshunoslik fan sifatida tiklanishi va o'quv tizimiga kiritilishi, uning ilmiylik tarixiylik ob'ektivlik shaxsiy va ijtimoiy hayot bilan bog'liqlik tomonlarini chuqur idrok etishga erishiladi;
 - dinshunoslikni asosiy fanlar qatori o'qitilishi O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining sharofati ekanligi, din, dindorlar va diniy tashkilotlarga nisbatan davlat tomonidan adolatli siyosatning o'rnatilishi, vijdon erkinligining fuqarolarga konstitutsion kafolatlanishiga tushunib yetishi zarur;
 - dinning ta'rif, tavsifi, ta'limoti va ijtimoiy hayotdagi o'rnini o'rganishga ikki xil yondashuv mavjudligi: e'tiqod (ilohiyot-teologiya) fani jihatidan va tadqiqot nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Har ikkala nuqtai nazar natijasida to'plangan ilmiy, amaliy, tarixiy, falsafiy ma'lumotlarning kishilik jamiyati uchun o'lgan ahamiyatini e'tirof etish muhim;
 - O'zbek xalqining ilg'or madaniy va ma'naviy merosini tiklash va yangi sharoitda yanada rivojlantirish O'zbekistan Respublikasi mustaqilligining sharofati ekanligi, ayni vaqtda bu xududdagi ilk zamondan xozirgacha mavjud bo'lgan dinlar tarixi, diniy tajriba tadjiriy taraqqiyotini o'rganish talabalarda Vatan tarixini chuqurroq tushunib etish, uni sevis va faxrlanish xis-tuyg'ularini shakllantirishga xizmat qilishi lozim;

- talabalardan O'zbekiston Konstitutsiyasi, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi yangi taxrirdagi Qonun va boshqa qonuniy hujjatlarda diniy masala yuzasidan belgilangan inson huquqlari, turli diniy jamoa huquqlari va majburiyatlarini bilish talab etiladi;

- din va qonun o'zaro munosabatlarini yaxshi bilish Respublikada demokratik huquqiy jamiyat qurish poydevorini musthkamlashga xizmat qiladi. Binobarin, talabalardan qonunga hurmat hissini, o'zinigina emas, balki boshqalarning ham diniy his-tuyg'ulari bilan hisoblashish, o'z shaxsiy fikrlarini boshqa kishilarga tazyiq bilan o'tkazish, turli norasmiy diniy mazhab va guruhlariga jalb etish g'ayriqonuniy hatti-harakat ekanligi, jamoat joylarida diniy masalalarda zo'ravonlik mutaassiblikka, tajovuzkorlikka yul qo'ymaslikni chuqur tushunib etish talab etiladi;

- O'zbekiston Respublikasi jahon hamjamiyatiga kirib borayotgan bir sharoitda dinshunoslik fanini o'qitish jarayonida talabalarda va ular orqali fuqarolarda turli konfessiyalar vakillari bilan muloqot etishning yuksak madaniyatiga erishish ruhida tarbiyalash juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dinshunoslik fani o'quv rejasidagi ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan uzviy bog'liq holda, rivojlangan va hozirda ham shu jarayon davom etmoqda.

Hozirgi fan va texnika taraqqiyoti sharoitida dinshunoslik fanini faqat so'z yordamida o'qitish yaxshi samara bermaydi. Shuning uchun dasturning mazmunidan kelib chiqib texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, audio, video, kinoapparat va kompyuterlari bo'lgan oliy o'quv yurtlarida muayyan dinlarning kelib chiqish tarixi, diniy yo'nalishlar, mazxablar haqida hikoya qiluvchi o'quv fe'limlari, slaydlarni namoyish etish, CD kompakt disklar, xarita, sxema, fotografiya va boshqalardan foydalanish mumkin.

1.2. Dinlarni o'rganishda zamonaviy qarashlar.

Dinshunoslik fani ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan uzviy bog'liq holda shakllangan, rivojlangan va hozirda ham shu jarayon davom etmoqda. O'zbekiston Rossiya imperiyasi tarkibida bo'lgan va jahon hamjamiyatidan ajratilib yashagan bir davrda G'arbda XIX asrning o'rtalarida vujudga kelgan dinshunoslik fani ancha yo'l bosib o'tib, ko'plab ilmiy natijalarga erishdi. Mustaqillik yillarida O'zbekiston tadqiqotchilari bu yangi soha bilan yaqindan tanishib, mutaxassis kadrlarni tarbiyalay boshladilar. Ular dinshunoslikni sotsiologiya, psixologiya, falsafa, antropologiya, filologiya, tarix fanlari bilan bog'liq holda o'rganishlari kerak. Zero, dinshunoslik fani mazkur fanlar bilan hamkorlik qilib tutashgan erida uning turli sohalari vujudga kelgan.

Qadim zamonlardan boshlab falsafiy tafakkurda din masalasi faylasuf olimlarning diqqatini o'ziga jalb etib kelgan. Dinga turlicha ta'rif va tavsiflar berilgan. Falsafiy dunyoqarashda dinni g'oyalar tizimi sifatida tahlil etuvchi din falsafasi yo'nalishi shakllangan.

Psixologiya fani tarmoqlari murakkab hodisa bo'lgan dinni inson ruhiyati bilan bog'liq holda tahlil qilgan. Buning natijasida din psixologiyasi fani shakllangan va rivojlangan. Shuning uchun ham dinshunoslik asoslarini o'rganishda psixologiya fanining ko'p sonli yutuqlariga suyanish muhimdir.

Muayyan jamiyatda diniy ta'limotning tarqalishi, uning kishilar ongiga ta'sir

darajasi (diniy ong darajasi), ijtimoiy va madaniy-ma'naviy hayotga ta'siri va rolini aniqlash maqsadida sotsiologik tadqiqotlar xulosalariga murojaat qilinadi. Keyingi ikki asr davomida dinni ijtimoiy hodisa sifatida o'rganuvchi din sotsiologiyasi fani barq urib rivojlandi.

Dinning ta'rif, tavsifi, ta'limoti va ijtimoiy hayotdagi o'rnini o'rganishda turli yondashuvlar mavjud, masalan: 1) ilohiyot (teologiya) fani jihatidan; 2) tanqidiy-ateistik va 3) ilmiy nuqtai nazardan. Kishilik jamiyati uchun har qaysi yondashuv natijasida to'plangan ilmiy, amaliy, tarixiy, falsafiy ma'lumotlar juda katta ahamiyat kasb etadi.

Bulardan tashqari dinshunoslikning din antropologiyasi, din fenomenologiyasi, din etnologiyasi, din tarixi, din aksiologiyasi, din geografiyasi, din tipologiyasi kabi sohaları mavjudki, ularning yutuqlaridan ham dinshunoslik fanini o'qitish va o'rganishda foydalanish mumkin.

Endi *din, dinshunoslik, din falsafasi, teologiya, teosofiya, xudojo'ylik* tushunchalari xususida to'xtalib o'tsak. Din tushunchasi o'zbek tiliga arab tilidan kirib kelgan bo'lib, ishonch, inonmoq ma'nosini bildiradi. Din real voqelikdagi, ijtimoiy hayotdagi narsa va hodisalarni tabiatdan, jamiyatdan tashqarida mavjud deb hisoblaydigan, ularni o'ziga xos tarzda aks ettiradigan ma'naviy e'tiqod va amalning bir turidir. *E'tiqod* so'zi ham arab tilidan kirib kelgan bo'lib, chuqur, mustahkam ishonch ma'nosini anglatadi. Demak, diniy e'tiqod deganda mustahkam, chuqur ishonch, maslak, ishonish tushuniladi. Ilohiyot, ya'ni diniy ta'limot nuqtai nazardan "din", "diniy e'tiqod" tushunchalari jamiyat, inson, uning ongi hayotning ma'nosi, maqsadi va taqdiri uni bevosita qurshab olgan moddiy olamdan tashqarida bo'lgan, uni go'yo yaratgan, ayni zamonda insonlarga birdan-bir "to'g'ri", "haqiqiy", "odil" hayot yo'llarini ko'rsatadigan va o'rgatadigan ilohiy kuchga ishonch va ishonishni ifoda etadigan maslak, qarashlar, ta'limotlar majmuidan iboratdir.

Din – tabiat, jamiyat inson va uning ongi, yashashdan maqsadi hamda taqdiri insoniyatning bevosita qurshab olgan atrof-muhitdan tashqarida bo'lgan, uni yaratgan ayni zamonda insonlarga to'g'ri, haqiqiy, odil hayot yo'lini ko'rsatadigan ilohiy qudratga ishonch va ishonishni ifoda etadigan maslak, qarash ta'limotidir. U muayyan ta'limotlar, his-tuyg'ular, toat-ibodatlar va diniy tashkilotlarning faoliyatlari orqali namoyon bo'ladi. U olam, hayot yaratilishini tasavvur qilishning alohida tariqasi, uni idrok etish usuli, olamda insoniyatning ilk tarixidan to bizgacha o'tgan davrlarni ilohiy tasavvurda aks etishidir. Din komil insonni tarbiyalashda salmoqli tarbiyalovchi qudratga ega bo'lgan ma'naviy-axloqiy kuchdir.

Dinshunoslik dinning paydo bo'lishi va rivojlanishy tarixini, uning ijtimoiy, gnoseologik, psixologik ildizlarini, turli xil dinlar ta'limotining vujudga kelishi va shakllanishini o'rgatuvchi fan, ta'limot va o'kuv predmetidir. U dastlabki diniy tasavvurlarning paydo bo'lishidan urug'-qabila, milliy va jahon dinlari paydo bo'lgan davrda yuz bergan jarayonni hamda jamiyat taraqqiyotida din bilan bog'liq bo'lgan barcha ijtimoiy, hodisalarni, ma'naviy omillarni - mafkura va aqidalar, urf-odat va marosimlar, masjvd va diniy tashkilotlarning talab va tartiblarini o'rganish, taxlil qilishni ko'zda tutadi.

Din falsafasi jahon va milliy dinlar shakllanishi jarayonida shakllangan diniy ta'limotlar, qarashlar va ularning shaxs va jamiyat hayotidagi o'rni, dinning

mohiyati, insonning diniy haqiqatlar bilan bo'lgan bog'liqligini o'rganadi. Bundan tashqari ilm–imom, ilm–din, din–madaniyat (din–san'at, din–til–adabiyot) diniy tajriba, diniy his kabi asoslar ham bu ilm doirasiga kiradi.

Teologiya xudoning mohiyati va irodasi haqidagi diniy talimotlar majmui. “Teologiya” atamasi (“deus” – Xudo, “logos” – ta’limot) qadimgi Yunonistonda paydo bo'lgan. “Teologiya” so‘zi ilohlar to‘g‘risidagi dostonlarda qo‘llanilgan, bunday asarlarning mualliflarini esa teologlar deb atashgan. Arastu “teologiya” atamasidan falsafaning muayyan qismini belgilash uchun foydalanib, mazkur atamani sharhlashda burilish yasadi. U nazariy falsafani matematika, fizika va teologiyaga ajratdi. Arastu ilohiyot ilmini “birinchi falsafa”, oliy mushohada fani yoki “oliy falsafa” deb nomladi. U ilohiyot ilmini borliq, uning ibtidosi va mavjudligi sabablari to‘g‘risidagi fan sifatida belgilab berdi. Teologiya Xudo shaxsan o‘zini vahiy orqali kishilarga ma’lum qiladi degan konsepsiyaga asoslanadi. Muqaddas kitoblar va muqaddaslashtirilgan yozuvlar teologiyaning asosiy manbalari qisoblanadi. Teologiya turli diniy o‘quv yurtlari — seminariyalar, akademiyalar, madrasalar va boshqalarda o‘qitiladi. Teologiya tushunchasi avvalo iudaizm va xristianlikka nisbatan qo‘llangan. Teologiya islomda ilohiyot, kalom atamaları bilan ham ataladi. Teologik yondashuvga ko‘ra, turli buyumlarga sig‘inish va ko‘pxudolik, jumladan animizm, totemizm, fetishizm va shomonlik yakkaxudolilikdan keyin yuzaga kelgan.

Teosofiya (yunoncha: "ilohiy donolik") - XIX asr oxirida Aqshda rus muhojiri Elena Blavatskiy asarlari asosida shakllangan diniy ta’limot. Diniy tadqiqotchilar tomonidan yangi diniy harakat va g‘arbiy ezoterizmning okkultistik qismi sifatida tavsiflanadi. Bu hinduizm va Buddizm kabi Osiyo dinlari hamda gnostitsizm va neoplatonizm kabi qadimgi Evropa falsafalariga asoslanadi. Blavatskiyning so‘zlariga ko‘ra, teosofiya ruhiy adeptlarning qadimiy va yashirin birodarligi borligini o‘rgatadi, ular asosan Tibetda to‘planganlar. Teosofistlar bu o‘qituvchilar buyuk donolik va g‘ayritabiiy kuchlarni rivojlantirgan deb hisoblashadi va teosofistlar ham o‘zlarining ta’limotlarini Blavatskiy orqali tarqatib, zamonaviy teosofik harakatni boshlaganlariga ishonishadi.

Xudojo‘ylik bu xudoga shu qadar kuchli ishonadigan odamning ma’naviy va axloqiy sifati, u o‘zining barcha so‘zlari va harakatlarini uning amrlari bilan tekshiradi, muntazam ibodat qilish va cherkov hayoti qoidalariga rioya qilish orqali Xudoning ko‘magi va rahm-shafqati bilan yashaydi. Taqvodorlik, ayniqsa, hayotning ma’naviy va axloqiy asoslari qo‘yilgan bolalikdan boshlanishi muhim hisoblanadi.

Hozirgi fan va texnika taraqqiyoti sharoitida dinshunoslik fanini faqat so‘z yordamida o‘qitish yaxshi samara bermaydi. Shuning uchun dasturning mazmunidan kelib chiqib texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, audio, video, kinoapparatlar va kompyuterlar yordamida dinlarning kelib chiqishi, tarixi, diniy yo‘nalishlar, mazhablar haqida hikoya qiluvchi o‘quv filmlari, slaydlarni namoyish etish uchun kompaktdisklar, xarita, sxema, fotosurat va boshqalardan foydalanish mumkin.

Kurs o‘qitishning birinchi soatlaridan boshlab ma’ruza, amaliy (seminar) mashg‘ulotlarining mavzulari va shunga oid tavsiya etilgan adabiyotlar ro‘yxati

bilan tanishtiriladi. Tarqatma materiallar va boshqa o'quv hujjatlari talabalarga ko'paytirib berilishi ham mumkin. Shu bilan birga kurs bo'yicha mustaqil tayyorgarlik ko'rish, mustaqil bilim olish yuzasidan talabalarga uslubiy yo'llanmalar beriladi.

1.3. Dinlarni o'rganishda mintaqaviy yondoshuv

Dinlarni o'rganishda muayyan mezon asosida yondashib, tadqiq etish lozim bo'ladi. Bu dinlarning tarixi, e'tiqodiy asoslari, aqidalari, shuningdek, bir-biriga qilgan ta'siri kabi jihatlarining chuqur va har tomonlama mukammal o'rganilishiga zamin yaratadi.

Dinshunoslar turli ilm-fan sohalari vakillari bo'lib, dinlarni o'zlari xos bo'lgan ilm yo'nalishi nuqtai nazaridan o'rganib, turlicha yondashganlar. Shuning uchun bular o'rtasida ba'zi tafovutlar bo'lishi tabiiy. Masalan, din tarixi bilan shug'ullanuvchi olimlar dinlarning yuzaga kelish tarixiga ko'ra **davriy jihatdan** yondashib tadqiq etganlar. Ba'zi dinshunoslar tarix fanidan ta'sirlanib, dinlarni tarixiy jihatdan yondashib o'rganganlar. Bir guruh olimlar mintqa nuqtai nazardan dinlarni paydo bo'lib, tarqalgan va dunyoning turli mintaqalariga ko'chib borishi, mintaqaga xos milliylik kasb etishi kabi jihatlarini tadqiq etganlar. Ayrim bir gurux olimlar dinlarni paydo bo'lgan va tarqalgan **mintaqalariga ko'ra** tadqiq etganlar.

Dinlar tarixini o'rganishda mintaqaviy yondashuvning o'ziga xos jihati shundaki, mintaqadagi aynan bir dinni ikkinchi dinga ta'siri va o'zaro qorishuvi, yoki turli mintqa dinlarini o'zaro o'xshash jihatlari yoki farqli tomonlarini o'rganishdan iborat.

Misol tariqasida, L.S. Vasilevning «Istoriya religiy Vostoka», S.A.Tokarevning «Religiya v istorii narodov mira» kitoblari bilan tanishib chiqsak, dinlar tarixini mintaqaviy jihatdan o'rganganliklarini kuzatishimiz mumkin.

S.A.Tokarevning «Religiya v istorii narodov mira» kitobida dinlar tarixini o'rganishda dunyoni geografik joylashuviga qarab, mintaqalarga bo'lib olgan holda tadqiq etgan. Masalan, Avstraliya va Tasmaniya dinlari, Amerika dinlari, Uzoq Sharq dinlari, Volga bo'yi dinlari, Markaziy Amerika dinlari kabi.

L.S.Vasilevning «Istoriya religiy Vostoka» kitobi Sharq dinlari tarixini o'rganishga bag'ishlagan bo'lib, bir dinning turli hududlardagi ko'rinishlari tadqiq etgan. Masalan, Hindistonda buddizm, Xitoyda buddizm, Yaponiyada buddizm kabi. Bundan asosiy maqsad, ayni bir dinning turli mintaqalarda ko'rinishlarini to'laligicha ochib berish va har tomonlama tahlil qila bilishdan iborat. Chunki, dinni umumiy holda mintaqalarga bo'lmasdan o'rganadigan bo'lsak, ayrim jihatlari e'tibordan tashqarida qolishi mumkin.

Dinlar tarixini mintaqaviy o'rganish orqali, mintaqadagi bir dinning ba'zi jihatlarini boshqa bir dinga o'tish hollarini ham kuzatish mumkin. Asl tarixiy kelib chiqishi bir o'zakka borib taqaladigan diniy guruhdagi biror din bilan o'zaro ta'sir jarayonida diniy g'oyalar tarixiy kelib chiqishi jihatidan bir aslga taalluqli boshqa bir dinda saqlanib qoladi. Dinlar boshqa bir dindan o'tib, o'rnashib tarqalishi mumkin bo'lgan g'oyalarni, urf-odat, an'ana va

marosimlarini o'zlashtiradi. Inqirozga yuz tutganda ham ular yangicha shakllarda namoyon bo'ladi va davomiy hayotda yashayveradi. Uning asl dini tarixiy jihatdan o'z nihoyasiga etib, o'lgan biror din yoki mazhab ustidan og'ir hukm chiqargan yagona asosga borib taqaladigan din va mazhab guruhida o'zaro diniy g'oya va e'tiqodlar bir-biriga ko'chib o'rnashadi. Bu dinning g'oya va aqidalari diniy majmuasi tarkibidan bo'lgan boshqa din yoki mazhab ichida mavjud bo'lib davom etadi.

Umuman, bir diniy o'zakka taalluqli bo'lgan dinlar guruhi tarkibidagi diniy g'oyalar o'zaro meros bo'lib o'tadi. Tarixda biror dinning o'z nihoyasiga etganini ko'rsak, bu uning diniy g'oyasi butkul o'lganligini bildirmaydi. Dinlar tarixida bunga ko'plab yorqin misollar bor. Masalan, qadimgi brahmanlik diniy g'oyalari butkul o'lgan emas, balki hinduiylik, buddaviylik, jayniylik dinlarida davom etib, yashab kelmoqda. Shuningdek, ibtidoiy diniy g'oyalar hozir ham yo mustaqil shaklda, yo ba'zi zamonaviy dinlar bilan uyg'unlashgan holda mavjud.

Masalan, Afrika qit'asida xristianlik va islom dinlari tarqalganidan so'ng u erdagi ibtidoiy diniy qarashlar bilan uyg'unlashgan. O'zining ibtidoiy qadriyatlaridan xalos bo'la olmagan afrikalik dindor ularni yangi din bilan omuxta qilgan. Shuningdek, ibtidoiy qarashlarga asoslangan dinlar Uzoq Sharq dinlari bilan uyg'unlashib, ularning asosiy tarkibiy qismlaridan biriga aylangan. Ayni bir muhitda keyinchalik paydo bo'lib, ma'lum davr yonma-yon davom etib kelgan va tarixiy jarayonda o'z nihoyasiga etgan ko'plab qadimgi dinlarda o'zaro nomutanosiblik yuz bergan.

Markaziy Osiyo mintaqasiga oid misollarga to'xtalsak. Ma'lumki, mazkur mintaqaga kirib kelishi bilan erlik aholiga yangicha e'tiqod, ibodat va marosimlar kirib keldi. Biroq, shubilan birga islom diniga Markaziy Osiyo xalqlarining urf-odatlarini, an'analari, mentaliteti o'z ta'siri ko'rsatdi. Buni quyidagilarda ko'rish mumkin:

1. Me'morchilik. Ma'lumki, islom dunyosining asosiy belgilari, qadriyatlari masjid va madrasalar bilan bog'liq. Saudiya Arabistonidagi Masjid al-Haram, masjid an-nabaviy, Misrdagi al-Azhar universiteti va Muhammad Ali yoki Amr ibn Os masjidlari, Turkiyadagi Ayo Sofiya masjidi. Bularning har biri o'z mintaqasiga xos arxitektura namunalari. Shuningdek, Shohi Zinda, Registon, Minorayi Kalon va Masjidi Kalon, Xazrati Imom komplekslari islom qadriyatlarining o'zbekona me'morchilik asosida qurilgan namunalari.

2. Kiyinish. Avvalo aytish kerakki, islom dinida xristianlik, buddaviylik dinlarida bo'lgani kabi alohida diniy libos belgilanmagan. Shunga qaramay Markaziy Osiyo ulamolari o'zlarining katta oq matodan o'ralgan sallalari, chakmon va uning ustidan bog'langan belbog' bilan boshqa mintaqalardan ajralib turganlar. Boshqa hech bir joyda sallani bu kabi o'ralishini uchratmaysiz.

3. Fiqhiy masalalar. Ma'lumki islomda to'rt fiqhiy mazhab mavjud. Ular turli jihatlariga ko'ra o'zaro farqlanadilar. Ana shu sabablardan biri mintaqalarga bog'liq. Misol tariqasida mazhab tuzuvchilaridan Imom Shofei haqida quyidagi ma'lumotni keltiramiz. O'zi Shomning G'azza viloyatida hijriy 150 yili tavallud topgan. Iroq, Hijoz o'lkalarining bir necha shaharlarida yashab ijod etgan.

Bagʻdodda olim sifatida mashhur boʻlgan. Ahmad ibn Hanbal, Abu Savr, aʼ-Zaʼfaroniy va al-Karobisiy kabi Iroq ahlining eng yirik ulamolari undan hadis rivoyat qilishgan. Hijriy 198 yili Misrga mehmon boʻlib boradi va oʻsha erda muqim boʻlib qoladi. Misrdagi ijtimoiy holat, aholining mentaliteti, odatlarni koʻrib oʻzining Iroqdagi qarashlarini oʻzgartiradi va yangi – “al-Umm” kitobini yangicha qarashlar bilan yozdi.

Yana bir misol: issiq iqlimli Arab mamlakatlaridan tarqalgan Shofeiyy mazhabida tahorat olgandan soʻng yuz-qoʻlni artmaslik sunnat hisoblanadi. Moʻʼtadil iqlimli Markaziy Osiyo va Sibir, Tatariston kabi sovuq oʻlkalarda tarqalgan hanafiy mazhabi tahorattan soʻng artinmaslik makruh hisoblanadi. Bunga oʻxshash misollarni yana koʻplab keltirish mumkin.

Koʻp narsalarni oʻzlashtirgan bir din keyingi ikkinchi din sifatida shakllangan va ibtidoiy diniy tafakkur tarixiy asrlarga kirib borganidan soʻng bu gʻoyani tizimlashtirib, tartibga solgan tarixiy sivilizatsiyalarga koʻchib oʻtadi. Mana shu tarixiy sivilizatsiyalar bu gʻoyani nomladi, ilohlarning tabiatlarini belgiladi, ibodatxonalar atrofida va haykallar oldida ibodat qilishni tartibga soldi. Marosimlarni nozik chekladi va ibtidoiy din tarixiy sivilizatsiyalar ostida oʻzining muayyan nizomiga ega boʻldi. Bunday tartibga solish yangi asr sivilizatsiyaga bogʻliq boʻlganligiga qaramay tabiiy diniy gʻoya doirasidan chiqmagan holda ibtidoiy diniy tushunchalar saqlanib qoladi. Tabiatga sigʻinish davom etmoqda, tabiat kuchlariga topinish tugamagan. Tabiat, uning kuchlari va vazifalarining maʼlum tizim sifatida shakllangan oʻzgarishlar, tabiatning ibtidoiy odam ongidagi mutlaq hukmron holatidan olam va uning turli kuchlarining amaliy tizimiga oʻtish hamda tabiatlar va vazifalarning tarixiy davrlarda yuzaga kelgan madaniy taraqqiyot darajasiga munosib yoʻlga qoʻyilishi qisqarmoqda.

Bu tasnif joʻgʻrofiya fani bilan hamohang boʻlib, dinlarni mintaqa jihatdan oʻrganishga boʻlgan eʼtiborning rivoji asosida “Dinlar tarixini oʻrganishda mintaqaviy yondashuv” nomli fan sohasi yuzaga kelmoqda. Unda biror dinning muayyan mintaqaga kirib borishi, u erdagi oʻziga xos jihatlari, boshqa dinlar bilan munosabati kabi mavzular oʻrganiladi.

Bunda mavjud boʻlgan dinlar bir necha xil tasniflanadi:

1. Dinlarning qitʼalarda tarqalishiga koʻra Afrika, Osiyo, Evropa, Amerika va Avstraliya dinlari tarzida tasniflash. Biroq bu unchalik munosib tasnif emas. Chunki, shunday dinlar ham borki, ular bir necha qitʼalarda hamon tarqalmoqda. Xususan, islom va xristianlik deyarli barcha qitʼalarda tarqalgan. Shuningdek, baʼzi qitʼalarda ozchilikni tashkil etuvchi baʼzi boshqa dinlar vakillari ham boʻlishi bilan birga deyarli aksar aholi bir dinga eʼtiqod qiladi. Masalan, Yevropada asosan xristianlik koʻp tarqalgan, islom Amerikaga nisbatan Afrikada koʻproq tarqalgan. Osiyo qitʼasida islom, hinduiylik, buddaviylik, konfutsiylik, sintoizm dinlari aralash tarqalgan. Baʼzan bir qitʼada paydo boʻlgan din boshqa qitʼada keng yoyilgan. Masalan, xristianlik Falastinda vujudga kelgan boʻlsa-da, asosan Osiyo qitʼasidan tashqarida tarqaldi.

2. Dinlarning jo'g'rofiy mintaqasiga ko'ra Sharq dinlari va G'arb dinlari tarzida tasniflash. Bu dunyoning qutblarga bo'linishiga monand siyosiy va madaniy tafovutni aks ettiruvchi keng jo'g'rofiy tasnifdir. SHarq dinlariga Hinduviylik, Buddaviylik, Konfutsiylik, Sintoiylik, Daolik va boshqa Uzoq Sharq dinlari kiritiladi. G'arb dinlariga yahudiylik, xristianlik va islom dinlari kiritiladi. Aslida Islom dinini arab yoki Sharq dini deb bo'lmaydi. U jo'g'rofiy jihatdan Sharqda yuzaga kelib, G'arb mamlakatlarida ham keng tarqalgan. Yahudiylik va xristianlik ham aslida Sharq dinlari bo'lib, Yaqin Sharqda vujudga kelgan va G'arb mamlakatlarida keng yoyilgan.

3. G'arb tasniflaridan yana biri dunyoning bo'linishiga monand dinlarni jo'g'rofiy mintaqasiga ko'ra tasniflashdir. Bunda dinlar Yaqin Sharq dinlari, Uzoq Sharq dinlari tarzida yoki g'arbiy Afrika dinlari va Shimoliy Afrika dinlari tarzida yoki jo'g'rofiy-siyosiy omillarga ko'ra hind dinlari, Sovet Ittifoqi dinlari, Arab dunyosi dinlari tarzida tasniflanadi.

4. Qadimgi dinlar siyosiy mintaqalarga ko'ra Mesopatamiya dinlari, Suriya mintaqasi dinlari, Kichik Osiyo yoki Anado'li dinlari, Fors dinlari tarzida tasniflanadi.

5. Dinlarning mamlakatlar hududlariga ko'ra Falastin dinlari, Arabiston yarim oroli dinlari, Meksika dinlari, hind dinlari, Xitoy dinlari, Yapon dinlari tarzida tasniflanadi.

Uzoq Sharq dinlari kabi ba'zi mintaqa dinlarini diniy mavzusiga ko'ra aniq belgilash imkoni bo'lmagan ko'p hollarda jo'g'rofiy tasnif qulay ilmiy tasnifdir. Masalan, yahudiylik, xristianlik va Islom dinlarini tavhid (yakkaxudolik, monoteizm) asosida umumlashtirilsa, Uzoq Sharq dinlarini yagona diniy tushuncha asosida umumlashtirib bo'lmaydi. Bunday holatda muammoning echimi sifatida jo'g'rofiy tasnifga murojat qilish mumkin.

Lekin, bu tasnif ham dinlarning paydo bo'lgan va tarqalgan mintaqalariga ko'ra o'rganishda samarali uslubdir. Bu tasnif orqali dinlarning jo'g'rofiy joylashuvi ularning qaysi mintaqalarga qay tarzda va ko'lamda tarqalgani hamda kirib borayotganligi o'rganiladi. Bunday tasnif doimo o'zgarib, yangilanib boradi. Chunki, dunyoning diniy xaritasi o'zgarib, dinlarning tarqalish harakati davom etmoqda. Masalan, xristianlik, islom va buddaviylikning davomiy harakati jarayonida dunyo aholisining diniy holati o'zgarib bormoqda. Demak, dinlarning bunday harakatini aniqlashda xalqlarning diniy joylashuviga ko'ra jo'g'rofiy tasnifga murojat qilish lozim.

Nazorat savollar:

1. Dinshunoslik fanining maqsad va vazifalari
2. Teologiya nima?
3. Teosofiya nima?
4. Dindorlik deganda nimani tushunasiz?
5. Dinlar paydo bo'lishiga nisbatan qanday yondoshuvlar bor?
6. Dinlar paydo bo'lishiga ko'ra qanday tasniflar mavjud.

Adabiyotlar:

1. Tokarev S.A. Religiya v istorii narodov mira. 4-e izd., ispr. i dop. M., 1986.
2. Taylor E. Pervobytnaya kultura. M., 1989.
3. Religioznye traditsii mira. Buddizm, iudaizm, xristianstvo, islam. Spravochnik shkolnika. Bishkek, 1997.
4. Radugin A.A. Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennyye religii. M., 1996; 2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe. M., 1999.
5. Osnovy religiovedeniya. Pod redaksiey I.N.Yablokova. M., 1994. Izdanie vtoroe, pererabotannoe i dopolnennoe. M., 1998.
6. Leksii po istorii religii. Uchebnoe posobie. Sankt-Peterburg, 1997.
7. Leksii po religiovedeniyu. Pod redaksiey professora I.N.Yablokova. M., 1998.

2-MAVZU: Dinni tadqiq etishda fenomenologik yondashuvlar

REJA:

2.1. Sharqda dinlar tarixini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlar

2.2. G'arb mutafakkir olimlarining dinni o'rganishga fenomenologik yondashuvi

Tayanch iboralar: din, qiyosiy dinshunoslik, diniy fenomen (ko'rinish, hodisa)

2.1. Sharqda dinlar tarixini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari.

Dinlar tarixi fani Islom ilmiy merosidagi asosiy ilmlardan biri bo'lib, afsuski, unga zamonaviy musulmon tadqiqotchilari tomonidan etarlicha e'tibor qaratilmayapti. Holbuki, Islom ulamolari ilk hijriy asrlardan boshlab dinlarni o'rganishga kirishganlar va bu borada muayyan uslubiyat yaratib, bebaho asarlar yozganlar. G'arbda dinlar tarixi fani dinlarni fenomenologik (zohiriy) o'rganishdagi muhim ilmlardan biri bo'lib, uni bexabarlik yoki atayin taassub tufayli mazmun-mohiyati va dasturiga ko'ra G'arb ilmlaridan deb hisoblaydilar. G'arb tarixchi dinshunoslari dinlarni qiyosiy o'rganish sohasida musulmon olimlari qilgan ko'plab ilmiy tadqiqotlarni bila turib, ulardan ko'z yumgan holda bilmaslikka oladilar».

Ilk davrlarda Abu Rayhon Beruniy, Ibn Nadim, Muhammad Shahrastoniylar, Ibn Hazm Andalusiy, Abul Hasan Omiriy kabilarning tadqiqot ishlari ko'plab Evropa tillariga tarjima qilingan. Bu esa, islomiy va arab ilmlarini o'rganuvchi G'arb mutaxassislarining dinlar tarixiga oid islomiy tadqiqot ishlaridan asosiy manba sifatida foydalanishlari uchun qulay imkon yaratdi. Dinlar, oqim va mazhablar haqidagi fan sohasining yuzaga kelishida ularga ko'p marotaba murojaat qilingan.

Demak, dinlar tarixi fani Islomning g'oyaviy muhitidan kelib chiqqan islomiy fan bo'lib, uning ildizlari Islomning ilk davrlariga borib taqaladi. Bu fan dinlarni o'rganish sohasidagi Islom mantiqiy yo'nalishida erishilgan natijalarning oxirgisi hisoblanadi. Musulmon olimlarining dinlar tarixi sohasida qoldirgan buyuk ilmiy merosidan ma'lumki, dinlar tarixi fani arablarda qadimdan mavjud bo'lgan ilm sohaslaridan biridir. Bu haqida taniqli tarixchi dinshunos Shahrastoniylar quyidagicha yozadi: «Bilginki, johiliyat davrida arablarda uch turdagi ilm sohasi mavjud edi: 1. Nasablar,

tarixlar va dinlar ilmi; 2. Tush ta'birlari ilmi; 3. O'lkashunoslik ilmi.»¹ Shuningdek, «Ixvon as-Safo» risolalarida keltirilishicha, ilmlar ikki guruhga bo'linadi: 1. Inson a'zolari haqidagi ilm (Anatomiya); 2. Dinshunoslik ilmi.² Ibn Nadiym yozadi: «Dinshunoslik fani h.IV-V asrlarga kelib mustaqil fan sifatida shakllandi.»³

G'arb olimlari o'zlarini birinchi bo'lib dinlarni fenomenologik (zohiriy) o'rganishga e'tibor qaratgan, dinlarni o'rganish va tarixiy, ijtimoiy, madaniy, psixologik, antropologik, adabiy va falsafiy tahlil etishda birinchi bo'lib ilmiy tamoyillarni ishlab chiqib, tadbiq etganlar, deb hisoblab, xato qiladilar. Bunday noto'g'ri xulosa din fenomenologiyasiga oid Islom ilmiy merosidan bexabarlik oqibatidir. «Aslida Islom merosi asos solgan bu dinshunoslik fani ilk islomiy fanlardan bo'lib, o'z uslubiy dasturi, xolisligi, dinning tashqi qiyofasiga mukammal tavsif berish, ma'nolarini chiqarib olib, aniq-tiniq etkazib berish borasida Evropa yo'nalishidan ustun turadi.»

Ba'zi tarixchi dinshunoslar musulmon olimlarining dinshunoslikka oid tadqiqot ishlarini baholashda bir oz xatolikka yo'l qo'yadilar: ular o'z aqidalarini himoya qiluvchi illohiyotga asoslangan va ilmiy xolislikdan chekinilgan, deb ayblaydilar. Islomiy tadqiqotlarning bir turiga berilgan bunday xulosani umumlashtirib, dinshunoslikka oid barcha islomiy merosni shunday hisoblash tug'ri bo'lmaydi. Bunda islomiy tadqiqotlarni ikki guruhga ajratish lozim:

1. Musulmon tarixchilarining boshqa din va mazhablarga qarshi kayfiyatda Islomni himoya qilishga qaratilgan tadqiqotlari. Bunda musulmon olimlar boshqa din vakillarining g'oyalariga raddiya berish maqsadida ularning dinlarini o'rganganlar. Garchi bu yo'nalishdagi tadqiqotlar Islomni yot g'oyalardan himoya qilish maqsadida olib borilgan bo'lsa ham, ilmiy asoslarga ega bo'lgan o'z tamoyillariga rioya qiladi. Islomni ilmiy tarzda himoya qilish uchun boshqa dinlarni o'rganish va ular haqida imkon qadar ko'proq ma'lumotlarga ega bo'lish va ularni muayyan tarzda o'quvchilarga etkazib berish zarur. Lekin, e'tirof etish lozimki, bunday tadqiqotlarda dinlar chuqur o'rganilmagan va ulardagi mavjud haqiqatlarni o'rganish asosiy maqsad bo'lmagan. Bunday tadqiqotlarning unchalik katta zarari yo'q. Chunki, mualliflar o'z mavqe'larini asarlarinnig muqaddimasidayoq aniq belgilab qo'yganlar.

2. Dinlar tarixi borasidagi xolis ilmiy asosda qilingan islomiy tadqiqotlar. Ulardagi asosiy maqsad himoya bo'lmay, dinlar ilmiy haqiqatlar sifatida va izlanishga loyiq tadqiqot mavzulari sifatida o'rganilgan. Bunda dinlarni tasniflash, tavsiflash va mazmun-mohiyatlardan tegishli xulosalar chiqarishning ilmiy tamoyillari hamda uslubiy dasturi ishlab chiqilgan.

¹ Мухаммад б. Абдулкарим б. Аҳмад Ал-Шахрастоний «Ал-Милал ва-Нихал», «Ал-Аҳд ал-Мисрия», 1977 й., 580-583-с.

² «Ихвон ас-Сафо», 4-жилд, Байрут, 1957 й., 16-с.

³ Мухаммад б. Яъқуб Исоқ Надим «Ал-Фихрист», Байрут, 1996, 4-с.

Mazkur usulda ko‘plab asarlar yozilgan. Ammo, ularga nisbatan yuqoridagi usulda yozilgan asarlar ko‘pchilikni tashkil etadi.

Birinchi guruhga dinlarni u yoki bu darajada o‘rgangan barcha musulmon olimlarni, ikkinchi guruhga esa, din tarixi fanining asoslarini yaratgan muayyan olimlarni kiritish mumkin. Ularning har biri haqiqiy ma’noda tarixchi dinshunos deb atashga munosibdir. Quyidagilar shular jumlasidan:

1. «Kitob al-asnom» asarining muaallifi Ibn Kalbiy;
2. «Kitob al-farq bayn al-firaq»ning muallifi Al-Bag‘dodiy;
3. «Al-fasl fi al-milal val-ahvo’ van-nihal»ning muallifi Ibn Hazm;
4. «Al-milal van-nihal»ning muallifi Shahrastoni;
5. «Hindiston» nomi bilan mashhur «Kitob tahqiq ma lil-hind min maqula va maqbula fil-aql av mazula»ning muallifi Abu Rayhon Beruniy;
6. Fors tilida yozilgan «Kitob bayon al-adyon»ning muaallifi Abul-Maoliy Muhammad.

Mazkur asarlarning dinshunoslikka oid boshqa asarlardan farqi shundaki:

1. ular dinshunoslikda dunyo dinlari va oqimlarini o‘rganishda tadbir etiladigan yaxshi uslubiy dastur bo‘la oladi;
2. ularda dinlar hamda boshqa falsafiy va falsafiy bo‘lmagan din va oqimlar alohida tarzda ajratilgan;
3. ularda dinlar mustaqil bir mavzu sifatida o‘rganilgan;
4. diniy tushunchalarni izohlash va tahlil etishda boshqa fan sohalariga ham murojaat qilingan.

Qur’oni karim o‘zining quyidagi xususiyatlari bilan dinshunoslik borasida muhim manba hisoblanadi. Unda:

1. dinlarni ilmiy o‘rganishning muayyan me’yorlari ta’sis etilgan;
2. ularning nazariy asoslari o‘laroq ilm o‘rganish va ziyoli bo‘lishning zarurligi ta’kidlangan;
3. Islomdan oldingi dinlar haqidagi ko‘plab ma’lumotlar mavjud;
4. dinlar vahiy asosida tasniflangan va quyidagi uch turli dinlarni ajratish uchun «ahli kitob» atamasi qo‘llangan:
 - ilohiy kitobi bor dinlar;
 - ilohiy kitobga o‘xshash kitobi bor dinlar;
 - ilohiy kitobi bo‘lmagan dinlar.
5. dinning fitriyligi g‘oyasiga asoslangan dinning mukammal nazariyasi berilgan;
6. diniy faoliyatning inson hayotidan ajralmasligi ta’kidlangan;
7. insondagi fitriy (tabiiy) diniy tafakkur aql bilan uyg‘unlashtirilgan;
8. mazkur uyg‘unlik inson diniy haqiqatlarga erishishining yagona vositasi deya ta’kidlangan;
9. insonning borliq haqida chuqur tafakkur qilishi orqali tavhid aqidasi erishishi mumkinligi ta’kidlangan;

10. tabiiy (tabiat hodisalariga sig'iniladigan) va g'ayri tabiiy (metafizik-tabiat orti yoki tavhidiy) dinlar o'rtasi ajratilgan;

11. dinshunoslikdagi uslubiy asos sifatida turli din vakillari bilan muloqot orqali dinlarni o'rganish usuli tavsiya etiladi. Bunday muloqot dastlab Islom dinini turli mintaqalarga keng yoyish harakati bilan bog'liq edi. Biroq, bu dinlarni ilmiy o'rganishga xizmat qiluvchi asosiy uslubiy vositaga aylandi.

Muloqot nafaqat uslubiy jihatdan, balki diniy bag'rikenglik borasida ham muhim ahamiyatga ega. Turli din vakillarining o'zaro hurmat va hamjihatligi dinlarning bir-biriga yaqinlashuvini ta'minlashga zamin yaratadi. Bunday muloqot jarayonida qanday yo'l tutish va rioya etilishi zurrur bo'lgan tamoyillar Qur'oni karim oyatlarida quyidagicha bayon qilingan:

«(Ey Muhammad,) Rabbingizning yo'li (dini)ga hikmat va chiroyli nasihat bilan da'vat qiling! Ular bilan eng go'zal uslubda munozara qiling. Albatta Parvardigoringizning o'zi Uning yo'lidan chalg'igan kimsalarni yaxshi biluvchi va U hidoyat topganlarni ham biluvchiroqdir» (Nahl, 125-oyat).⁴

«Ayting (Ey Muhammad,): “Ey kitob ahli (yahudiylar va nasroniylar), biz bilan sizning o'rtamizda (ahamiyati) barobar bo'lgan bir so'zga kelingiz – yolg'iz Allohgagina ibodat qilaylik!” Agar (bu taklifdan) yuz o'girsalar (sizlar ularga): «Guvoh bo'linglarki, biz musulmonlarmiz», -deb aytingiz» (Oli Imron, 64-oyat).⁵

Mazkur oyatlar turli din vakillari bilan muloqot jarayonida ularni qanoatlantiradigan munosib aqliy dalillarga tayanish lozimligini ko'rsatadi. Musulmon dinshunoslari diniy muloqot uslubidan eng qulay vosita sifatida foydalanganlar. Shu asnoda ba'zi ilmiy ma'lumotlarni to'plaganlar, anglash qiyin bo'lgan tushunchalarni bahs-munozara orqali oydinlashtirib olganlar, to'plangan ma'lumotlarni yozishdan oldin o'sha din vakillaridan bevosita o'rganganlar.

Shuningdek, hadis ilmlari ham keyingi muhim manbalardan biri hisoblanadi. Ular dinshunoslik uslubiyati rivojiga va o'ziga xos mazmun-mohiyat va uslubga ega mustaqil mukammal fan sifatida shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Hadis ilmlarining dinshunoslarga qilgan birinchi xizmati shundaki, ular dinlar haqidagi ma'lumotlar bilan tanishishning muayyan usulini ko'rsatib berdi. Dinshunoslar ma'lumotlarni faqat etkazish bilan cheklanib qolmay, ularni tanqidiy tahlil qilib, sharhlaganlar hamda tanqid va tarixni uyg'unlashtirgan holda o'z asarlarida yozib qoldirganlar. Shunga asosan bunday ilmlar bilan shug'ullanganlar «dinshunoslar» deb ataladi. Dinshunos tarixchi ayni paytda diniy muxbirlar hamdir. Ular muhaddislardan farqli ravishda arablar va qadimgi xalqlarning turmush tarzi haqidagi diniy rivoyatlarni naql qilish bilan shug'ullanadilar. Shuni e'tiborga

⁴ Абдулазиз Мансур «ҚУРЪОНИ КАРИМ маънолар таржимаси», “Тошкент ислом университети”, 2001й., 19-с.

olish lozimki, dinlar haqidagi ma'lumotlar mazmuniga ko'ra sof diniy tarixiy va adabiy kabi turlarga ajratiladi. Bunday taqsim ular paydo bo'lgan shart-sharoitga ko'ra belgilanadi. Agar bunday atamani umumlashtirmasak, bu shart-sharoitlar uning yuzaga kelishidan bexabar qoldirishi mumkin. Bundan maqsad shuki, xabarlar dinshunoslar uchun din, tarix va adabiyot sohalarini uyg'unlashtiradi. Chunki, diniy xabarlar yoki diniy fenomenni umumiy tarzda naql qilish o'z tarkibida mazkur uch turdagi xabarlarni jamlaydi. Bunday taqsimot uning tarixan kelib chiqish shart-sharoitlari bilan belgilanadi. Bu shart-sharoitlar biror aqida, shariat yoki axloqiy me'yorlarni o'z ichiga olgan diniy xabarlarni ifoda etadi. Ularning manbai Muhammad (a.s.)ga yoki biror sahobaga borib taqaladi. Ularda quyidagi mavzular aks etgan:

1. Aqidaviy masalalar yoki shariat ahkomlari;
2. Islom dini va g'ayri islomiylik bilan bog'liq voqea va hodisalar;
3. fath yurishlari;
4. Islom davlatidagi ahvol;
5. Qadimgi xalqlar haqidagi xabarlarni o'z ichiga olgan tarixiy xabarlar.

Adabiy xabarlar esa, kishilik jamiyati bilan bog'liq til va adabiyotga oid ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Dinshunoslar mazkur barcha turdagi xabarlarni tadqiq etadi. Adabiy xabarlar shart-sharoitlar bilan ko'p bog'langan emas. Bu shart-sharoitlar xabarlarga ularning o'z turli qismlarini beradi va xabarlarning diniy javhariga markazlashadi va uni tarixiy unurni va ijtimoiy ma'nodagi adabiy unurni bog'lash uchun umumlashtiradi.

Bu taraqqiyotni dinlar tarixini xabarlar rivoyati rivojidadagi oxirgi xalqa hisoblanuvchi oxirgi o'xshashlik deb hisoblashimiz mumkin. «Taraqqiyotning **birinchi** bosqichi diniy xabarlar bilan boshlanadi. Binobarin, Muhammad (a.s.) davrida barcha xabarlar diniy tusda bo'lib, ularning birinchi sohasi aqida edi. Bu diniy xabarlarning rivoyat qilish qoida va shartlari bor edi.

Taraqqiyotning **ikkinchi** bosqichi jarayonida Islomga oid tarixiy xabarlar diniy xabarlar ichidan ajralib chiqdi. Diniy xabarlarda islomiy-aqidaviy masalalar yoritilgan, tarixiy xabarlar Payg'ambar, Xulafoi roshidin hayoti hamda g'azotlarga bag'ishlangan. Bu fath yurishlari, mamlakatlar va qadimgi xalqlar haqidagi xabarlarning yoyilishiga zamin yaratdi.

Tezlik bilan bitta din tarixini vujudga keltirish uchun **uchinchi** bosqichda diniy xabarlar bilan undan kelib chiqqan tarixiy xabarlar o'rtasida tarkibiy tahlil amaliyoti bo'lib o'tgan. Bu tarix oxirgi bosqichda dinlar tarixiga aylandi. Uchinchi bosqichda mana shu muhim tarixiy yozishmalarni puxta qilib umumlashtirish mumkin. Ular muayyan bir din yoki bir qancha dinlar tarixini bo'limlarga ajratdi. Bu bosqichdagi tadqiqotlar shu jihatlari bilan farqlanadi. Ularning mualliflari umumiy diniy xabarni umumiy tarixiy xabarning bir qismi deb hisoblaganlar. Keyinchalik, ular o'rgangan xalqlar haqidagi xabarlar asosan ularning dinlari haqidagi rivoyatlardan iborat edi.

To‘rtinchi bosqichda dinlar tarixi xalqlar tarixidan mustaqil bo‘lib ajralib chiqdi va dinlar tarixiga oid tadqiqotlar yuzaga keldi.»

Demak, dinlar tarixi tarixiy tafakkur va tarixiy islomiy yozuvlarning tarixiy taraqqiyot natijasidir. Dinlar tarixini xabarlarni etkazishdagi quyidagi to‘rt taraqqiyot bosqichidan ajratish mumkin emas:

1. Islom dini haqidagi xabarlar;
2. Islom tarixiga oid xabarlar;
3. Diniy-tarixiy xabarlar;
4. Xalqlar va dinlarining umumiy tarixi;
5. Dinlar tarixi.

E’tibor berish lozimki, bu bosqichlarning har biri mustaqil ilmiy xususiyatga ega bo‘lib, har bir bosqich rivoji natijasida quyidagi mustaqil fanlar yuzaga kelgan:

birinchi bosqichda islomiy-diniy fanlar;

ikkinchi bosqichda islomiy-tarixiy fanlar;

uchinchi bosqichda musulmon bo‘lmagan xalqlar, mamlakatlar va ularning dinlari tarixi;

to‘rtinchi bosqichda dinlar tarixi xalqlar va podishohlar tarixidan ajraldi.

1. Tarixiy-tavsifiy usul.

Musulmon olimlar bundan qariyb o‘n asr muqaddam birinchilardan bo‘lib insoniyat tarixida dinlarni tarixiy-tavsifiy usulda o‘rganganlar va ko‘plab qimmatli asarlar yozib qoldirganlar. Jumladan:

- Balxiy, Abul Qosim, Abul Hasan Ash’ariy, Mas’udiy kabilarning «Maqolat» janridagi asarlari;
- Naubaxtiyning «Oro va diyonot» asari;
- Abul Ma’oliy Alaviyning «Bayon al-adyon»⁶ asari;
- Abul Abbosiyning «Dark al-bag‘iya fil-adyon val-ibadat» asari;
- Abu Rayhon Beruniyning «Hindiston» nomi bilan mashhur «Kitob tahqiq ma lil-hind min maqula va maqbula fil-aql av mazula» asari;
- Shahrastoni va Bag’dodiy kabilarning «Al-milal van-nihal» nomli asarlari.

Bunday asarlarda voqe’lik tarixan xolis yoritilgan. Buni Shahrastoniyning quyidagi so‘zi tasdiqlaydi: «Men har bir firqani yoqlamay, kamsitmay, ularning kitoblaridan qanday bo‘lsa shundayligicha, undagi xatolarni ajratib ko‘rsatmay bayon qilishga ahd qildim».⁷

Mazkur usulning yorqin namoyandasi Beruniy o‘zining «Hindiston» asari haqida shunday yozadi: «Bu kitob bahs-munozara kitobi emas, tarix kitobidir. Hindlarning dinlarini ularning o‘zlaridan o‘rganib, fikrlarini tanqid

⁶ Таржима, Яхё Хишоб «Одоб ал-Қоҳира» журнали, 1958/май.

⁷ Шахрастоний «Ал-милал ван-нихал», Миср, 1977й., 9-с.

qilmay bayon qilaman».⁸

Abdul Jabbor Xristian dini tarixining ilk davrlarini o'rganib, o'zining «Tasbit daloil an-nubuvva» asarida keng yoritib berdi. Unda Pavlosning yangicha talqini, imperator Konstantinning qo'shgan hissasi, xristianlarning oqimlarga bo'linishi rimliklarning Injilga qilgan ta'siri, havoriylarning Iso (a.s.)dan keyingi holatlari va mavqe'lari hamda Iso (a.s.)ning osmonga ko'tarilishi kabi mavzular tarixiy-tavsifiy usulda bayon qilingan. U quyidagi xulosaga keldi: «Rim isoviy bo'lmadi, balki Iso dini rimlashtirildi».⁹

David Flusser u haqida shunday yozadi: «Menimcha, Xristianlikdan oldingi tarixni o'rganishda O'lik dengizning ahamiyati nechog'lik katta bo'lsa, Xristianlikning ilk davrlarini o'rganishda yangi topilgan Abdul Jabbor asarining ahamiyati shu kabi buyukdir».¹⁰

2. Qiyos usuli.

Musulmon olimlar dinlarni har tomonlama bir-biriga qiyoslab o'rganganlar. Bu usulda ikki yoki undan ko'p dinlarning bir yoki ko'p jihatlari o'rganilib, bir-biriga taqqoslanadi. Ba'zi tadqiqotchilar bir dinning ayrim yoki barcha jihatlari chuqur o'rganganlar. Bu esa, dinlarni qiyosiy o'rganuvchi keyingi tadqiqotchi uchun zina vazifasini o'tagan. Yana bir qiyos usuli – turli din asoschilari bilan payg'ambarlar, masalan, cherkov tasavvuridagi Iso Masih (a.s.) bilan Budda yoki Krishna shaxsiyatini qiyoslash.

Abul Hasan Omiriy (vafoti h.381/ m.992y.) o'zining «Kitob al-a'lom bi manoqib al-Islom» nomli asarida Islom, Yahudiylik, Xristianlik, Sobiylilik, Zardo'shtiylik va turli butparastlar dinlarini qiyosiy tahlil etib, bayon qilgan. U avvalo, dinlarning asosiy ruknlari bo'lmish e'tiqod, ibodat, muomalot va ta'qiqqlarni, keyin esa, dinlarning ijtimoiy-iqtisodiy tizimi va erishgan madaniy yutuqlarini qiyosiy tahlil qilib bayon etgan. Omiriyning bu asari musulmon olimlarining dinshunoslik sohasida yozgan asarlari faqatgina biryoqlama raddiyalardan iborat, deb hisoblaydiganlarga qarshi inkor qilib bo'lmas dalil bo'ladi. U bundan qariyb ming yil ilgari o'z asarining muqaddamasida qiyos usulining xususiyat va tamoyillari haqida shunday yozadi: «Bir narsani boshqa narsalardan afzalligini ko'rsatib beruvchi qiyos usuli to'g'ri ham, noto'g'ri ham bo'lishi mumkin. To'g'ri bo'lishi quyidagi ikki shartga bog'liq:

Qiyoslanayotgan narsalar bir xil turda bo'lishi lozim. Bir dindagi asosiylikni ikkinchi dindagi xususiylik bilan qiyoslash to'g'ri emas;

Dinlarning biror bir firqasi aqidalariga qarab o'sha dinga umumiy ravishda baho bermaslik, balki barcha firqalarning qarashlarini e'tiborga olish lozim».¹¹

3. Tanqidiy-tahliliy usul.

Musulmon olimlari tomonidan Xristianlikdagi «muqaddas uchlik»,

⁸ Абу Райхон Беруний «Китоб ал-хинд», Хайдаробод, 1958й., 12-с.

⁹ Қаранг: Ҳамди Шарқовий «Жухду Қози Абдул Жаббор», Айн аш-шамс, 1966й., 189-с.

¹¹ Абул Ҳасан Омирий «Китоб ал-аълум би манокіб ал-Ислом», Ар-Риёд, санасиз, 82-с.

xoch, qiyomat, Hinduiylikdagi tanosux (ruhning ko‘chib o‘tishi) kabi turli xil diniy aqidaviy masalalar tanqidiy usulda o‘rganilgan.

Ibn Hazm Andalusiy «Fasl fil-milal val-ahva van-nihal» nomli asarining kattagina qismida Tavrot matnlarini tanqidiy-tahliliy bayon qilgan. U Tavrotning besh qismini tarixiy, mantiqiy va boshqa jihatlardan tanqidiy-tahliliy usulda o‘rganib quyidagicha xulosa beradi: «Bu (besh qism) Muso (a.s.)dan bir necha asr keyin yozilgan soxta tarixdir».¹²

Undan yuz yil keyin yashagan yahudiy olim Ibrohim ibn Azro al-G‘arnotiy uning xulosasini tasdiqlagan. Olti asr o‘tgach, yahudiy faylasuf Barux Sibiruzo (Espinoza) Ibn Hazm xulosasini so‘zma-so‘z takrorlagan.

4. Muloqot usuli.

Bu usulning bir necha turlari mavjud:

◆ **Bahs-munozara usuli.** Uning islom olamida ancha ilgari vujudga kelishiga islom dinning bag‘rikengligi, o‘sha davrdagi muhit va insonlarning ilmga chanqoqligi, turli din vakillarining bahs-munozara majlislari sabab bo‘lgan. Bunday yig‘ilishlarda tomonlar o‘z aqidalarining haqqoniyligini isbotlashga va ularga bir-birlarini ishontirishga harakat qilishar edi.¹³

◆ **Yozma usul.** Musulmon olimlar maktub va kitoblar orqali boshqa din vakillari bilan o‘zaro muloqot o‘rnatganlar. Bunday usulga quyidagi maktublar misol bo‘la oladi:

► Rohibi Dir Klunining maktubiga Qozi Abdul Validning javob maktubi;

► Abdul Masih va Hoshimiyning o‘zaro maktub almashuvi;

► Faylasuf Kindiy va mutakallim Abu Iso Varroq hamda Abu Zakariyoning raddiyalari.

Shunday qilib musulmon olimlar birinchilardan bo‘lib turli usullar asosida dinlarni o‘rganganlar. Ayniqsa, Hinduviylik, Yahudiylik va Xristianlik dinlarini chuqur tadqiq etishga katta e‘tibor qaratganlar. To‘g‘ri, ular dinlarni hozirgidek alohida sohalarga bo‘lib tahlil qilmagan bo‘lsalar ham, bir paytning o‘zida bir qancha ilm sohalari bilan shug‘ullanganlar va bu ularga dinlarni bir butun shaklda tasavvur qilishga, xolis-ilmiy va asosli xulosalarga kelishlariga sabab bo‘lgan.

Beruniyning dinshunoslikka oid asarlari.

Beruniyning yoshligidanok ilm-fanga kiziqishi, kobiliyati kuchli bo‘lgan. Lekin uning boshlanrich ta‘limni kimdan va qayerda olgani haqida mufassal ma‘lumotlarga ega emasmiz. O‘sha vaqtda Xorazmda fanning turli sohalarida shuhrat qozongan ko‘plab olimlar yashagan. Beruniy, shubhasiz, shulardan o‘qib, ta‘lim olgan bo‘lishi kerak U fanning deyarli hamma sohalarini bilan shug‘ullandi. O‘zining ona tili bo‘lmish xorazm tilidan tashqari yana bir qancha tillarni: sur-diy, fors⁷, suryoniy, yunon va qadimgi yahudiy tillarini egalladi. Keyinchalik olimning Hindistonda bir qancha vaqt hayot kechirishi unga hind madaniyati bilan chuqur tanishish va sanskrit tilini urganib olish imkonini

¹³ «Ислом фалсафаси» 1-халқаро конференцияси, 1996й.

berdi. Qadimgi yunon klassik ilmi bilan tanishdi, astronomiya, geografiya, botanika, matematika, geologiya, tarix va etnografiya, falsafa va filologiya sohalarini chuqur egallagan yirik olim bo'lib etishdi. Beruniy shoir va adabiyotshunos ham edi. U o'z zamonasining mashhur olimi Abu Nasr Mansur ibn Iroq qo'lida ta'lim oladi. Abu Nasr ibn Iroq astronomiya, geometriya va matematikaga oid bir qancha asarlar yozib, shulardan 12 tasini Beruniyga bag'ishlaydi. U Beruniyni Evklid geometriyasi va Ptolemeyning astronomik ta'limoti bilan tanishtiradi. Ustoz bilan shogird o'rtasidagi do'stlik uzoq vaqtlargacha davom etadi. Beruniy ustozining nomini hamma vaqt zo'r hurmat bilan tilga oladi.

1030 yili esa «Xindiston» nomi bilan mashhur bo'lgan eng yirik asari «Tahqiq mo li-l-Hind min ma'qula maqbula fi-l-aql av marzu-la» («Xindlarning aqlga sig'adigan va sig'maydigan ta'limotlarini aniqlash») yuzaga keladi²⁰. Bu shoh asarga G'arb va Sharq olimlari, shu jumladan, xozirgi hind olimlari ham juda yuksak baqo berganlar. Akademik V. R. Rozen: «Sharq, va G'arbning qadimgi va o'rta asrdagi butun ilmiy adabiyotida bunga teng keladigan asar yo'q»²¹,— deb yozgan edi. Hindiston haqida qadimgi va o'rta asrda yashagan juda ko'p olim va sayyohlar tomonidan turli-tuman xotiro va kitoblar yozilgan. Lekin bularning hech biri Beruniyning «Hindiston» asari bilan tenglasha olmaydi.

2.1. G'arb dinshunosligining o'ziga xos jihatlari.

Dinshunoslik fani ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan uzviy bog'liq holda shakllangan, rivojlangan va bu jarayon hozir ham davom etmoqda. G'arb mamlakatlarida dinshunoslik fani ko'pincha nemis tilidagi «**RELIGIONSWISSENSCHAFT**» atamasi keng qo'llaniladi. Garchi ingliz tilidagi «**HISTORY OF RELIGIONS**» atamasi ham ishlatilsada, mazkur nemis tilidagi «**RELIGIONSWISSENSCHAFT**» atamasi afzal hisoblanib, ko'proq ishlatiladi. Mazkur ikki atamadagi asosiy tushuncha yuzasidan G'arbda keng tarqalgan «**COMPARATIVE RELIGION**» (qiyosiy dinshunoslik), shuningdek, «**PHENOMENOLOGY OF RELIGIONS**» (din fenomenologiya») kabi atamalar ham qo'llaniladi. Bu fan **birinchidan**, dinlarning tarixdagi harakati, ularning xolis ilmiy tavsifi xususidagi tushunchalarning farqlari atrofida, **ikkinchidan**, diniy ko'rinishning barcha tarkibiy unsurlariga va inson hayotidagi diniy foliyatning barcha tarkibiy omillariga e'tibor bergan holda dinlarning tashqi qiyofasini qiyoslash asosida izlanish olib boradi. Bunday dinshunoslik biryoqlama bo'lib, mazkur faoliyatlarning muayyan jihatlarigagina e'tibor qaratadi. Masalan, tarixchilar dinlarning tarixiy unsurlarini, psixologlar ruhiy-psixologik jihatlarini, sotsiologlar ijtimoiy jihatlarini o'rganadi. Diniy fenomen (ko'rinish, hodisa)lardan birining bunday ilmiy taassubi natijasida masalaning mazmun-mohiyati va uslubiy asoslari jihatidan noqis echim yuzaga kelgan. Eng muhimi, dinlarning tashqi qiyofasi va inson hayotidagi diniy faoliyat ularning orasini ajratishga va tanqid qilishga qarshilik ko'rsatadi. Garchi mazkur yo'nalishlar o'z faoliyati sohasida muvaffaqiyat qozongan bo'lsa ham, ularning hech biri dinning tashqarisidan turib uning to'liq qiyofasini va asl mohiyatini ochib bera olmaydi. Diniy fenomenni

tushunishga xayrixoh bo'lganlar bu yo'nalishlarda o'z tadqiqot sohasini belgilab olishi lozim edi. Shundan kelib chiqib dinlar tarixi fanining maqsadi diniy fenomen bilan bog'liq fanlarni umumlashtirish, turli dinshunoslik yo'nalishlari erishgan ilmiy yutuqlardan foydalanish va nihoyat diniy fenomen ilmini hosil qilish uchun bir qancha yo'nalishlarni muvofiqlashtirishga intilish bo'ladi.

Shuningdek, dinlarni o'rganishdagi yondashuvlarni bob va bo'limlarga ajratib, Sharq va G'arbdagi dinning ijtimoiy hayotdagi o'rnini o'rganishda mavjud ko'plab sof diniy va ilmiy har xil yondashuvlarni turli xorijiy va mahalliy manba hamda adabiyotlardan foydalangan holda qiyosiy tahlil etishga harakat qildik. Bular dinlar tarixi, jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini yanada batafsilroq o'rganishga yordam beradi. Kishilik jamiyati uchun ular natijasida to'plangan ilmiy, amaliy, tarixiy, falsafiy ma'lumotlar katta ahamiyatga ega.

DIN TARIXI dinning umumiy va alohida denomenatsiyalarida uning yuzaga kelish va rivojlanish tarixini tadqiq etadi. U mafkura, dogmatika, marosimlar, diniy tashkilotlar kabi din bilan bog'liq bo'lgan barcha ijtimoiy hodisalar majmuini qamraydi. Dunyo dinlari mafkurachilari din tarixini inkor qiladilar, din insoniyatga xudo tomonidan mukammal shaklda berilgan ilohiy inoyat bo'lib, rivojlanishga muhtoj emas, deb hisoblaydilar.

DIN FALSAFASI qadim zamonlardan boshlab falsafiy tafakkurda din masalasi faylasuflarning diqqatini o'ziga jalb etib kelgan. Dinga turlicha ta'rif va tavsiflar berilgan. Falsafiy dunyoqarashda dinni g'oyalar tizimi sifatida tahlil etuvchi dinshunoslikning din falsafasi bo'limi shakllangan. U dinni falsafiy yo'nalish va oqimlar namoyandalarining umumiy falsafiy konsepsiyalari asosida tushuntirish va unga shu tarzda baho berishdir. Masalan, marksistik din falsafasi:

➤ dinning tabiati va mohiyati haqidagi umumiy nazariy echimlarni tavsifiya qiladi;

➤ dinni ijtimoiy ongning ixtisoslashgan shakli sifatida uning gnoseologik (irfoniy, dunyoni anglash) tahlilini amalga oshiradi;

➤ dinning gnoseologik ildizlarini, uning shakllanishi va tugullanishining shartlari hamda ehtimollarini aniqlaydi. Marksizm nuqtai nazaridan din muayyan ijtimoiy tizimlarning tarixan emirilishi va inqirozini o'zida aks ettiradi.

Idealistik din falsafasi ilohiyot bilan yaqindan uyg'unlashadi, xudoning mavjudligi va ruhning o'lmasligini bosh masala deb e'lon qiladi.

DIN FENOMENOLOGIYASI dinshunoslikning XX asr boshlarida Evropada yuzaga kelgan bir sohasi bo'lib, zamonaviy G'arb falsafasida fenomenologiya sof tafakkur va inson mavjudligining tarkibini tahlil etish usuli sifatida namoyon bo'ladi. Din fenomenologiyasining ko'pchilik namoyandalari diniy tafakkur ni tahlil etishda E.Gusserl (1859-1938) uslubini qo'llashga harakat qiladilar. Ularning ilmiy izlanishlarining tarkibi diniy tafakkurni dinning aniq tarixiy sub'ekti bo'lmish dindorlardan ayri

holda o'rganish va diniy tafakkurni asl tarkib va mohiyatlar uyg'unligidan xulosa qilishdir. Fenomenologiya fenomenlar (tashqi qiyofa, ko'rinish) haqidagi va ular uchun fan, ya'ni parapsixologiyadir. Din fenomenologiyasining ruhi – bu ishonch, din va ma'rifat ziyosi.

DIN ANTROPOLOGIYASI- XIX asrning 70-yillarida dinshunoslikdagi mifologik yo'nalishning inqirozi kuzatildi. U o'zining barcha diniy e'tiqodlar, folklor, xalq urf-odatlarini qadimiy astral mifologiya asosida tushuntirib berishga befoyda urinishlari bilan boshi berk ko'chaga kirib qoldi. Uning o'rnini antropologik maktab egalladi. 40-yillardayoq Lyudvig Feyerbax dinning insoniy (antropologik) asosini topishga uringan edi («Sumnost religii», 1845). Feyerbaxning fikriga ko'ra, dinning asosi inson qiziqishlari va ehtiyojlarining bir ko'rinishidir. U: «Xudolar - inson orzularining amalga oshgan, umumiyashgan shakli», deb yozgan edi.

Antropologik maktab namoyandalari dinning kelib chiqish manbai insondir degan fikrni ilgari suradilar. Bu maktabning uslubiy asosi pozitivizm va evolyusionizm bo'lib, bu maktabni ko'pincha «evolyusionistik» nomi bilan yuritiladi. Antropologik maktab tarafdorlarining faktologik bazasi bo'lib o'sha davrgacha to'plangan ulkan etnografik material xizmat qildi. Mazkur asosda E. Taylor, G. Spenser, Dj. Lyobbok va boshqa antropolog-evolyusionistlar dinning qanday paydo bo'lgani va taraqqiy topganini ilgari amalga oshirilganidan mukammalroq tarzda tasvirlab berishga harakat qildilar. Antropologik yo'nalishdagi tadqiqotchilarning konsepsiyalari turlicha bo'lib, bir-biriga o'xshash edi. Animistik nazariya deb ataladigan Eduard Taylorning (1832-1917) nazariyasi ancha mashhur bo'lib ketdi. Taylorning fikricha («Pervobitnaya kultura», 1871), «dinning boshlang'ich shakli» bu ruh, arvoh va shu kabilarga e'tiqod qilish bo'lgan. Bunday e'tiqod ibtidoiy odamni uyqu, xushdan ketish, ko'zga har xil narsalarning ko'rinishi, kasalliklar va nihoyat o'lim kabi u va uning atrofidagi kishilarda yuz berayotgan muayyan holatlar qiziqtirganligi sababli kelib chiqqan. Bunday hodisalarni to'g'ri talqin qilishga qodir bo'lmagan «yovvoyi faylasuf» inson tanasida o'tiradigan, uni vaqtinchalik yoki butunlay tashlab keta oladigan kichkinagina jufti - ruh haqidagi tasavvurlarga borgan. Xuddi mana shu e'tiqoddan asta-sekin boshqa, yanada murakkabroq tasavvurlar: hayvonlar, o'simliklar, jonsiz narsalar, o'lganlar ruhi va ularning taqdiri, ruhning boshqa tanalarga ko'chib o'tishi yoki aynan ruhlarning o'limdan keyingi hayoti haqidagi qarashlar kelib chiqqan. Ruhlar asta-sekin arvohlarga, keyin esa xudolarga va nihoyat yagona qudratli xudoga aylanadi deb tasavvur qilganlar. Shunday qilib, ibtidoiy animizmdan (lotincha «anima», «animus» - ruh, arvoh) tadrijiy evolyusiya natijasida barcha dinning turli shakllari taraqqiy topgan. Ibtidoiy animistlar vafot etgan qarindosh urug'larining ruhlari abadiy, o'lmas deb ularni e'zozlaganlar. «Inson vafotidan so'ng qaerda yashaydi, degan savolga turli xalqlar turlicha javob berishgan. Ba'zilar ajdodlarning ruhlari tiriklar yashaydigan joyda yashashadi, biroq ularni faqat tushda ko'rish va gaplashish mumkin deb o'ylaganlar. Boshqalari o'lganlarning ruhlari chaqaloqning tanasiga o'tadi, deb hisoblaganlar. Uchinchilari esa, o'lganlarning ruhlari maxsus joylar - «o'liklar mamlakati»da yashaydi, bu mamlakat er ostida joylashgan deb hisoblaganlar. Jon - konkret, uni ushlab sezsa bo'ladi, u ko'rish va hatto sezish

mumkin bo'lgan muayyan narsa deb hisoblangan. Chunonchi, qutbni tekshirgan yirik olim F. Nansenning aytishiga qaraganda, eskimoslar jonni nafas olish bilan bog'liq, deb ishonganlar. Shuning uchun ham odam kasal bo'lganda shomonlar kasalga dam solib, uning jonini davolashga yoki unga yangi jon solishga uringanlar. Animistik e'tiqodga ko'ra, jon bir qadar mustaqil, bir qancha hollarda esa tanaga bog'liq emas. Uni yo'qotib qo'yish mumkin, ba'zan uni shomonlar o'g'irlab ketishadi. Odam uzoq joyga sayohatga ketganida uning joni uyda qoladi. Odamzot o'z vatanini qo'msashining sababi ham ana shunda. Animizmga ko'ra, tabiatdagi har bir muhimroq hodisaning o'z ruhi bor. Masalan, ayrim daraxtlarning ruhi o'rniga avval ayrim o'rmonlar va butazorlarning ruhlari mavjud, keyinchalik esa umuman o'rmon ruhi bor, deb hisoblaganlar. Bunday aqidalar shunday xulosaga olib kelgan: agar ruhlar kishilarga o'xshab ov qilsa, o'ynasa kulsa, ularning ovqatlanishi ham tayin. Demak, vafot etgan kishining tirik arvohi xususida g'amxo'rlik qilish kerak. Ularga oziq-ovqat va boshqa hadyalar atab turish lozim. O'rta Osiyoda marhumning jonini arvoh deb atashgan. Arvohning bir xususiyati shundaki, u o'likni tashlab uzoqqa ketmaydi, lekin u qabrdan tashqariga chiqadi, deb o'ylashgan. Shuning uchun ham qadimgi zamonlarda arvoh uchun go'rni teshib qo'yganlar yoki mozor oldida arvoh uyi qurganlar. Arvoh hamma joyda - daraxtlarda, ariq va daryolarda, xovuz va xarobalarda yuradi. Shunga ko'ra, kishilar o'z boshlariga biron-bir mushkul ish tushsa, o'sha erlarga borib sig'inganlar, pul tashlaganlar, arvohlardan madad so'raganlar. Shomonizmda shomon o'z diniy amallarini ruhlar orqali amalga oshiradi. Ularning e'tiqodiga ko'ra, shomonga ilohiy qudratni arvohlar baxsh etadi. Shomonlar arvohlar yordamida kasallarni davolaydi. Ular bemorning ruhoniyyatiga ta'sir ko'rsatish yo'li bilan turli usullar yordamida gipnoz qiladilar.

Shomonlikni qabul qilishni xohlovchilar g'orga borib o'tirganlar. Tunda ruh kelib unga o'z nayzasini sanchadi va uni sehriga qilib qo'yadi, deb ishonganlar. Shomonlar orasida ruhlar bilan gaplashadigan alohida kishilar ham bo'lgan. Dinning bunday turi avstraliyaliklarda hozirgi davrda ham mavjud. Shomonlar yomg'irlar yog'dirganlar, ammo hamma joyda ham emas. Volga bo'yi xalqlarida ham shomonizmning asoratlari qisman saqlanib qolgan. Muja yoki mujadish nomi bilan ma'lum kishilar g'ayritabiiy qobiliyatga ega bo'lib, fol ochish bilan shug'ullanganlar. Muja yoki yomon ruhlar bilan aloqa o'rnatganlar, kasallik yuborishga yoki uni davolashga qodir bo'lganlar. Odamlar ulardan juda qo'rqqanlar. Udmurtlarda bu vazifani tuno - tush ko'rib, fol ochuvchi kishilar bajarganlar. Odamlar ulardan ko'pincha, jumladan jretslarni tayinlashda maslahat olganlar. Tuno xudolar va ruhlar bilan aloqa o'rnatib, ko'pincha ekstaz holatida, ya'ni shomonlik yo'li bilan kelajak haqidagi xabarlarni etkazgan.

70-80-yillarda Taylorning animistik nazariyasi turli mamlakatlarning dinshunoslari orasida tez orada shuhrat qozondi. U dinshunoslikda ilgari qarab tashlangan yirik qadamlardan deb qaraldi. Animistik nazariya naturistik nazariyadan ustun bo'lib chiqdi. Keng etnografik material asosiga qurilib, uni sistemalashtirgan, evolyusiya g'oyalari ruhidagi bu animistik teoriya betartib diniy aqida va urf-odatlar, shuningdek xristianlik kabi murakkab dinlarni tushunishga, ularni eng oddiy elementdan chiqarishga imkon bergandek bo'ldi. Shuningdek animistik nazariya o'sha davrdagi fanni ilohiyot tizimlarini tanqid qilishi uchun qurol bilan ta'minladi.

2.2. Din ijtimoiy hodisa sifatida

DIN IJTIMOIIY HODISA-Dinni ijtimoiy hodisa sifatida o'rganadigan dinshunoslikning bu sohasi – din sotsiologiyasi deb ataladi. U dinshunoslikning alohida sohasi sifatida XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida vujudga keldi. Mazkur sotsiologiyaning ayrim qonunlarini sotsiologlardan Ogyust Kont (1798-1857) va Gerbert Spenser (1820-1903) o'z asarlarida ishlab chiqdilar. SHunga qaramay, uning asoschilari Maks Veber va Emil Dyurkheym (1858-1917) hisoblanadilar.

DIN SOTSILOGIYASI muayyan jamiyatda diniy ta'limotning tarqalishi, uning kishilar ongiga ta'sir darajasi, ijtimoiy va madaniy-ma'naviy hayotdagi ahamiyatini aniqlash maqsadida sotsiologik tadqiqotlar xulosalariga murojaat qilinadi. Keyingi ikki asr davomida dinni ijtimoiy hodisa sifatida o'rganuvchi dinshunoslikning din sotsiologiyasi fani ham shakllandi. Unda dinning ijtimoiy shart-sharoitlari, yuzaga kelish qonuniyatlari, rivojlanishi va vazifalari, elementlari va tarkibi, jamiyatdagi o'rni va roli, ahamiyati o'rganiladi. Sotsiologik nazariya tarkibiga quyidagilar kiradi:

- *dining mohiyatini ochib beruvchi asosiy holatlar;*
- *diniy tafakkur, marosimlar, munosabatlar, tashkilotlar kabi dinning turli ko'rinishlari haqidagi bilimlar;*
- *din sohasidagi aniq tadqiqotlar uslubiyati.*

Dinni faqat ruhiy hodisa deb, diniy tuyg'ular, tushunchalar, tasavvurlar barchasi insonning ichidangina kelib chiqadigan narsa deb qarasa, biz xato qilgan bo'lamiz. Inson o'zini o'rab turgan muhit, jamiyat bilan bevosita bog'liqdir. Din ijtimoiy hodisa bo'lgani uchun ham u jamiyat hayotida jiddiy rol o'ynamasligi mumkin emas edi. Diniy ideologiya har doim ham inson axloqi va jamiyat taraqqiyotiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatmaydi. Sinflar, ijtimoiy guruhlar, shu jumladan alohida shaxslar o'zlarini mavjud real vaziyat, muayyan shart-sharoit talab qilganidek tutadilar. Agarda real sinfiy, gruppaviy va shaxsiy manfaatlar mavjud ideologiyaga zid bo'lsa, bu ideologiya amalda qo'llanma bo'lishdan to'xtaydi va faqatgina aqidalarda hamda amaliyotga tatbiq etilmaydigan hikmatli so'zlar va nasihatlaridagina qoladi. Juda ko'p hollarda alohida shaxslar va ijtimoiy guruhlar bir diniy-ideologik ko'rsatmani zo'r berib targ'ib qilgan holda, o'zlari bu ko'rsatmaga butunlay zid bo'lgan prinsiplarga suyanib yashaydilar.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, din ijtimoiy hayotda hal qiluvchi, asosiy ahamiyatga ega bo'lgan vazifani bajaradi. E. Dyurkheymning fikricha, din ijtimoiy hayotning ramziy aks etishidir. U insoniyat tarixining ilk davridan boshlab inson bilan birga bo'lib keldi va insoniyat yer yuzida mavjud ekan, din ham doimiy mavjuddir. Din jamiyat hayotida muhim rol o'ynagani uchun ham jamiyat taraqqiyoti dinga qarshi kurashish bilan emas, balki dinni o'rganish, u bilan «kelishish» yo'li bilangina amalga oshishi mumkin. Din bizning o'tmishimizdir. O'tmishsiz kelajak yo'q. Shuning uchun ham dinni o'rganmay turib kelajakda namunaviy jamiyat qurish mumkin bo'lmaydi. Ijtimoiy fanlar qatorida dinni alohida

soha sifatida o'rganish lozim.

Nazorat savollar:

1. G'arb dinshunosligining o'ziga xosligi nimada?
2. Din falsafasining asosiy g'oyasi nima?
3. Feyerbax dinshunoslikning qaysi maktabiga asos soldi?
4. Din antropologiyasi deganda nimani tushunasiz?
5. Eduard Taylor ilk diniy tasavvurlarni qanday baholaydi?
6. Din sotsiologiyasi sohasini asoschilari kimlar?
7. Din sotsiologiyasi nimani o'rganadi?
8. Din fenomenologiyasi qanday yondashuvni bildiradi?

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Tokarev S.A. *Religiya v istorii narodov mira*. 4-e izd., ispr. i dop. M., 1986.
2. Taylor E. *Pervobytnaya kultura*. M., 1989.
3. *Religioznye traditsii mira*. Buddizm, iudaizm, xristianstvo, islam. Spravochnik shkolnika. Bishkek, 1997.
4. Radugin A.A. *Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennye religii*. M., 1996; 2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe. M., 1999.
5. *Osnovy religiovedeniya*. Pod redaksiey I.N.Yablokova. M., 1994. Izdanie vtoroe, pererabotannoe i dopolnennoe. M., 1998.
6. *Leksii po istorii religii*. Uchebnoe posobie. Sankt-Peterburg, 1997.
7. *Leksii po religiovedeniyu*. Pod redaksiey professora I.N.Yablokova. M., 1998.
8. Yablokov I.N. *Religiya: sushnost i yavleniya*. M., 1982.
9. Ibn Hazm Andalusiy «Fasl fil-milal val-ahva van-nihal», Qohira, Ibn Hazm Andalusiy «Fasl fil-milal val-ahva van-nihal», Qohira.
10. Mo'minov A.Q. *Dinshunoslik asoslarini o'qitish va o'rganishning yagona konsepsiyasi*. T., Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 1999.
11. Readon B. *Bag'rikenglik: tinchlik sari olg'a qadam*. T., 2002.
12. Rudolf U. *Al-Moturidiy va Samarqand sunniylik ilohiyoti*. T., Imom al-Buxoriy xalqaro jamg'armasi, 2001.
13. Beruniy, Abu Rayhon. *Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar* // Beruniy A.R. Tanlangan asarlar. I tom. T., 1968.
14. Beruniy, Abu Rayhon. *Qonuni Mas'udiy* // Beruniy A.R. Tanlangan asarlar. V tom. T., 1973.
15. Beruniy, Abu Rayhon. *Hindiston* // Beruniy A.R. Tanlangan asarlar. II tom. T., 1968.

3-MAVZU: O‘zbekistonda islomiy qadriyatlarni ijtimoiy hayotning turli jabhalariga tadbqiq etish jarayonlari

REJA:

3.1.Diniy qadriyatlar.

3.2.Islomiy qadriyatlarning ijtimoiy hayot sohalaridagi tadbqiqi.

Tayanch iboralar: qadriyatlar, islomiy qadriyatlar,

3.1.Diniy qadriyatlar.

Qadriyat deyilganda, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan, millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va shu tufayli ular tomonidan baholanib qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne‘matlarini, hodisalari majmuini tushunmog‘imiz lozim. Tabiat va jamiyat boyliklari, hodisalarini qadriyatlar sirasiga kiritilishning asosiy sababi-kishilar ularni qadrlaydilar, avaylab-asraydilar, chunki, bu qadriyatlar ularning shaxsiy va ijtimoiy turmushini, ma‘naviy – ruhiy dunyosini boyitadi, yaratuvchanlik faoliyatiga yo‘llaydi.

Diniy va dunyoviy qadriyatlarda bag‘rikenglik g‘oyasiga tayangan O‘zbekistonda xilma-xil diniy e‘tiqodga ega bo‘lgan turli millat vakillari hamjihat bo‘lib, bir zaminda yashab, mehnat qilib kelayotgan bir vaqtda “dunyoviylik” tamoyilini to‘g‘ri anglash, jamiyat, davlat va din orasidagi munosabatlarda muvozanatni saqlash masalasi nihoyatda dolzarb.

Ta‘kidlab o‘tadigan bo‘lsak, haqiqatdan ham din va e‘tiqod masalalari inson ma‘naviyatining uzviy qismi hisoblanadi. Ularning mazmun-mohiyati haqida chuqur va asoslangan bilimlarga ega bo‘lish hayotiy-amaliy faoliyatni to‘g‘ri tashkil etishga xizmat qiladi.

Xususan, bu borada vijdon erkinligi va diniy bag‘rikenglik masalasi ijtimoiy hayotda har doim muhim va dolzarb masala bo‘lib kelgan. Chunki, ushbu tushunchalarning negizida shaxsning huquq va erkinligi, demokratik prinsiplar, adolatparvarlik va insonparvarlik kabi muhim ijtimoiy, siyosiy, huquqiy va axloqiy tushunchalar yotadi. Vijdon erkinligi kishilarning ruhiy olamiga, ularning sog‘lom va barkamolligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

“Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonunning 3-moddasida belgilanganidek vijdon erkinligi fuqarolarning har qanday dinga e‘tiqod qilish yoki hech qanday dinga e‘tiqod qilmaslikdan iborat kafolatlangan konstitutsiyaviy huquqidir.

Darhaqiqat, vijdon erkinligi – har bir fuqaroning dinga e’tiqod qilishi yoki qilmaslik, diniy rasm-rusum va marosimlarda ishtirok etish yoki etmaslik kabi dinga nisbatan o’z munosabatini mustaqil aniqlaydigan shaxsiy huquqidir. Har bir fuqaro o’z ixtiyori bilan diniy ta’lim olish huquqiga ega. Buning uchun fuqarolarni u yoki bu tarzda majbur etishga yo’l qo’yilmaydi. Davlatimiz tomonidan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo’lmagan shaxslar O’zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng ravishda vijdon va e’tiqod erkinligi huquqidan foydalanish qat’iy kafolatlangan.

Diniy bag’rikenglik esa – xilma-xil diniy e’tiqodda bo’lgan kishilarning olijanob g’oya va niyatlar yo’lida hamkor va hamjihat bo’lib yashashi, kishilik jamiyati ravnaqi yo’lida xizmat qilishini anglatadigan tushunchadir. Bugungi kunda mazkur g’oya jamiyatning barcha a’zolari hamkorligini nazarda tutuvchi, tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash, ozod va obod Vatan qurishning muhim shartlaridan biridir.

Bugungi kunga kelib respublikamizda diniy tashkilotlarning soni 1990 yilga nisbatan 10 baravarga oshib, hozirda turli diniy yo’nalishlariga oid 16 ta har xil diniy konfessiyaga mansub, adliya organlarida ro’yxatdan o’tgan 2239 ta diniy tashkilot faoliyat ko’rsatmoqda. Ularning sirasiga islom, pravoslav, yahudiylik, buddizm, shuningdek Rim-katolik va Evangel lyuteranlar, Evangel xristian-baptistlar, To’liq injil xristianlari, Novoapostol cherkovi, Xristian-presviterian cherkovi, Iegovo shohidlari, Krishnaitlar, Baxoiylar va boshqalar kiradi.

Ularga o’z diniy marosimlarini o’tkazish va mamlakat hayotida faol ishtirok etish uchun zarur barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Bu boradagi huquqiy asoslar O’zbekiston Konstitutsiyasida, “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to’g’risida”gi Qonunda va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda mustahkamlab qo’yilgan.

Jumladan, “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to’g’risida”gi Qonun bilan dinning yuksak madaniyat va ma’naviyat vositasi ekanligi, beqiyos axloqiy-tarbiyaviy qudrati, shuningdek, insonlarni kamtarinlik, kamsuqumlik, halollik va poklikka undovchi qadriyatlari milliy qadriyatlar qatorida qonuniy tan olindi. Diniy qadriyatlarning millatlararo mojarolar, qonli to’qnashuvlarni qattiq qoralashi, turli din va millatdagi odamlarni o’zaro birodar, ahil bo’lib, tinch-totuv hayot kechirishga da’vat etishi kabi omillari hisobga olinib, mamlakatimizda turli din vakillarining hech qanday to’siqlarsiz o’z dinlariga e’tiqod qilishlari uchun barcha sharoit va qulayliklar yaratib berildi.

Misol tariqasida aytib o’tadigan bo’lsak, O’zbekistonda dinga e’tiqod qiluvchilar barcha diniy bayramlarni erkin nishonlashmoqdalar. Yildan yilga musulmonlarning Ramazon va Qurbon hayitlari, xristianlarning Pasxa va Rojdestvo, yahudiylarning Pasxa, Purim va Xanuka bayramlari keng ko’lamda nishonlanmoqda.

Bundan tashqari har yili O’zbekiston Respublikasi hukumatining har tomonlama ko’magi orqali musulmonlar Xaj va Umra amallarini bajarish uchun Saudiya Arabistoniga, xristianlarni Rossiya, Gretsiyaga, yahudiylar esa Isroilga ziyoratga yuborilmoqda. Shuningdek, davlat tomonidan har bir konfessiya bilan o’zaro aloqalarni amalga oshirish quyidagi tamoyillariga asoslanadi: diniy tuyg’ularni hurmat qilish; fuqarolarning shaxsiy ehtiyoji sifatida diniy e’tiqodni e’tirof etish; dindan g’ayriqonuniy maqsadlarni amalga oshirish uchun foydalanishga

yo‘l qo‘ymaslik; fuqarolarning har qanday dinga e‘tiqod qilishi yoki hech bir dingan e‘tiqod qilmasligidan qat’i nazar teng huquqliligini ta‘minlash va ularni ta‘qib qilishga yo‘l qo‘ymaslik.

Mazkur tamoyillar asosida esa davlat turli dinlarga e‘tiqod qiluvchi va ularga e‘tiqod qilmaydigan fuqarolar, har xil e‘tiqodlarga mansub diniy tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro murosa va hurmat o‘rnatilishiga ko‘maklashadi, shuningdek davlat diniy konfessiyalar o‘rtasidagi tinchlik va totuvlikni qo‘llab-quvvatlaydi.

3.2. Islomiy qadriyatlarning ijtimoiy hayot sohalaridagi tadbiqu.

Islom dini jaxon dinlaridan biri bo‘lib, bu dinga e‘tiqod qiluvchilar – musulmonlar soni 1,62 mlrd kishidir. Ularning 2/3 qismi Osiyoda, 30% i Afrikada yashaydi. Bugungi kunda 172 davlatda musulmon jamoalari mavjud bo‘lib, 40 dan ortiq davlatda musulmonlar axoli ko‘pchiligini tashkil etadi. Indoneziyada 210 mln, Pokistonda 150 mln, Hindistonda 140 mln, Bangladeshda 110 mln, Nigeriyada 80 mln, Eron, Turkiya va Misrda 65 mlndan, O‘zbekiston, Marokash, Jazoirida 30 mln.dan, Saudiya Arabistonida 17 mln. musulmonlar bor.

Ba‘zi davlatlarda (Eron, Pokiston, Mavritaniya, Kamar orollari) mamlakatlarning nomiga Islom so‘zi qo‘shib aytiladi. Aholining deyarli barchasi musulmon bo‘lgan 28 mamlakatda Islom rasman davlat dini sifatida tan olingan.

Musulmonlardan 1,424 mlrdi sunniylar bo‘lib (88%), 195,5 mlni (12%) shialardir. Islom diniga e‘tikod qiluvchi kishi “musulmon ” (muslim arabcha islomni kabul qilgan, itoatli, kupligi – muslimun) deb nomlanadi. Forslar musulmon, o‘zbeklar musulmon, qirg‘iz va qozoqlar musulmon, Rossiya va Ukrainada basurman deb talaffuz etishadi. Evropada musulmonlarni magometane (Muxammad tarafdorlari) deb atashadi. Bugungi kunda dunyoda eng keng tarqalgani musulmon iborasidir.

Qur’oni karimning tarkibiy bo‘linishi

Qur’oni karim asosan oyat (ma’nosi ar. “nishon”, “dalil” “xujjat”) va sura (ma’nosi ar. “qo‘rg‘on” “manzil”)lardan iborat. Qur’oni karim quyidagi tarkibiy bo‘linishga ega:

1. Sura 114 ta.
2. Oyati 6236 ta.
3. So‘z. 77934 ta.
4. Harf. 323 671 ta.
5. Juz. Qur’onning 30/1 bo‘lagi

Qur’on mavzusi va mohiyati insonlar tafakkurida ko‘phudolikka barxam berish, yakkahudolikni targib qilish va islom dini axkomlarini qaror toptirishdir. Qur’onda insoniyatning etnik bo‘linishi, ijtimoiy tabaqalanishi, ayirmachilik, millatchilik inqor etiladi. Alloh nazdida barcha tengdir. Diniy e‘tiqodda mustaxkam turish, yaxshilik, ezgulik, savob ishlar, mexr-shafqat, miskin va muxtojlar yordam berish, insonparvarlikni ulug‘lash barcha iloxiy kitoblar kabi buning mazmun-mohiyatini belgilaydi. Unda tekinxo‘rlik, bironlar xaqini eyish, boshqalar xisobiga yashash, poraxo‘rlik, ishyoqmaslik, jabr-zulm, o‘g‘rilik, qotillik, dilozorlik, fitnachilik, kibru xavo qoralaiadi. Barcha xalqlar bir ota-onaning avlodi ekani eslatiladi. Allomalar Qur’on oyatlarini Allohning amrlari va naxyilar (ya’ni mo‘min

bandalarga buyurganlari va qilmanglar deb qaytarganlari), va'da va va'idlari (ya'ni bandalarga dunyo va oxiratda savob amallari uchun yaxshilik berurman deya qilgan va'dalari-yu, dunyo xamda oxiratda gunox ishlari uchun azoblayman deb qo'rqitishlari), avval o'tgan ummatlar, paygambarlarning tarixlari, xalol-xarom narsalar, banda qilishi kerak bo'lgan duolar kabi qismlarga bo'lishadi. Qur'on fiqxiy xukmlarni qabul qilishda asosiy va birinchi manba hisoblanadi. Undan keyin esa sunna, ijmo, qiyos turadi. Qur'onda kelgan xukm shariatda farz sifatida qabul qilinadi.

Tafsir ilmi.

Islomiy ilmlar Allohning kalomi - Qur'oni karimga asoslangan va u bilan bevosita bog'liq ilmlardir. Shulardan eng muhimi tafsir ilmi hisoblanadi. Yaxshi ma'lumki, Qur'oni karimni o'qib, uni mazmun-mohiyatini to'la darajada tushunish har qanday kishiga bir muncha og'irlik va murakkablik tug'diradi. Buning sababi shuki, muqaddas Kitob suralari va oyatlari zamiridagi ilohiy mazmunni anglash katta bilim talab qilish bilan bir qatorda, bu Kitob uslub va til nuqtai nazaridan ham g'oyatda murakkab manba hisoblanadi. Shuning uchun ham odamlar Kalomullohni chuqur idrok etish uchun va mazmun mohiyatiga imkon qadar to'liqroq etishish uchun unga tafsirlar yozilgan. Qur'onni tafsir etuvchilarni mufasssirlar deyiladi. Bu iborani arabchadan o'zbek tiliga tarjima qilsak, tafsir etuvchi, sharhlovchi, izohlovchi degan ma'nolarni anglatadi. Shu nuqtai nazardan mufasssirlar Qur'onni ilmiy asosda sharhlab, kishilarga tushunarli tarzda etkazib berganlar. Agar mufasssirlar tarixiga nazar solsak, bizning yurtimizdan ham tafsir ilmi bilan shug'ullangan bir qator mufasssirlarni ko'rish mumkin. X asrda faoliyat ko'rsatgan samarqandlik taniqli olim Abul Lays as-Samarqandiy (913-985) fiqh, usul, aqida, tasavvuf bo'yicha ko'plab asarlar yaratgan. Lekin bu olimning eng mashhur asari Qur'oni karimga yozilgan tafsiri «Bahr ul-ulum» («Ilmlar dengizi») nomli asari bo'lib, u «Tafsir Abul Lays» nomi bilan ham mashhur. Tafsir ilmida muhim hisoblangan bu asarning qo'lyozma nusxalari Qohirada va Toshkentda saqlanib, uning Misr olimlari tomonidan 3 jilddagi nashri tayyorlanib, u 1993 yili Bayrutda chop etilgan.

Xorazmlik buyuk alloma Mahmud az-Zamaxshariy (1075-1144) hadis, fiqh, arab tili (nahv-sarf), odob-axloq, geografiya, aruz kabi ilmlarga oid oltmishga yaqin asarlar yozgan bo'lib, ularning orasida allomaning Qur'oni karimga bag'ishlangan «al-Kashshof» nomli tafsiri alohida o'rin egallaydi. U bu tafsirida arab tilining balog'ati va fasohati hamda lug'aviy imkoniyatlaridan g'oyatda katta mahorat bilan foydalangani barcha olimu ulamolar tomonidan yuqori baholanib keladi.

Yurtimizdan chiqqan taniqli mufasssirlardan yana biri Abul Barakot an-Nasafiy (1232-1310) bo'lib, uning qalamiga mansub «Madorik at-Tanziyl an haqiq at-ta'vil» nomli qimmatli tafsirni aytish mumkin. Bu tafsirning qo'lyozma nusxalari arab mamlakatlarida, shuningdek, Londondagi «Britaniya kutubxonasida» ushbu tafsirning o'n ikkita qo'lyozma nusxasi saqlanishi ham uning ilmiy-amaliy qimmatini yuqori ekanligini ko'rsatadi.

«Ash-Shayx ar-ra'is» degan o'ta yuksak ilmiy maqomga sazovor bo'lgan, tabobat, falsafa va mantiq ilmlarining allomasi hisoblangan Abu Ali ibn Sino (980-1037) hazratlari o'z samarali ilmiy ijodiy faoliyati davrida Qur'oni Karimning

bir qancha suralariga tafsir yozganlari ham ilm ahllariga yaxshi ma'lum. Toshkentda, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida Qur'onning uchta oxirgi («al-Ixlos», «al-Falaq», «an-Nos») suralariga Abu Ali ibn Sino tomonidan yozilgan tafsirning qo'lyozma nusxalari saqlanadi. Londondagi «Britaniya kutubxonasi»da esa buyuk vatandoshimizning o'n bitta muborak suralarga yozgan tafsirlarining qo'lyozmalari mavjud.

Shayh Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning olti juzdan iborat Tafsiri Hilol kitoblari 2017 yili nashr etildi.

Hadislar - Kur'ondan keyin mu'tabar manba

Hadis (arab. - xabar, yangilik; xikoya, rivoyat) - Muxammad (s. a. v.)ning aytgan so'zlari, qilgan ishlari, ko'rsatmalari to'g'risidagi rivoyatlar. Hadislar Islom dinida Qur'ondan keyin ikkinchi manba hisoblanadi. Qur'onda barcha xukukiy va axlokiy masalalar umumiy tarzda bayon etilgan. Ularga aniqlik kiritish va izoxlash uchun Muxammad (s.a.v.) o'z Hadislarini aytganlar. Rasululloh alayhissalom ummatlarim islom dinini tushunishga qiynalmasin, ularning maishiy turmushi, iqtisodiy, ma'naviy hayotiga osonlik bilan kirib borsin degan maqsadda sodda tilda hadislar aytganlar. Qur'oni karimni ko'pchilik o'qigan, biladi, iboralari juda murakkab, juda qiyin. Mufassal yozilgan tafsirlar yordamida qayta-qayta o'qishni talab etadi. Hadislar esa juda oddiy, sodda va lo'nda qilib aytilgan.

Hadis 2 qismdan iborat: matn va isnod. **Matn** (arab. – bel, matn) – hadis istilohida sanaddan keyingi ma'nolardan tashkil topgan hadisning lafzlari.

Isnod (arab. – tayanch, dalil, asos) – hadis rivoyat qilishda nomlari eslatiladigan hadis roviylari zanjiridagi har bir roviyga qilingan ishora, havola yoki tayanish. Bir hadisni boshqasiga naql qilgan roviy uning kimdan eshitganini yoki kimdan olganini, u hadis olgan kishining kimdan naql etganini ba'zi mahsus iboralar yordamida aniq belgilaydi. Bu holda hadisning ilk manbai bo'lgan Muhammad (s.a.v)ga qadar bo'lgan uzluksiz naql zanjiri ko'rsatib o'tiladi. Bunday naql zanjiriga isnod deyiladi. Hadis ikki qismdan iborat: sanad va matn. Sanad hadisning Muhammad (s.a.v)ga qadar ulashgan rivoyat zanjirini vujudga keltirgan roviylar. Roviylarning ismlarining "haddasano", "axbarano", "anba'ano", "an", "anna" va sh.k lafzlar bilan zikr etilishiga isnodni bir ma'noda qo'llaydilar. Hadisning

boshlanishida uni birinchi bo‘lib aytgan va eshitgan kishidan boshlab, hadislarni to‘plovchi (muhaddis)ga qadar barcha shahslarning ismlari birma-bir ko‘rsatib chiqiladi, bu esa hadisning asosi, dalili hisoblanadi. Allomalar hadisning haqiqiy yoki sohta ekanini ismlari keltirilgan roviylarni tekshirish orqali aniqlashgan. Hadisni naql qiluvchi kishilarning yashagan yillari va ijobiy sifatleri shartga to‘g‘ri kelsa, isnod to‘g‘ri, demak, hadis ham to‘g‘ri deb hisoblangan.

Roviy, musnid (arab. – rivoyat qiluvchi) – sanad zanjirida turib, o‘zidan oldingi kishidan hadis eshitib, rivoyatlarning barcha shartlariga rioya qilgan holda keyingilarga aytgan kishi. Roviyning rivoyatiga uning talab darajasida bajarishi va adolatiga qarab baho beriladi. Roviyning darajasi tug‘ilgan va vafot sanasi, ustozlari, shogirdlari va boshqalar orqali aniqlanadi. Imom Buhoriy, Imom Muslim, Imom Termiziy va boshqa allomalar oxirgi roviylar hisoblanadi. Ulargacha hadislar og‘zaki rivoyat qilingan. Ibrohim ibn Ali Basriy, Yazid ibn Ibrohim Tustariy, Fotima binti Sa’d mashhur roviy laqabini olishgan. Roviylar ham ishonchli, ham zaif bo‘lishi mumkin.

Shunday purma’no, hikmatli gaplar naqadar aniq, sodda va tushunarli holda aytilganligi uni to‘liq tushunib, idrok qilishda katta ahamiyat kasb etgan. Bundan tashqari, hadislarning rivoyat qilish uslubi haqida ham gapirish mumkin. Bu ilmi rivoyat deb aytiladi. Rivoyat qilishning ham o‘z qonun-qoidasi bor. Bu ilm roviylar aytgan hadislarning qay darajada sahih – ishonchli yoki ishonchsiz, noaniq, xato, chalkash, soxtaligini aniqlashga xizmat qilgan. Muhaddislar hadis sifatida talqin qilingan gaplarning buni haqqoniy, buni soxta deb ajratib berishgan.

Hadis 2 turga bo‘linadi: 1) **Hadisi qudsiy** – ma’nosi Alloh taolodan bo‘lib, aytilishi, ya’ni lafzi Rasulullohdan bo‘lgan hadislar. 2) **Hadisi nabaviy** – ma’nosi ham, lafzi ham Rasullullohdan bo‘lgan hadislar.

Hadislarning quyidagi ko‘rinishlari ajratiladi: 1) “Mutavotir” (ko‘pchilik tomonidan, kamida 30 sahobiy, 30 tobe’in, 30 taba’i tobe’inlar tasdiqlagan) hadislar. Mutavotir – yolg‘onga yo‘l qo‘yishi mumkin bo‘lmagan rostgo‘ylik e’tirof etilgan darajadagi ko‘pchilik kishilarning boshdan oxirigacha o‘zlari kabi kishilardan naql qilgan rivoyati.

2) “Mashhur” hadislar. Hasan hadis – sahih hadis shartlariga ega bo‘lgan, lekin zabti pastroq bo‘lgan adolatli roviyning o‘zi kabilardan qilgan rivoyati.

3) “Ohod” hadislar (zaif hadislar)

Hadisshunoslik

Qur’oni karimni o‘rganadigan fanlar, ilmlardan tashqari, payg‘ambarimiz hadislarni har tomonlama chuqur o‘rganish munosabati bilan hadis ilmi paydo bo‘lgan. Hijratning uchinchi asri hadisshunoslikning oltin davri deb ataladi. Islom olamining o‘sha davrdagi madaniy markazlaridan sanalgan Bog‘dod, Kufa, Basra, Damashq, Buxoro, Samarqand, Urganch, Termiz kabi shaharlarda hadis ilmi bilan shug‘ullanuvchi muhaddislar ko‘p bo‘lgan. Ular ichida eng ishonchli manba sanalganlari oltita bo‘lib, ularni imom Buxoriy, imom Muslim, imom Abu Dovud, Imom At-Termiziy, Imom An-Nasoiy va Imom ibn Mojja tuzishgan

Muxaddislar:

1. Imom Buxoriy “Jome’-as Saxix”

2. Imom Muslim	“Jome’-as Saxix”
3. Imom Abu Dovud	“Sunan”
4. Imom Termiziy	“Sunan “
5. Imom Nasoiy	“Sunan “
6. Imom ibn Moja	“Sunan“
- Bu olti kitob “Sixoxu sitta” (olti saxix kitob) deyiladi.

Hadis kitoblari:

1. “Sahih” kitoblar.
2. “Sunan” kitoblar. Hadislar fiqh boblari asosida keladi (Mas. taxorat kitobi, kitobus salot va b.)
3. “Jome’” – jamlovchi kitoblar.
4. “Musnad” kitoblar (Imom Ahmad ibn Hanbal musnadi)
5. “Mu’jam”- alifbo bo’yicha kitoblar (Imom at-Tabaroniy)
6. “Mustadrak” kitoblar (biror muhaddis shartlari bo’yicha kitobiga kiritmagan hadislar to’plami-kitobi.)
7. “Mustaxraj” kitoblar (oldingi muhaddis kitobidagi hadislarini o’zi topgan roviylar bo’yicha tuziladi.)
8. Juzlarga oid kitoblar.

Ko’plab buyuk hadisshunoslarning yurtimizdan yetishib chiqqanligi har birimizda faxr-iftixor uyg’otadi.

Movarounnahr zaminidan etishib chiqqan dastlabki muhaddislardan biri marvlik mashhur olim Abdulloh ibn al-Muborak al-Marvaziy (736-798) bo’lib, u o’z davrining ko’plab olimlaridan hadis va fiqh ilmlarini o’rgangan. Uning mashhur ustozlaridan Abu Hanifa va Molik ibn Anas kabi sunniy yo’nalishning ikki mazhabining (hanafiya va molikiya) asoschilarini ko’rsatish mumkin. Abdulloh ibn al-Muborak al-Marvaziy o’nga yaqin asarlar yozgan bo’lib, ularning aksar qismi hadis ilmiga bag’ishlangan. Yurtimizdan chiqqan yana yirik bir muhaddis imom ad-Dorimiy (798-869) Samarqand yaqinidagi Dorimda tavallud topgan. Bu olimning qalamiga mansub asarlar ichida uning hadis ilmining turli masalalariga bag’ishlangan asarlari asosiy o’rin egallaydi. Shu bilan bir qatorda allomaning eng mashhur asari «Al-Musnad» bo’lib, bu asar «Sunan ad-Dorimiy» nomi bilan mashhur. Asarning ikki jildidan iborat nashri 1996 yilda Livan poytaxti Bayrutdagi «Dor al-kutub al-ilmiyya» matbaasida chop etilgan. Ushbu asar muqaddima va ko’plab kitoblardan iborat bo’lib, o’z navbatida har bir kitob ham ko’p sonli boblardan tashkil topgan. E’tiborli tomoni shundaki, Imom ad-Dorimiy o’z asari «Sunan»da keltirilgan hadislarini deyarli u yashagan davrda faoliyat ko’rsatgan buyuk muhaddislar – al-Buxoriy, Muslim ibn al-Hajjoj, Abu Dovud as-Sijistoni, at-Termiziy, an-Nasoiy, Ibn Moja va boshqa ko’plab taniqli hadisshunolar o’z asarlarida keltirganlar. «Hovlisida xurmo daraxti bor xonadon ahli hech qachon och qolmaydi» yoki «eng yaxshi nonxurush (priprava) sirkadir» kabi hadislarini yuqorida zikr qilgan ko’pchilik muhaddislar Imom ad-Dorimiydan rivoyat qilganlar.

Payg’ambarimiz Muhammad alayhissalomning olti yuz mingga yaqin muborak hadislarini yodlarida saqlagan benazir alloma imom al-Buxoriy hazratlari haqida uning zamondoshlaridan biri taniqli olim Amr ibn Ali al-Qallosning «Imom al-Buxoriy bilmagan hadis-hadis emas», -degan yuksak va samimiy bahosidan ayon

bo'ladiki, buyuk muhaddis imom al-Buxoriy hazratlari Payg'ambarimiz alayhissalomning muborak tillaridan sodir bo'lgan barcha hadislardan xabardor bo'lganlar. Arab olimining bu yuksak e'tirofini barcha muhaddislarning imomi (imomu-l-muhammadiyn), hadis ilmining sultoni (amiru-l-mu'miniyn fi-l-hadiys), butun dunyoning imomi (imomu-d-dunyo) degan o'ta sharaflı rutbaga sazovor bo'lgan imom al-Buxoriy hazratlarining aql bovar qilmaydigan darajadagi noyob ilmiy salohiyatiga xolisona baho, umumbashariy ta'zim va ehtirom deb izohlash mumkin. "Doiratal-maorif al islomiya" kitobida shunday yoziladi: "Imom Buxoriy quvvai hofizasi buyicha Allohning erdagi mo'jizalaridan biridir."

Payg'ambarimiz alayhissalom hadislarining asliyatini ilmiy asosda aniqlash va jamlash masalasida imom al-Buxoriyning xizmatlari beqiyosdir. Bu yo'nalishda buyuk muhaddis birinchilardan bo'lib ishlab chiqqan talab va qonun-qoidalar hadis ilmida «Imom al-Buxoriy shartlari» («Shurut al-imom al-Buxoriy») yoki «Sahih al-Buxoriy shartlari» («Shurut «Sahih al-Buxoriy»») deb atalib, undan keyingi barcha muhaddislar tayanib asarlar yaratadigan asosiy dasturulamal vazifasini o'tagan.

Buyuk muhaddisning qalamiga mansub yigirma beshdan ortiq asarlar mavjud bo'lib, ularning aksariyati hadis ilmi va uning turli masalalariga bag'ishlangan. Mana shu asarlar ichida uning «al-Jome' as-Sahih» asari islom dini ta'limotida Qur'oni karimdan keyingi o'rinda turadigan ikkinchi muhim manba sifatida yuqori baholanib kelinmoqda.

Yurtimizdan chiqqan buyuk muhaddislardan yana biri Abu Iso Muhammad at-Termiziy (824-892)dir. Imom at-Termiziy asarlarining ichida eng mashhuri shubhasiz «Al-Jome'» bo'lib, u oltita ishonchli hadislar to'plamlaridan biridir. Ushbu asar ilmiy adabiyot va manbalarda «Al-Jome' as-sahih», «Jome' at-Termiziy», «Sunan at-Termiziy» nomi bilan ham atalib, Payg'ambar alayhissalom hayoti va faoliyatiga doir muhim manbalardan hisoblanadi.

Imom at-Termiziyning mashhur asarlaridan yana biri «Ash-shamoil an-nabaviya» («Payg'ambarning shakl-shamoyillari») bo'lib, ba'zi manbalarda «Ash-shamoil an-nabiy sallollohu alayhi vasallam» nomi bilan ham keltiriladi. Nomidan ham ko'rinib turibdiki, bu asar Payg'ambar alayhissalomning shaxsiy hayotlari, u kishining suvrat va siyratlari, ajoyib fazilatlar, odatlariga oid 408 hadisi sharifni o'z ichiga qamragan manbadir. Bu o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, Payg'ambar alayhissalomning fazilatlar, odatlari haqidagi hadislarini to'plash bilan juda ko'p muhaddislar shug'ullanganlar va bu xildagi hadislar turli-tuman kitoblardan o'rin olgan. Lekin at-Termiziy asarining afzalligi shundaki, u hadislarini muntazam ravishda to'plab, muayyan tartibga solgan va yaxlit bir kitob holiga keltirgan. Muhammad alayhissalomning hayotiga doir muhim manba sifatida «Ash-shamoil an-nabaviya» azaldan islomshunos olimlar, tadqiqotchilarning diqqatini o'ziga tortib keladi. Arab tilida bitilgan ushbu asarga bir qancha sharhlar ham yozilgan. Ushbu asarning tili ravon, uslubi g'oyatda oddiyligini ham qayd qilib o'tish o'rinlidir. Asarning fors va turk tillariga tarjima qilinishi ham unga bo'lgan qiziqishning kattaligidan dalolat beradi. «Ash-shamoil an-nabaviya»ning birinchi qismida keltirilgan hadisi shariflar Payg'ambarimiz alayhissalomning suvrat (tashqi qiyofa)lariga, ikkinchi qismida keltirilgan hadisi shariflar esa ichki dunyolari-yu axloqiy fazilatlarini bayon qilishga bag'ishlangan.

«Ash-shamoil an-nabaviya»ning XVI asrga oid bir qo'lyozmasi Toshkentda, O'zbekiston musulmonlari idorasi kutubxonasida saqlanmoqda. 1980 yilda Toshkentdagi musulmonlar diniy idorasi buyurtmasi bilan «Ash-shamoil an-nabaviya»ning ushbu qo'lyozmasi ofset tariqasida nashr etilgan.

Hozirgi davrda Payg'ambarimiz hadislarini o'rganishda muhim va dolzarb manba sifatida Shayh Muhammad Sodik Muhammad Yusufning 34 juzdan iborat "Hadis va hayot" asarlari 2016 yili chop etilgan.

Islomda birinchi eng muhim qadriyat dindir.

Ma'lumki, din ijtimoiy ong shakllaridan biri — ibodat predmeti bo'lgan g'ayritabiiy kuchlar va mavjudotlarga ishonishga asoslangan ma'naviy g'oyalar majmuidir.

Arab tilida "din" kengroq ma'noga ega — bu urf-odatlar va an'analar, insonning dunyoqarashi va aslida diniy ta'limot. Etimologik jihatdan Islom "Aslama" fe'lidano kelib chiqqan bo'lib, "erkin itoat qilish" ma'nosini anglatadi.

Qur'onda "din" atamasi 100 marta va turli ma'nolarda ishlatilgan. Bu diniy jamoa hayotining asosi bo'lgan marosim amaliyoti tizimi sifatida "hukm", "jazo", "din", shaxsning "imoni" va dinni anglatishi mumkin. "Din" iymon (al-iymon), diniy ahkomlarni bajarish (Al-Islom) va iymon (al-iymon) samimiyligida mukammallik uyg'unligi bo'lgan ta'rif eng keng tarqalgan bo'lib qoldi [7; 70].

"Din", avvalo, Alloh inson uchun buyurgan vazifalarni bajarishdir. "Din" har bir musulmon rioya qilishi va bajarishi lozim bo'lgan besh ruknni yoki Islomning besh diniy asosiy qoidasini qamrab oladi. Bu iymon (Shohada - shahodat) ramzi; namoz (as-salat, namoz); ro'za (as-saum, ruza, Iyd Ramazon); kambag'allar manfaati uchun sadaqa solig'i va sadaqa (zakot, sadoqat); Makka ziyorati (haj) [8; 161].

Islom qadriyatlari ierarxiyasi tizimida din birinchi o'rinni egallaydi. Va bu tasodifiy emas. Zero, din Islom asoslarining asosini tashkil etadi. Bu din, uning beshta ustuni — Islomning asosiy qoidalari — insonning boshqa muhim qadriyatlar-hayot, aql, nasl va mulkka bo'lgan munosabatini belgilab beradi va rivojlantiradi.

Islomning ikkinchi qadriyati hayotdir.

Islomda hayot Allohning in'omi sifatida qabul qilinadi, chunki Alloh har bir jonzotga ato etgan eng qimmatli narsadir. Hayot berish va uni olib tashlash Allohning maxsus imtiyozidir. Musulmon hech qachon unutmasligi kerakki, hayot-bu Allohning in'omi, musulmon uchun esa muqaddas burch hisoblanib, Allohning birinchi so'rashiga ko'ra uni engil vijdon bilan qaytarishga doimo tayyor bo'lishi kerak, chunki Qur'onda aytilganidek: "u ularni ma'lum bir chegaraga kechiktiradi, ularning chegarasi kelganda, uni sekinlashtirmaydi yoki bir soatga tezlatmaydi" [11; 16:63]. Biroq hayotni zo'ravonlik — qotillik va o'z joniga qasd qilish bilan ham tugatish mumkin.

Islomda o'z joniga qasd qilish xuddi boshqa odamning hayotini harom qilish kabi haromdir. O'z joniga qasd qilishning yo'l qo'ymasligini e'lon qilish, Muslim naql qilgan Muhammad (s.a.v) hadislarida "kim o'zini qilich yoki zahar bilan o'ldirsa yoki tog'dan pastga otsa, qiyomatgacha shu bilan azoblanadi" [8; 182], deyiladi. O'z joniga qasd qilish uchun kechirim faqat ruhiy kasallik natijasida unga murojaat qilgan shaxslarga taalluqlidir.

Shariatda amallari jazosiz qoladigan uch toifa kishilar nazarda tutilgan: uyg'onguncha uxlaydigan kishi; aqli tiklanguncha telbalik dardiga chalingan kishi;

balogʻatga etmagan bola. Agar qayd etilgan uch toifadan biriga tushgan har qanday shaxs jinoyat sodir etsa, u buning uchun jazolanmasligi va bunday shaxs shartnoma imzolaganda bunday shartnoma haqiqiy emas va majburiy emas deb hisoblanishi kerak. Shu sababli, agar inson aqldan ozgan boʻlsa, oʻz joniga qasd qilsa, u qilgan ishi uchun barcha masʼuliyat undan chiqariladi. Shu bilan birga, qasddan va ehtiyotkorlik bilan hisoblangan oʻz joniga qasd qilish Allohga boʻlgan iymonni mutlaq yoʻqotish sifatida qabul qilinadi va dahshatli gunoh hisoblanadi [8; 158].

Islomda hayot Alloh tomonidan berilgan muqaddas, alohida qadriyatdir. Oxirgi haj deb nomlanuvchi Kaʼba ziyoratida Paygʻambar alayhissalom oʻz vidolashuv nutqlarida soʻnggi xutbani eʼlon qilganlar, bu erda, xususan, "Alloh har bir insonning hayoti, mulki va sharafiga daxlsiz va muqaddas qilgan..."[12].

Islom oʻz joniga qasd qilish bilan birga evtanaziyani ham "rahmdil qotillik"deb hisoblab, rad etadi.

Qasddan qilingan qotillik Islomda juda qattiq jazolanadi. Qasddan qotillik sodir etilganligi uchun Qurʼon qon toʻkish shaklida oʻlim jazosini nazarda tutadi. "Ey iymon keltirganlar! Siz oʻlik uchun jazo belgilangan etiladi... biz esa unda ularga bir jon jon uchun, bir koʻz esa koʻz uchun deb farz qildik...", deydi Qurʼon [11; 2:173].

Intiqom olish jazo sifatida umumiy profilaktika vazifasini bajaradi. "Iqobi sizlar uchun hayotdir, ey aqli borlar! "balki sizlar taqvodor boʻlasizlar",-deydi Qurʼon [11; 42:38]. Qon adovati faqat jarohatlangan tarafning huquqi emas, balki uning kuchi ham boʻlib, faqat shu taraf jinoyatchining taqdirini nihoyat hal qila olishi bilan ifodalanadi. Qasos faqat maqsadga qaratilgan, yaʼni u faqat jinoyatchiga tegishli.

Qurʼon ruxsatsiz holatlar tufayli boshqa bir kishiga oʻlim keltirishni taqiqlaydi, shu bilan birga taqiqqa rioya qilmaslik oqibatlarini haqida ogohlantirib, eʼlon qiladi: "Alloh harom qilgan jonni oʻldirma, magar oʻng tomonidan. Agar kimdir nohaq oʻldirilgan boʻlsa, unda biz uning yaqiniga kuch berdik, lekin uni oʻldirishda ortiqcha harakat qilmasin. Darhaqiqat, unga yordam berildi" [11; 17:35]. Qasos olish huquqini oʻrnatish, shariat uning mutanosibligiga qatʼiy rioya qilishni talab qiladi. Yomonlik uchun toʻlov, mutanosib yomonlik boʻlsin, Qurʼonda qayd etilgan [11; 42:38].

Ruxsatsiz holatlar tufayli insonning hayotdan mahrum qilinishi shariat tomonidan oʻlim gunohlariga bogʻliq. Qon toʻkish bilan bogʻliq insoniy ishlar birinchi navbatda Qiyomat kunida koʻrib chiqiladi. Bir kishini boshqa bir umr toʻlovda emas, hayotdan mahrum qilgan kishi jahannamda abadiy qoladi [9; 129].

Uchinchi qadriyat-bu aql, yaʼni insonning tushunish, mantiqiy va ijodiy fikrlash va bilish natijalarini umumlashtirish qobiliyati. Islomda aqlga alohida ahamiyat beriladi. Zero, uning toʻgʻri fikrida boʻlgan shaxsgina javobgarlikni oʻz zimmasiga olishi, sodir etilgan harakatlar uchun javobgar boʻlishi mumkin. Shaxs faqat erkin iroda holatida sodir etgan qilmishi uchun ayblanishi mumkin. Inson va boshqa mavjudotlarning farqi shundaki, u ong va erkin iroda bilan taʼminlangan.

Shunday qilib, musulmonning dunyoviy hayotining maʼnosi shundaki, u oʻzini toʻgʻri hayot tarziga olib borishi kerak. Inson uning har bir harakatidan xabardor harakat qilishi kerak. Shu maqsadda musulmon oʻz fikrini buzgʻunchilikka yoʻymasligi, uni turli tajovuzlardan himoya qilishi kerak.

Turli omillar taʼsiri onga tajovuz qilishi va zarar etkazishi mumkin. Bu masalan,

asabiylashish, g‘azab, ochko‘zlik, va boshqalarni o‘z ichiga oladi.

Payg‘ambar hadislarida g‘azabning salbiy oqibatlari aqlni bulg‘ovchi omil sifatida qayta-qayta tilga olinadi. Afsonaga ko‘ra, bir kishining Payg‘ambariga, ayniqsa, muhim deb hisoblagan narsalar haqida takroran murojaat qilish uchun, Payg‘ambar javob berdi: hech qachon va hech qanday sharoitda g‘azablanmaslik [9; 131].

Shariat hukm qiluvchilarni g‘azab holatida esa ikki raqibga hukm qilishni taqiqlaydi. G‘azabni yengish eng yaxshi fazilatlardan hisoblanadi. Kuchli va qudratli insonni pastga uradigan kishi emas (uning zarbasi bilan). Darhaqiqat, g‘azabga mos ravishda o‘zini tiya oladigan kishi kuchlidir.

Spirтли ichimliklar va narkotik moddalarni iste‘mol qilishni hamr deb e‘lon qilib, Islom umumiy qoida o‘rnatdi, unga ko‘ra narkomaniyaga sabab bo‘ladigan va insonni aql-idrokdan mahrum qiladigan moddalarni iste‘mol qilish taqiqlanadi [14; 10].

Musulmonlar oddiy holatdan ibodatxonaga o‘tishni belgilaydigan va giyohvand moddalar yoki spirтли ichimliklar ta‘sirida namozdan oldin, shuningdek, yarim hissiz holatda bo‘lish va aqlni chalg‘itadigan tozalash holatiga kira olmaydi. Shu sababli Islomda har qanday mast qiluvchi haromdir. "Alloh hamrni va uni ishlab chiqaruvchilarni va uni ishlab chiqaruvchilarni va unga xizmat qiluvchilarni va uni kiyganlarni va uni olib keluvchilarni va uni sotuvchilarni va sotib oluvchilarni la‘natladi" [8; 219].

Spirтли ichimliklar va giyohvand moddalarni iste‘mol qilishni taqiqlash umumiy musulmon ta‘limotiga asoslanadi, chunki bizning tanamiz faqat Allohga tegishli va shuning uchun ularga zarar va yomonlik keltiradigan barcha moddalar nafaqat hamr, balki haromdir.

Demak, aql insonga in‘om etilgan bebaho in‘omdir. Aqlni u uchun zararli vositalar ta‘siridan himoya qilish insonning muqaddas burchidir. Shu tufayli musulmon kishi "mast qiluvchi va aqlni zaharlovchi" va jamiyatning axloqiy asoslarini buzuvchi biron narsadan foydalanishi haromdir. Payg‘ambar hadislariga ko‘ra, mast qiluvchi va aqlni zaharlovchi moddalar iste‘molining ko‘payishi dunyoning oxiratiga kelishiga yordam beradi [9; 114].

Islomning shariat bilan himoyalangan to‘rtinchi qadriyati - mulkdir.

Islomda mulk muqaddas va daxlsiz hisoblanadi. Ushbu qoida hozirgi kunda ko‘plab Islomiy davlatlarning konstitutsiyalarida qayd etilgan bo‘lib, asosiy e‘tibor ushbu davlatlarning iqtisodiy asosi bo‘lgan xususiy mulkni har tomonlama mustahkamlash va rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, ularning rahbarlariga ko‘ra, ijtimoiy taraqqiyot yo‘lida yanada rivojlanish imkoniyatini beradi. Islom iqtisodiy faoliyatni inkor etmaydi yoki rad etmaydi. Uning iqtisodiy tamoyillari halol va mas‘uliyatli kishilar o‘zlariga munosib o‘rin topa oladigan va buzg‘unchilik, aldov, qalloblikka asoslanmagan Solih ishlar bilan shug‘ullana oladigan adolatli jamiyat qurishga xizmat qiladi.

Islomda ish juda muhimdir. Bu mol-mulk halol, vijdonli mehnat natijasidir. Bekorchilik malomat qilinadi; kishi boshqalarga yuk bo‘lmasligi kerak. Jamiyatda parazitlik insofsiz xulq hisoblanadi.

Tilanchilik Islomda qat‘iyan man etilgan. Qattiq amal qilinishi lozim bo‘lgan rivoyatlarga ko‘ra, faqat uch toifa kishilarga tilanchilik qilishga ruxsat berilgan:

umidsiz qashshoqlikda bo'lganlar, ko'p qarzdor bo'lganlar va qarz olib, uni to'lay olmaganlar. Shu tufayli o'zini butunlay dinga bag'ishlagan, boshqalarning har tomonlama qo'llab-quvvatlashini kutgan odamlarning xatti-harakatlari ham puchga chiqadi.

Islomda mehnat turlari, ularning xususiyatlari o'rtasida farq yo'q. Har qanday ijtimoiy foydali ish hurmatga sazovor. Asosiy mezon-mehnatning qonuniy tabiati. Har bir musulmon o'z tirikchiligini qozonishi va mol-mulkini faqat qonuniy va munosib tarzda yaratishi kerak. Musulmon ta'limotiga ko'ra, noqonuniy yo'l bilan tirikchilik qilgan odam jannatga kirmaydi.

Boshqa odamlarga zarar etkazish bilan daromad olish noqonuniy va noloyiq yo'l hisoblanadi. Bu usul harom - harom hisoblanadi, aksincha, halol va adolatli kasb pok - halol hisoblanadi.

Sudxo'rlik bilan pul topish. Daromad topishning bunday yo'l bilan taqiqlanishi Qur'oni karimda belgilangan: "o'sishni yutadiganlar faqat shaytonga tegishi bilan ag'darilgan kishigagina ko'tariladi ... Alloh savdo-sotiqqa ruxsat berdi va o'sishni taqiqladi... Alloh o'sishni yo'q qiladi va sadaqa qiladi. Darhaqiqat, Alloh hech bir kofir gunohkorni sevmaydi! Ey iymon keltirganlar, Allohdan qo'rqinglar va o'sishdan qolgan narsalarni tark qilinglar, agar mo'min bo'lsangiz " [11, 2: 276].

Islomda mulk huquqi shariat tomonidan himoya qilingan va kafolatlangan. Zamonaviy Islom davlatlarida mulk ikki shaklga bo'linadi: xususiy va davlat (jamoat). Mulkka tajovuz qilish juda qattiq jazolanadi. Qur'oni karimda: "o'g'ri va o'g'riga, orttirgan narsalari uchun mukofot sifatida qo'llarini kesinglar", deyilgan [11, 4:92]. Biroq, bunday aniq bir muassasa o'g'irlik shakliga, mulkchilik shakllariga, jinoyatlar toifasiga va jazoga qarab amalga oshiriladi. Shariatda jazo quyidagicha tasniflanadi: Alloh, kasas, diyat va tazir. Shariatga ko'ra, mulkni buzuvchi jinoyatlar Hudud (marginal) va tazir (axloq tuzatish) toifalarining jazolarini qo'llashga sabab bo'ladi.

Naslni davom ettirish Islomning beshinchi asosiy qadriyatidir.

Avlodlarning davom etishida iymon va hayotning davomi ko'rinadi. Shu sababli shariat homiladorlikni sun'iy tugatish, bekamu ko'stlik, kastachilik va hokazolarni taqiqlaydi. Shariat normalari oilaviy-maishiy munosabatlarni birmuncha batafsil tartibga solib, er-xotinning bir-biriga nisbatan aniq huquq va majburiyatlarini belgilaydi.

Oilada farzandning paydo bo'lishi "qazo" yoki "xato"emas, balki Allohning in'omidir. Islomda naslning davom etishi faqat nikoh orqali ko'riladi. Ta'limotga ko'ra, " nikohga kirgan kishi iymonining amrlarini yarmini bajargan."Nikoh to'g'risidagi Qur'on hukmida:" uning alomatlaridan biri shuki, sizlar bilan birga yashashingiz, orangizda muhabbat va rahm-shafqat uyushtirishingiz uchun o'zlaringizdan sizlar uchun xotinlar yaratdi" [11, 10:20].

Shariat qonunlari sodiqlardan nikoh sadoqatini talab qiladi. Zino va zino qattiq jazolanadi. "Zinoga yaqinlashmang, chunki bu jirkanch va yomon yo'ldir... Zinokorni va zinokorni yuz zarba bilan uringlar... Va bir guruh mo'minlar o'z jazolariga hozir bo'lishsin" [11, 17:34], — Qur'onda belgilangan. Islomda nikoh o'zaro ixtiyoriy bo'lib, shu asosda tugatilishi mumkin. Ajralish Islomda taqiqlanmagan. Biroq, Payg'ambarga ko'ra, Islomda ruxsat etilgan barcha

narsalardan ajralish Allohning o'ng tomonida eng yomon ko'rilganidir. Qur'on ajralish tartibi va ajralish er-xotin munosabatlarini batafsil tartibga soladi, oilani saqlab qolishga qaratilgan imkoniyatlarni ta'minlaydi.

Demak, din, hayot, aql, mol-mulk va nasl-nasab Islomning asosiy qadriyatlaridir. Shariat normalari, avvalo, ana shu qadriyatlarni himoya qilishga qaratilgan. Haqiqatda esa shariat musulmonning beshikdan to qabrgacha bo'lgan hayoti va faoliyatini qamrab oladi. Shariatda ham dunyoviy, ham diniy masalalar yoritilgan. Shariat iymonlilarning xulq-atvorini va musulmon oilasining hayot tartibini tartibga solish va Islomning asosiy qadriyatlarini himoya qilish va himoya qilish uchun mo'ljallangan.

Ba'zi zamonaviy olimlar adolat va erkinlikni oltinchi toifa deb hisoblashni taklif qilishadi.

Islom nuqtai nazaridan bu asosiy qadriyatlar "zaruriy" deb nomlanadi, chunki ular inson va jamiyatning yaxlit rivojlanishi uchun asos hisoblanadi. Oxir-oqibat, agar kimdir Islom asoslarini bir necha so'z bilan tushuntirishni so'rsa, javob "Islom" so'zining o'zida bo'ladi, ya'ni "Allohg xizmat qilish, ibodat qilish va Allohga muhabbat bilan itoat qilish" degan ma'noni anglatadi."

INSON HUQUQLARI SOHASIDA ISLOM QONUNCHILIGI XUSUSIYATLARI

Birinchidan, Islomda insonning har qanday huquqi Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam sunnatida va Qur'onda qayd qilingan shariat me'yorlarida karor topgan narsalarning natijasi hisoblanadi, inson huquqlari bilan huquqiy va ijtimoiy-siyosiy sohalarda tadqiqotlarni uzoq muddatli rivojlantirish va jadallashtirishdan keyin hozirgi bosqichida tanishgan evropacha fikrlashda natijasi emas. Qur'oni karimda odamlarga izzat qilingani haqida oyat bor. Alloh Taolo aytdiki: "Batahqiq, Biz Bani Odamni azizu mukarram qilib qo'ydik" (Isro surasi, 70). Ko'p asrlar o'tgach, xuddi shu ibora preambulasi «insonlar jamiyati barcha a'zolarining qadr-qimmatini» so'zlaridan boshlanadigan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga ham kiritildi. Ikkinchidan, o'z-o'zidan irqi va tanasining rangiga qarab har qanday tafovutlarni inkor qiladigan Odam Ato avlodlaridan bo'lgan inson huquqlari shariatda Islom qonunchilik tizimining bir qismi sifatida namoyon bo'ladi hamda uning diniy ta'limoti va axloqiy tamoyillari bilan chambarchas bog'liq. Inson huquqlari nafaqat u yoki bu huquq va unig kafolatlarini, balki uni buzgalik uchun ko'zda tutilgan jazoni ham ko'zda tutadigan Qur'on va Sunnat qoidalari bilan kafolatlanadi. Shundan keyin, hayot huquqi kafolatlanadi: "Alloh harom qilgan jonni o'ldirmang. Magar haq ila bo'lsa, mayli..." (An'om surasi, 151). Bu huquqni buzganlik uchun jazo quyidagi tarzda belgilanadi: "Ey iymon keltirganlar! Sizga o'ldirilganlar uchun qasos farz qilindi..." (Baqara surasi, 178). Jazo fiqh bo'yicha kitoblarda batafsil bayon 27 qilingan va jamiyatning ham, alohida shaxsning ham huquqlarini kafolatlaydigan shariatda aniq belgilab qo'yilgan shartlariga muvofiq amalga oshiriladi. Xuddi shu tarzda jamiyatda o'zaro yordam haqida Alloh taolo kalomida ham keltirilgan: "Ularning molu mulklarida mv'lum haq bordir. So'rovchi va bechoralar uchundir" (Ma'orij surasi, 24-25). Islom arkonlaridan biri bo'lgan zakot haqida ko'rsatmalar Islom jamiyatida ijtimoiy o'zaro yordam ko'rsatishni amalga oshirish maqsadlari uchun mo'ljallangan mablag'larni ko'rsatadi va belgilab

beradi. Qur'oni karimda Alloh taolo jamiyat boyligi hisobiga ularni mablag'lar bilan ta'minlash huquqiga ega bo'lgan odamlar ko'rsatilgan: "Albatta, sadaqalar faqirlarga, miskinlarga, sadaqa ishida ishlovchilarga, ko'ngillarini ulfat qilinadiganlarga, qul ozod qilishga, qarzдорlarga, Allohning yo'liga va yo'l o'g'lilariga berilishi Alloh tomonidan farz qilingandir. Alloh bilguvchi va hikmatli zotdir" (Tavba surasi, 60). Shariatda odamlar o'rtasidagi tenglik huquqi ham belgilab qo'yilgan, chunki Qur'oni karim odamlarning bir-biridan ustunlik mezonini etib taqvodorlikni, ya'ni Allohdan qo'rqish va buning natijasida ezgu ishlar qilish majburiyati yotadi. Alloh taolo aytadiki: "...Albatta, Allohning huzurida eng hurmatligingiz eng taqvodoringizdir..." (Hujurot surasi, 13). Alloh odamlarni irqiy mansubligi va tanasining rangi bo'yicha bir-biridan afzal ko'rishni taqiqlaydi. Ko'zga ko'ringan sahobalardan biri boshqasiga qarata «Hoy, qoratanli!» deb murojaat qilganida Pag'ambarimiz Muhammad solollohu alayhi vasallam bu iborani johiliyat qoldiqlari, ya'ni faqat jamiyat qoloqligi va nodonligiga botib qolganlar uchun yaroqli bo'lgan Islomdan oldingi mezonlar va qadriyatlar sifatida tavsiflagan. Shunda sahoba yuzini erga bosib, xafa qilgan kishidan kechirim so'ragan. Uchinchidan, Qur'on nozil bo'lgan paytdan boshlab inson qadr-qimmati umumiy shior emas, Islom diniy ta'limoti va axloqining tarkibiy qismi hisoblangan qonunchilik tizimi bo'lgan. Ushbu tizimning muhim ajratib turadigan jihati shundaki, u jamiyat barpo etishda umumiy nazariyaga tayanadi. Inson qadr-qimmati Islomda Alloh yaratgan eng munosib mavjudot sifatida ko'rib chiqilishi eng muhimi hisoblangan dalillar yig'indisiga tayanadigan inson huquqlari orasida avvalboshdan eng muhimi hisoblanadi. U Alloh tomonidan yaratilish baxtiga muyassar bo'lgan. Alloh Taolo aytadiki: "Bas, qachonki uni to'g'rilab bo'lganimda va ichiga O'z ruhimdan puflaganimda, unga sajda qilgan holingizda yiqiling" (Xijr surasi, 29). Alloh taolo Odam atoni barcha ismlarga o'rgatgan: "Va U zot odamga ismlarning barchasini o'rgatdi, so'ngra ularni farishtalarga ro'baro' qildi. Keyin: "Agar rostgo'ylardan bo'lsangiz, anavilarning ismlarini Menga aytib bering", dedi." (Baqara surasi, 31). Qur'oni karim oyatlari shundan dalolat beradiki, inson tashqi ko'rinishi va shakli bo'yicha eng mukammal va yaxshi suratdashi mavjudot sanaladi: "Batahqiq, Biz insonni eng yaxshi suratda yaratdik." (Tiyn surasi, 4). Jussasi zaif bo'lgan bu odam bu dunyoning o'zagi qilib belgilangan: "Va inson zaif yaratilgandir." (Niso surasi, 28). Inson irodasi va ongi bor mavjudot bo'lib, Alloh erdagi va osmondagi hamma narsani bo'ysundirib qo'ygan: "Va sizga osmonlardagi narsalarni va erdagi narsalarni—hammasini O'z tomonidan bo'ysundirib qo'ydi." (Josiya surasi, 13) Qur'oni karimning ko'plab oyatlari shuni ko'rsatadiki, quruqlik, dengizlar, o'simliklar va hayvonlar, Koinot uning harakati va tartibi bilan, kunduzi va kechasi insonga bo'yunadi; quyoshning, oyning, yulduzlar va sayyoralarning o'z orbitasi bo'ylab harakati – bularning barchasi Allohning insonga marhamati va Uning qudrati alomati hisoblanadi. Shunday qilib, Alloh odamlarga izzat ko'rsatishi oddiy bir shior emas, avvalboshdan Islomga xos bo'lgan hisoblanadi va buning isbotini Qur'oni karimning o'nlab oyatlaridan topish mumkin bo'ladi. Inson tug'ilgan paytdan to uning o'limigacha qadrqimmatga ega bo'ladi. Inson tug'ilgan paytdan boshlab otaonasi uchun Allohning marhamatiga aylanadi va shu sababli u yashashga, insonlar jamiyatida barcha huquqlardan foydalanishga munosib

hisoblanadi. Inson o'lgandan keyin ham unga hurmat bajo keltiriladi: u yuviladi, janovasi o'qiladi, odamlar Allohdan marhumga rahm-shafqat qilish va uning gunohlarini kechirishni so'raydi. Islom inson tanasiga tegishni taqiqlaydi, hattoki u o'lgan va hech narsani his qilmay qo'ygan holda ham uning tanasiga ziyon etkazishni taqiqlaydi. Inson tug'ilgan paytdan boshlab butun hayoti davomida va o'lganidan keyin ham Alloh unga taqdim etgan qadrqimmat hurmatiga Pag'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam o'lgan odamning suyaklarini maydalashni taqiqlagan. Islom – inson qadr-qimmatini ilgari odamlar qabul qilgan hujjatlardan avval tasdiqlagan yagona diniy ta'limot hisoblanadi, axir har qanday xartiyalar paydo bo'lishidan 14 asr muqaddam musulmonlar inson qadrqimmatini hurmat qilish huquqidan foydalanardi. Alloh irqi, tanasining rangi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, odamlarning hammasiga izzat ko'rsatilishini talab qilgan. Shariat shuningdek, musulmon mamlakatlarda yashaydigan g'ayridinlar huquqlarini ham tartibga soladi va ularning yashash huquqini, to ular Islom jaiyatidan tashqarida itnch hayot kechirar ekan yoki musulmonlar 30 jamiyatida shartnoma asosida yashar ekan, ularning ruhi, tanasi, or-nomusi va mulki daxlsizligini kafolatlaydi. Bularning barchasi Qur'oni karim oyatlarida, sunnat va fiqh bo'yicha kitoblarda keltirilgan izohlarda bayon qilinadi.

ISLOM TENGLIK HAQIDA

Odamlar o'rtasida ularning jinsi, tanasining rangi va tilidan qat'i nazar tenglik uning muhimligi va ayonligiga qaramay, odamlarni ularning ijtimoiy mavqeidan kelib chiqib ijtimoiy qatlamlar va sinflarga bo'lish tamoyili hukmronlik qilgan qadimgi Misr, Eron va Rim tamaddunida mavjud bo'lmagan Islom shariatining avvaldan belilangan tamoyili hisoblanadi. Qadimgi jamiyatlarda odamlar o'rtasidagi tafovutlar ularning jinsi, tanasining rangi, boyligi va kambag'alligi, kuchli va kuchsiz ekanligi, erkin odam yoki qul ekanligi bilan belgilangan. Hukmdorlar va ruhoniylar imtiyozli sinf vakillari hisoblangan. Bundan tashqari, ayrim jamiyatlarda, masalan, Hindistonda, haligacha millionlab kishilardan iborat eng quyi kasta mavjud; bunda hech bir kasta vakillari, qanchalik ko'p moddiy boyliklarga ega bo'lishidan qat'i nazar, yuqori kastaga o'ta olmaydi. Yangi davrda teng huquqlilik haqida shiorni 1789 yil amalga oshirilgan Fransuz inqilobi ko'tarib chiqdi. Biroq amaliy tajriba insonni shunga o'rgatadiki, agar mazmunni belgilab beradigan, amalga oshirish yo'llarini ochib beradigan va huquqlarni buzganlik uchun jazo belgilaydigan jihatlar bo'lmasa, quruq tamoyil va shiorlarning o'zi etarli emas. Islom qonunchiligida odamlar o'rtasida tenglik borasida aynan shuni uchramiz. Shariatga ko'ra tenglikning mazmuni belgilangan, amalga oshirish usullari aniq va uni buzganlik uchun jazo belgilangan – bu dunyoda ham, narigi dunyoda ham jazo tayinlangan. Odamlar o'rtasida tenglik barcha odamlar bu borada teng bo'lgan inson turiga mansublik belgisi bo'yicha teng huquqlilikni ko'zda tutadi. Bir-biriga o'hshash bo'lmagan odamlar o'rtasida tenglikka olib keladigan ikkinchi darajali huquqlar bo'yicha "arifmetik" tenglikka keladigan bo'lsak, u mazmunan Alloh insonga in'om etgan va doimiy mustahkam tamoyillarga, aniq negizlarga asoslanadigan inson mohiyati bo'yicha tenglikdan farq qiladi. Alloh taolo aytadiki: «Ey odamlar! Sizlarni bir jondan yaratgan va undan uning juftini yaratib, ikkovlaridan ko'plab erkagu ayollar taratgan Robbingizdan qo'rqinglar!» (Niso, 1).

Shunday qilib, odamlar bir jondan yaratilgan. Hadisi shariflarda bu tenglik asosi quyidagi tarzda izohlanadi: “Hammangiz Odamdانسiz. Odam tuproqdandır”. Tenglik borasida Islomning asosiy tamoyili mana shunday bo‘lib, u Qur‘on oyatlarida belgilab qo‘yilgan

SHariatda kuch va zaiflik, ijtimoiy va iqtisodiy maqom, insonning qaysi sinfga mansubligi, jinsi va tanasining rangi kabi ustunlikning barcha soxta mezonlari rad etilgan. Bu mezonlarning barchasi qadimgi jamiyatlarda hisobga olingan va ayrim qadimgi faylasuflar hattoki tenglik tamoyilining o‘zini ham inkor qilgan. Masalan, Aflotunning ta’kidlashicha, ayrim odamlar hukmronlik qilish va boshqarish uchun, boshqalar esa tobe bo‘lish va boshqalarga ishlash uchun yaratilgan. Islom odamlarning irqi, tanasining rangi, erkin odam yoki qul ekanligidan qat’i nazar, ustunlik mezonini, chunonchi, taqvodorlik va Xudodan qo‘rqish mezonini o‘rnatdi. Alloh taolo aytadiki: «Ey odamlar! Biz sizlarni bir erkak va ayoldan yaratdik va sizlarni o‘zaro tanishishingiz uchun xalqlar va qabilalar qilib qo‘ydik. Albatta, Allohning huzurida eng hurmatligingiz eng taqvodoringizdir» (Xujurot, 13). Bu erda har bir odam ungacha ko‘tarilishi mumkin bo‘lgan va odamlarni birbiridan ustun qiladigan sinflarga bo‘lmaydigan mezon ko‘rsatilgan. Bu insonni olg‘a qarab harakat qilish va yuksalishga undaydigan mezondir. Taqvodorlik – insonning buyuk va shavkatli Alloh oldida qadr-qimmatini mezonidir. Boshqa tomondan, taqvodorlik bu hayotda insonning taqvo mezoni, haqiqiy va amaliy mezoni hisoblanadi, chunki dunyoviy hayotda taqvodorlik insonni o‘zi uchun va u yashayotgan jamiyat uchun na insonga va na jamiyatga hech qanday foyda keltirmaydigan boshqa bironta mezondan ko‘ra yaxshiroq qiladi. Islom inson hayoti va jamiyatni yuksaltiradigan bu mezon bilan ularning ko‘pchiligi haqida Qur‘oni karimda aytib o‘tilgan barcha soxta mezonlarni chipakka chiqardi. Soxta mezonlarga amal qiladiganlarning ustunlik huquqini inkor qilib, Alloh taolo aytadiki: «Ular: «Senga pastkashlar ergashib turgan holda, biz senga iymon keltirarmidik?!» dedilar» (Shuaro, 111). Bu ularning imon keltirmaganligidan dalolatdir, chunki ularning ostidagilar Payg‘ambar sallallohu alayhi vassallamga 46 iymon keltirdilar. Va ular aytdilar: «Esipastlar iymon keltirganidek iymon keltiramizmi?» (Baqara, 13) Ular Payg‘ambar sallallohu alayhi vassallamni tinglash istagida ekanligi, lekin uning atrofida to‘plangan bu qashshoqlar yoniga o‘tirmasligini bahona qilgan zodagon qurayshiylar va o‘zlarini xalqining hukmdorlari deb hisoblaydiganlar Payg‘ambar sallallohu alayhi vassallamdan uning atrofida bo‘lgan va unga imon keltirgan Ammor ibn Yasir va Bilol kabi kambag‘allar, baxtsiz va zaif kishilarni haydab yuborishini so‘raganda Alloh taoloning quyidagi so‘zlari nozil bo‘ldi: «Ertayu kech Robbilariga Uning yuzini iroda qilib duo etayotganlarni haydama! Ularning hisobidan sening zimmangda hech narsa yo‘q. Sening hisobingdan ularning zimmasida hech narsa yo‘q. Ularni haydab, zolimlardan bo‘lib qolma» (An‘om, 52). Payg‘ambar sallallohu alayhi vassallam zodagon ayolni o‘g‘irlik uchun jazodan ozod qilishni iltimos qilganlarida, u zot bu ishni qilishdan voz kechib, Allohning amrlariga kelganda tarafdorlikka yo‘l qo‘yilmaslikka e’tibor qaratib, tenglikning ma’nosini tushuntirib berdilar, chunki bu odamlar o‘rtasida tenglik tamoyilini buzgan va zodagonlarni jazolashdan ozod qilish va zaif kishilarga nisbatan jazoni qo‘llashga olib kelgan bo‘lardir. Payg‘ambar sallallohu alayhi vassallam izoh

berdilarki, agar bunday tartib o‘ringa ega bo‘lmasa, bu jamiyatni halokatga olib kelishi muqarrar. “ Albatta, sizdan oldin o‘tganlarning halok bo‘lishlari, ichlarida shariflari o‘g‘rilik qilsa, qo‘yib yuborib, zaiflari o‘g‘rilik qilsa, unga haddni qoim qilishliklari sababidandir”. Payg‘ambar sallallohu alayhi vassallam uni yaxshi ko‘rgan va undan bilimlar olgan eng yaqin sahobalardan biriga u boshqa sahobaning tanasi rangi tufayli masxara qilgani uchun tanbeh beradi. Abu Zarr roziyallohu anhu 47 kunlardan bir kun Bilol rozillohu anhuni tanasining rangi qora ekanligi sababli uyaltirgan bir paytda Payg‘ambar sallallohu alayhi vassallam yuzlari o‘zgarib ketdi, sahobaga qarata deydi: “Senda johiliyat odatlari bor ekan”. Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) o‘zining vidolashuv xutbida aytadliarki: “Ey odamlar! Barchangizning Robbingiz birdir. Arabning ajamdan, ajamning arabdan, qoraning qizildan, qizilning qoradan taqvodan boshqa narsada ortiqligi yo‘q. Allohning nazdida eng mukarramingiz eng taqvodoringizdir”. Shariat o‘z me‘yorlarida tenglik asosini shunday ko‘rsatib berganki, bu tamoyil inson taraqqiyoti vositasi hisoblanadi va uning umumiy farovonlikka olib keladi. Islomda ayol ham xuddi erkaklar kabi Alloh amr qilgan ishlarni qilishi va U taqiqlagan ishlarni qilmasligi lozim va unga ham xuddi shunday ajr beriladi, bu borada Alloh taolo aytadiki: «Erkagu ayol, kim mo‘min holida yaxshi amal qilsa, Biz unga yaxshi hayot kechirtiramiz va, albatta, ularni qilib yurgan amallarining eng go‘zaliga beriladigan ajr ila mukofotlarmiz» (Nahl, 97). Har bir erkakning va har bir ayolning bir-birini to‘ldirib turadigan huquq va majburiyatlari bor va ularni birlashtirib turadigan narsa oila foydasiga xizmat qiladi. Agar erkak taloq qilish huquqiga ega bo‘lsa, ayol kishi ham unga zarar etkazadigan nikohdan voz kechishga haqlidir (albatta, ma‘lum shartlar asosida), shuningdek agar u tegishlicha g‘amxo‘rlik qilmagan eri tomonidan zararga duchor bo‘lsa, ajrashishni talab qilish huquqiga ega. Agar ayol bunga ehtiyoj sezadigan bo‘lsa yoki ayrim kasblarda va ayollar mehnati foydalaniladigan faoliyat turlarida mos keluvchi qonunchilik me‘yorlarida bo‘lganidek, ishlab chiqarish uning mehnatiga muhtoj bo‘lsa, u ishga kirish huquqiga ega bo‘ladi. Bundan tashqari, ayol kishi to‘liq huquqiy layoqatga ega bo‘lib, o‘z mulkini istaganicha tasarruf etishi mumkin. Payg‘ambarimiz Muhammad sollollohu alayhi vasallam aytganlaridek: “Albatta, ayollar erkaklarning tug‘ishgan opa-singillaridirlar”. Inson zotiga mansublik asosida tenglikka va oilada bir-birini to‘ldiradigan huquq va majburiyatlarga qaramasdan, Islom ayolga nisbatan g‘amxo‘rlik qilishga va unga nisbatan yaxshi munosabatda bo‘lishga chaqiradi. Qur‘oni karimda marhamat qilinganki: «va ular ila yaxshilikda yashang» (Niso, 19). Bu erda erkak kishi hattoki ayolida tanbeh berishga loyiq biron narsa bo‘lgan taqdirda ham yoqtirmaslik hissiga berilmaslikka da‘vat bor: «...Agar ularni yoqtirmasangiz, shoyadki, Alloh siz yoqtirmagan narsada ko‘pgina yaxshiliklarni qilsa» (Niso, 19). Bir-birini to‘ldiradigan bu tenglik erkak uchun ham, ayol uchun ham, oila va butun jamiyat uchun ham foyda keltiradi

Adolat haqida Qur‘oni Karimning oyatlari

Islom odamlarni ajratmaydi, odamlarni hukmdorlar va sub‘ektlarga, boy va kambag‘allarga, kuchli va zaiflarga ajratmaydi. Adolat esa Islomdagi asosiy aqiydalardan biridir. Bundan tashqari, adolatli davolash nafaqat Islomni e‘tirof etish uchun, balki terining rangi, e‘tiqodi va qarashlaridan qat‘i nazar, boshqa odamlarga

ham tegishli. Bugun biz Alloh taolo odamlarni adolat chegaralariga ishora qiladigan bir qator oyatlarni taklif qilamiz. "Alloh, farishtalar va ilmi kishilar guvohlik beradiki, har bir narsada adolatga amal qiluvchi yolg'iz undan boshqa iloh yo'q. Buyuk va dono yolg'iz undan boshqa iloh yo'qdir" (Oli Imron surasi, oyat -18). "Agar sen ularga tengma-teng adolatli bo'lmasligingdan qo'rqsang, u holda bir yoki o'ng qo'llaring egallab olgan qullarga qanoat qil. Bu adolatsizlikdan (yoki kambag'allikdan) tiyilishga yaqinroqdir " (An-Niso surasi, oyat-3). "Darhaqiqat, Alloh sizlarga o'z egalarining qaramog'iga topshirilgan mol-mulkni qaytarib berishni va odamlar orasida hukm qilganingizda adolat bilan hukm qilishni buyuradi. Alloh sizga nasihat qilgani naqadar go'zal! Darhaqiqat, Alloh eshitguvchi, ko'rguvchidir " (An-Niso surasi, oyat -58). "Sizlar ham etim-esirlarga adolatli muomala qilmog'ingiz lozim, qanday yaxshilik qilsangiz, Alloh buni biladi" (An - Niso surasi, oyat-127). "Ey imyon keltirganlar! Alloh oldida guvohlik berayotganda, guvohlik o'zingizga qarshi yoki ota-onangizga yoki yaqin qarindoshlaringizga qarshi bo'lsa ham, adolatni himoya qiling. U xoh boy, xoh kambag'al bo'lsin, Alloh ularning har ikkisiga yaqinroqdir. Adolatdan chetga chiqmaslik uchun istaklarga ko'nmang. Ammo burab yoki qochirib yuborsangiz, Alloh qilayotgan ishingizdan xabardordir " (an-Niso surasi, oyat - 135). "Ey imyon keltirganlar! Xolis guvohlik berib, Alloh rizosi uchun sobitqadam bo'ling va odamlarning nafratlari sizni nohaqlikka undamasin. Adolatli bo'ling, chunki bu Allohdan qo'rquvga yaqinroq. Allohdan qo'rqinglar, chunki Alloh qilayotgan amallaringizdan xabardordir " (Moida surasi, oyat -8). "Rabbingizning so'zlari haqiqat va adolatga to'la! Ular o'zgarmasdir (ularni hech kim o'zgartira olmaydi). U mutlaqo hamma narsani eshitadi va hamma narsani biladi" (Al-An'om surasi, oyat-115). "Etimning moliga, uning manfaatidan tashqari, to voyaga etmaguncha yaqinlashma. O'lchov va tarozini adolat bilan to'ldiring. Biz uning imkoniyatlaridan tashqari odamni majburlamaymiz. Bir so'z aytganda, qarindoshga tegishli bo'lsa ham, adolatli bo'ling. Alloh bilan tuzilgan shartnomaga sodiq bo'ling. Alloh sizlarga buyurgan narsa shu-shoyadki Tahrirni yod etgaysiz " (An'om surasi, oyat-152). "Parvardigoringiz sizni adolatli bo'lishga ("oltinchisi" ga amal qilishga) buyuradi [haddan oshmang]. Masjidlarning qaysi birida [qaerda Allohga ta'zim qilsangiz], yuzingiz to'g'ri bo'lsin (harakatlari to'g'ri; qalbi tinch, osoyishta), Allohga chin dildan ibodat qiling. Har bir narsa [yo'qdan] boshlangani kabi, bas, unga (hech narsa, chang bilan) qaytasizlar, so'ngra Qiyomat kunida qoldiqlardan qayta tirilasizlar] " (A'rof surasi, oyat -29). "Hammangiz Allohning haq va'dasiga binoan unga qaytasizlar. U birinchi marta yaratilishni yaratadi va keyin uni imon keltirgan va Solih ishlarni qilganlarni adolat bilan mukofotlash uchun qayta yaratadi. Kofirlar uchun ular kofir bo'lganlari uchun qaynoq suv va azobli ichimlik tayyorlanadi " (Yunus surasi, oyat -4). "Darhaqiqat, Alloh adolatga rioya qilishni, yaxshilik qilishni va qarindosh-urug'larga hadyalar berishni buyuradi. U jirkanchlikni, aybni va g'azabni man qiladi. U sizlarga nasihat qiladi-shoyadki Tahrirni yod etgaysiz" (An-Nahl surasi -90).

Muqaddas Qur'on, Allohning kalomi sifatida, hech qanday odam tasvirlab bera olmaydigan juda ko'p donolikni o'z ichiga oladi. Bu muqaddas kitobga duch kelgan har bir kishi bunga ishonch hosil qiladi. Qur'on oyatlari muhimligining yana bir

tasdig'i zamonamizning eng nufuzli universitetlaridan biri - Garvard universitetining Markaziy kutubxonaga kirish joyi ustiga Qur'on oyatini joylashtirish qarori bo'ldi. Demak, tanishing : "An-Niso" surasining 135-oyati: "Ey iymon keltirganlar! Adolat hayotning asosidir, bu haqda hech qanday kelishmovchilik bo'lmasligi kerak. Allohga, uning haqiqatiga va rasullariga ishongan siz o'zingizga, yoki ota - onangizga, yoki yaqin qarindoshlaringizga, boy yoki kambag'allarga qarshi bo'lsa ham Alloh oldida guvoh bo'lganingizda haq yo'lida sobitqadam bo'ling Alloh ularning har ikkisiga eng yaqindir. Zulm qilgan kishini adolat o'rnatib o'z haqlariga qaytarish. Boylarning istagi va kambag'allarga xayrixohligidan qat'i nazar, adolatda bo'ling. Zero, Alloh hammaning ahvolini yaxshi biladi. Narkomaniya adolatni buzadi; adovatga aylanmaslik uchun narkomaniyaga ko'nmang! Agar sen shahodat yo'lida nafsingni aldasang yoki adolatdan bo'yin tovasang, u holda Alloh qilayotgan ishingni yaxshi biladi va amallaringga ko'ra seni mukofotlaydi: yaxshilikka mukofot va yomonlikka jazo!" (Tafsir "Al-Muntahab").

Garvardning rasmiy saytiga joylangan sharhda aytilishicha, Qur'onning bu satrlari adolat tushunchasining qudrati tasdiqlaydi va bu oyatning ko'rsatilishi qonun orqali insoniyatning adolat va oliyjanoblikka chanqoqligidan dalolat beradi.

Islom manbalarida diniy bag'rikenglik g'oyalari

Islom manbalarida Qur'on, hadis, ijmo va qiyos asosida ishlab chiqilgan qadriyatlardagi diniy bag'rikenglik g'oyalari asrlar davomida musulmon xalqlari, xususan o'zbek xalqi ijtimoiy-ma'naviy xayotida muhim o'rin egallab kelgan. Zero, islom dinining aqidaviy, ijtimoiy-huquqiy, g'oyaviy, ma'naviy-ahloqiy, ko'rsatmalari mazmunida diniy bag'rikenglik tamoyillari aloxida ifodasini topgan. Qur'onda insonlarning turli millatlarga va dinlarga mansubligi bir-biridan farq qilishlari tabiiy ekanligi, ammo bu narsa ular o'rtasidagi adovat, nizo va urushlar uchun sabab bo'laolmasligi haqida ko'pgina oyatlar keltirilgan:

«Ey insonlar, darhaqiqat, Biz sizlarni bir erkak (Odam) va bir ayol (Xavvo)dan yaratdik hamda bir-birlaringiz bilan tanishishingiz uchun sizlarni (turli-tuman) xalqlar va qabila (elat)lar qilib qo'ydik. Albatta, Alloh nazdida (eng azizu) mukarramrog'ingiz takvodorrog'ingizdir. Albatta, Alloh biluvchi va xabardor zotdir» (Xujurot surasi, 13-oyat). Darhaqiqat, turli-tuman elat, millat va xalq bo'lib yaralgan inson zoti O'zbekistonda nafaqat tanishish, bir-birini bilish, balki uzaro teng, totuv, xamkor bo'lib, bir hil huquq va imkoniyatlarga ega holda hayot kechirayotganlari Vatanimizda millatlararo munosabatlarda olib borilayotgan adolatli siyosat maxsulidir.

Dinda zo'rlik, tazyiq, taxdidlar yuqligi tug'risidagi islomiy tamoyil jamiyat xayotining turli jabxalarida amalga oshirilayotganligi, turli elat va millatlararo munosabatlar, turli konfessiyalararo munosabatlarda qo'llanilayotganligi O'zbekiston Respublikasida mustahqam huquqiy asoslarga egaligi va davlat siyosatining ustuvor yunalishlaridan biri ekanligida yaqqol namoyon bo'lmoqda.

«...Agar Alloh xoxlasa edi, sizlarni bir ummat (bir hil shariatda) qilib qo'ygan bo'lur edi. Lekin o'zi bergan narsa (shariatlar)da sizlarni sinash uchun (bir hil qilmadi)...» (Moida surasi, 48-oyat). Turlicha din(shariat)ga mansub insonlar bizning yurtimizda emin-erkin umrguzaronlik qilmoqdalar. Davlatimiz tomonidan

olib borilayotgan oqilona va odilona siyosat tufayli xalkimiz Allohning sinovlaridan sharaf bilan o'tib bormoqda.

Qur'onga qura (30:22), odamlarning tili va rangidagi farqlar tushunuvchilar uchun Xudoning oyatlaridan (mo'jizalaridan)dir. Milliy va diniy rang-baranglik hamda e'tiqod erkinligini qaror toptirish masalalarida Qur'on to'lig'icha bag'rikenglik ruxi bilan sug'orilgan. Umuman olganda, Qur'oni karimning 50dan ortik surasidagi yuzlab oyatlarida musulmonlar mumin-qobillik, tinchlikparvarlik va boshqa e'tikod vakillariga nisbatan bag'rikenglikka da'vat etilganlar.

«Axli sunna val jamoa»ning imom A'zam mazhabida bo'lgan vatanimiz musulmonlari, ularning ibratlari orkali butun xalqimiz Muhammad (s.a.v) o'gitlari, pand nasixatlariga og'ishmay amal kilayotganliklari zamirida O'zbekistonda ma'naviyat va islom ma'rifati soxalarida olib borilayotgan, anik maqsad va istiqbolga yunaltirilgan, xalqimiz manfaatlariga yo'g'rilgan siyosatdir.

Islom asosiy manbalaridan biri bo'lgan hadislarda xam boshqa dindagi kishilarga nisbatan adovat qilish, zulm o'tkazish, ayniqsa, odam o'ldirish u qanday millatga va dinga mansub bo'lishidan qat'iy nazar katta gunoh hisoblanishi haqida chuqur mazmunli fikr va kursatmalar mavjud: «Imonning afzali sabr va bag'rikenglikdir» deb Paygambarimiz bu fazilatlarini Islom dini ustuni bo'lgan imon, imonliylilik maqomida ko'rganliklarini anglatadi. Bu erda sabr-toqatli va bag'rikeng bo'lish farz darajasiga kutarilmokda.

Musulmon yurtida yashovchi boshqa din vakillariga munosabat xakida shunday hadislar keladi: «Kimki zimmiyga ozor bersa, Men unga dushmandurman, Mening dushmanligim qiyomat kuni bo'lur», «Kimki zimmiyga zulm qilsa, menga zulm qilibdi». G'ayridinlarga ozor berish, zulm utkazishni o'zlariga ozor etkazish, ta'ziq qilishdek qabul qilgan Muhammad (s.a.v) kanchalik bag'rikeng inson bo'lganliklarini ko'rsatadi.

Boshqa din vakilini so'kish, xaqoratlash oxiratda og'ir jazoga maxkumliligi xakida: «Kimki g'ayridinni xaqorat qilsa, qiyomat kuni olov kamchi bilan uriladi» degan hadis mavjud.

Boshqalarga bag'rikenglik ular tomonidan uzimizga xam xuddi shunday munosabat bo'lishi xaqida shunday hadis bor: «Odamlarga keng qalbli bo'linglar, shunda odamlar xam sizlarga shunday bo'lurlar».

Bag'rikenglik boshqalardan ozor, tazyiq, adolatsizlik bo'lganda xam kechirimli bo'lish kerakliligi va bu Alloh nazdida yuqori taqdirlanishi tug'risida shunday deyilar: «Alloh afv etuvchidir va afv etuvchi kishilarni do'st tutadi».

Insonlarning bag'rikenglik fazilati o'z dindoshlarining xatolariyu kamchiliklari, qilgan ayiblariyu gunoxlarini yuziga solmaslik, elga yoymaslikda namoyon bo'lishi va bu ulkan ajrlarga olib kelishi tug'risidagi hadisda shunday deyiladi: «Kimki biror mo'min kishining aybi yoki gunoxini bilib turib uni fosh etmay yashirsa, guyo tiriklay ko'milgan gudakni tiriltirganchalik savobga ega bo'lur».

Islom dini bag'rikenglik, sabrlilik, toqatlilik, boshqalarga ozor bermaslilik tug'risida ugitlar berar ekan, inson qaysi xollarda aybli bo'lib qolishi xaqida Payg'ambarimizning aniq ko'rsatmalari bor: «Uchta sifatga ega bo'lgan kishi aybli xisoblanur: 1. O'zidagi ayblarni ko'rmay, o'zgalardagini ko'rsa; 2. O'zida xam bor (aybli) ishda boshqalarni ayblab, ustidan kulsa; 3. Suxbatdoshiga aziyat bersa»

Islom dinida diniy murosasozlik va bag'rikenglikning huquqiy asoslari xam ishlab chiqilgan bo'lib, ular asrlar davomida xalqimiz xayotida muhim axamiyatga ega bo'ldi. Jumladan, musulmon qonunchiligi bo'yicha musulmon davlatiga tijorat yoki boshqa biror sabab bilan kelgan g'ayridin davlatining fuqarosi xuddi shuningdek, musulmon davlati fuqarosi boshqa g'ayridin mavjud bo'lgan davlatlarga borganda omonlik, ya'ni himoyaga kafolat olishi shart hisoblangan. Bu va shunga o'xshash diniy bag'rikenglik bilan bog'liq huquqiy qonunlar al-Marg'inoniyning "Xidoya" asarida ishlab chiqilgan. Bu diniy huquqiy asoslar asrlar davomida musulmon va g'ayridin mamlakatlari o'rtasida tinchlik-osoyishtalik o'rnatish, ijtimoiy-iqtisodiy va tijorat ishlarini yo'lga qo'yishga hizmat qilgan. Shu bilan birga turli dinlarga mansub davlatlar, xalqlar o'rtasida ishonch, do'stona munosobatlarni va diniy bag'rikenglik rishtalarini mustahkamlash va rivojlantirish ishiga o'z xissasini qo'shgan.

JAMIYATDA O'ZARO YORDAM

Jamiyatda o'zaro yordam Islomda uning negizi diniy ta'limot va Islomiy odob-axloq tizimi bo'lgan tamomila boshqacha g'oyaviy negizlarga asoslanadi. Bu inson huquqlarining tasdiqlanishi hozirgi kunda ustunlik qiladigan ijtimoiy ta'minot tizimlarida o'ringa ega bo'lgani kabi, uni joriy qilganlar tajribasining natijasi bo'lmadi. Ma'lumki, ijtimoiy ta'minot g'oyasi Ikkinchi jahon urushinnig oxirlarida vujudga kelgan va uni tasdiqlashda shu fikr hisobga olinganki, agar shaxs u zaif bo'lgan va kulfatlarni boshidan kechirayotgan paytda u yashayotgan jamiyat yordam qo'lini cho'zganligini his qilmasdan, muhtojlik, dard-alam va og'ir ahvolda yolg'iz o'zi qoldiriladigan bo'lsa, ijtimoiy dunyo sharoitlarida xalqlar hayotini ta'minlab bo'lmaydi. Islomiy o'zaro yordamga keladigan bo'lsak, u odamlar o'rtasida hamkorlik yoki muhtojlik va zaiflik paytlarida imkon qadar yordam ko'rsatish g'oyasidan ham ustunlik qiladigan ilg'or g'oyalarni ifodalaydi. Islomda o'zaro yordamning asosi, g'arb jamiyatlarida o'ringa ega bo'lganidek, ma'lum bir vaqtda yoki ma'lum bir joyda yuzaga keladigan ijtimoiy muhtojlik sanalmaydi. Bu erda jamiyatda o'zaro yordam shariatda belgilangan tamoyilga, chunonchi, jamiyatda dindorlarning bir-biriga g'amxo'rlik qilish tamoyiliga borib taqaladi. Alloh taolo aytadiki: «Mo'min erkaklar va mo'mina ayollar birbirlariga do'stdirlar» (Tavba, 71). Bir-biriga g'amxo'rlik qilish inson hayotining turli moddiy va axloqiy jihatlarida javobgarlikni ko'zda tutadi. Arab tilidagi "valayya"so'zi bir nechta ma'noni anglatadi: g'amxo'rlik qilish, boshqarish, bir-birini qo'llab-quvvatlash va o'zaro yordam. Insonlar Islom nuqtai nazaridan har kim o'z holicha yashamaydi, balki jamiyatning 52 boshqa a'zolari bilan bir-biriga g'amxo'rlik qiladi, bunda jamiyat ishlarida va hayoti masalalarda bir-birini qo'llab-quvvatlash va idora etish ko'zda tutiladi. Islomda o'zaro yordamning mazmuni jamiyatda davlatmand kishilar jamiyatning qolgan a'zolariga nisbatan burchi, majburiyatidan iborat.

Islomiy o'zaro yordam qandaydir manfaat evaziga o'zaro hamkorlikdan yuqoridir, u aynan beg'araz yordamni, faqat Allohdan ajr olish uchun iltimos va burchni bajarishni anglatadi. Inson muhtojlik his qilganda bunday yordam ko'rsatish musulmonlar jamoati uchun hattoki kishining zaifligi va muhtojligi sababli uning qadr-qimmatini poymol qilishga qodir bo'lmagan jamiyatda yashayotgan kishi sifatida musulmon bo'lmaganlarga nisbatan ham majburiy bo'lgan. Xalifa Umar ibn

al-Xattab (roziallohu anxu) Islom jamiyatida yashagan va musulmonlar himoyasida bo'lgan muhtoj odamlar va kambag'allarga yordam bergan. Boshqa musulmonlar ham xuddi shu tarzda yo'l tutishgan. Musulmon bo'lmagan kishilar, agar ularning kambag'al va muhtojligi belgilangan bo'lsa, o'z imkoniyatlari doirasidan tashqari soliq to'lamagan. Bundan tashqari, unga kun ko'rish uchun moddiy yordam berilgan Ijtimoiy ta'minot haqida gapirila boshlagan paytdan 14 asr avval Umar ibn al-Xattab (roziallohu anxu) aynan shunday yo'l tutgan. Mo'minlar – birodarlardir, Alloh taolo aytadiki: «Albatta, mo'minlar birodardirlar» (Hujurot, 10). Ular bir-birlariga g'amxo'rlik qiladilar Alloh taolo Qur'oni karimda muhtojlarga yordam ko'rsatish va xayr-ehson qilishda qizg'anchilik qilmasdan mablag' sarflashga, shuningdek, muhtojlar huquqlarini majburiy huquq sifatida qondirishga undaydi: «... Ularning molu mulklarida ma'lum haq bordir. So'rovchi va bechoralar uchundir» (Ma'orij, 24 - 25) . Muqaddas Qur'onning shu va boshqa oyatlari jamiyatda o'zaro yordamni inson huquqlarining biri sifatida tayinlab bergan. Ular bilan bir qatorda har bir qismi boshqasiga mahkam yopishib turadigan va musulmonlar uni o'z birodarlariga xuddi shu kishining og'rig'i va shikoyatiga javob qaytaradigan organi sifatida munosabatda bo'ladigan bir bino ko'rinishida bir-biriga nisbatan mehr-muhabbatni ifodalaydigan qator hadislar ham bor. Bundan tashqari, Hokim Payg'ambar sallallohu alayhi vasallamning quyidagi so'zlari bilan jamiyatning muhtojlik sezayotgan har bir a'zosi uchun qat'iy javobgarligini belgilab beradi... Jamiyat uni amalga oshirishni o'z zimmasiga oladigan va hukumat vakili etimlar va zaif kishilar og'ir ahvolga tushib qolmasligi uchun ularga nisbatan bajaradigan o'zaro yordam mana shunday.

Zakot Islomning besh ustunlaridan biri va uning jamiyatdagi ijtimoiy majburiyati – Islomda ijtimoiy o'zaro yordamning birinchi misoli hisoblanadi. Bu shariatning belgilangan shartlarga muvofiq mulkdagi ulush huquqi bilan belgilangan qoida har bir musulmon uchun amal qiladi. Zakot mulkning bir qismi yoki boshqa qandaydir bir miqdor sifatida belgilab qo'yilmaydigan sadaqadan farq qilgan holda torroq xususiy ma'noga ega. Sadaqa bilan bog'liq holatlarda uning miqdori va kimga berish lozimligini sadaqa beruvchining o'zi hal qiladi. Alloh barcha turdagi mulklarga nisbatan amr qilgan va shariatda belgilab qo'yilgan Zakotga keladigan bo'lsak, u oltin va kumushdan, chorva mollaridan, savdo predmetlaridan, o'simliklar va mevalardan, er qa'irdan qattiq va suyuq ko'rinishda olinadigan har bir ne'matdan shariatda belgilangan miqdorda to'lanadi. Zakot miqdori, belgilangan me'yorlardan kelib chiqib, zakot beriladigan mulk o'ndan bir qismining yaoragi yoki yarmini, ya'ni 2,5% yoki 5%ini tashkil qilishi mumkin. Turli mamlakatlarda zakot pul muomalasini yaxshilashga xizmat qilgan. Ularning qadimgi jamiyatlardagi muomala xarakteri adolatlilik va o'zaro yordamning tamomila aksini ifodalagan.

Vatanparvarlik-iymonning bir ko'rinishi

Musulmonlar jamoasi (Ummat) etnik jamoa doirasida cheklanmagan ijtimoiy va madaniy hodisadir. Bu turli millat va teri ranglarini birlashtiradigan universal birodarlikdir. Biroq, ummatga tegishli bo'lish milliy, etnik yoki madaniy o'zlikdan voz kechish degani emas. Qur'on qabila va xalqlarni o'zligini saqlashga, tajriba va an'analar almashishga, insoniyat sivilizatsiyasini boyitishga chaqiradi. Zamonaviy Islom dunyosi ko'plab milliy madaniyatlar bilan ifodalanadi, ularning o'ziga xosligi

etnik, geografik, ijtimoiy va iqtisodiy omillarga bog'liq.

Qur'on musulmonlarni barcha insonlarga odilona muomala qilishga, yaqin qarindosh va do'stlarga, musofir va musofirlarga yaxshilik qilishga o'rgatadi. Biroq oyatlarni sinchkovlik bilan o'rgangach, musulmon kishining yaqinlari va qo'shnilari oldidagi burchlari ahamiyatidan oshib, undan uzoqda yashovchilar oldidagi burchlarini qanoatlantirishi ayon bo'ladi. Yaqinlar va do'stlar, o'z xalqi va ona yurti oldidagi burchini anglash Islomda vatanparvarlikning asosidir.

Vatanni sevish-xalqingizni sevish, shonli tarixi va g'amxo'rliqi uchun ulardan minnatdor bo'lish, inson yashayotgan yurti sevish, u bilan bog'liq bo'lgan hamma yaxshi va go'zal narsalarni sevish demakdir. Musulmon o'z Vatani tanlamaydibuning uchun mas'uldir. U o'z taqdirini o'z xalqining taqdiri bilan bog'laydi, ularning dunyoviy farovonligi va ma'naviy farovonligi uchun o'z mas'uliyatini anglaydi. Vatanga muhabbat musulmonning iymon qismlaridan biridir. U o'z vatanini sevadi, chunki u Allohning o'ziga nisbatan mehrini o'zida mujassam etadi. Va xuddi vujud ruh bilan bog'liq bo'lgandagina yashagani kabi, shunday bir musulmon mo'min ham o'z qavmi bilan bog'liq bo'lgandagina hayotning kamolini his qiladi va ularning yaxshiligi uchun mehnat qiladi.

Vatan inson tug'ilib o'sgan mamlakatdan ko'proq. Uni topish uchun, siz uning tarixi va an'analari, hayoti va urf-odatlarini, daryolar va ko'llar, vodiylar bilan ruhida birlashtirish kerak. Har bir millat o'z yo'lida ishlaydi va suyanadi, g'am chekadi va quvonadi, tafakkur va sabablar bilan uy quradi va maishat qiladi. Xuddi shu iqlim sharoitlari, o'xshash mehnat va yashash sharoitlari, umumiy manfaatlar va xulq-atvor normalari-bularning barchasi odamlarni birlashtiradi va birlashtiradi. Davlat bu munosabatlarni qonunlar va qadriyatlar tizimi bilan muhrlaydi.

Vatanni sevish uchun inson o'z xalqining tilini, uning tarixi va madaniyatini bilishi va sevishi kerak. Ona tili va ona madaniyatiga ehtiyoj sezmaydiganlar uchun odamlar va ob'ektlar barcha qiymatni yo'qotadi. Til insonning ichki dunyosini ifodalaydi. Har bir til o'zining maxsus fikrlash tarziga ega va muayyan hayot tarzining ifodasidir. Bu xalq va millatning o'ziga xosligini saqlab qolishning asosiy mexanizmi. Islomga ko'ra, milliy tilni hurmat qilish va asrab-avaylash har bir millatning huquqi va burchidir. Shunga ko'ra, boshqa xalqlarning tillarini hurmat qilish va o'z ona tilini asrash huquqini poymol etuvchi har qanday xatti-harakatlardan tiyilish har bir insonning burchidir.

Til xalqning fikrlash tarzini tashkil etsa, tarix uning xotirasini tashkil etadi. Tarix hikmat va qudrat xazinasini bo'lib, xalq hayoti va ongida chuqur iz qoldiradi. Buyuk g'alabalar va achchiq mag'lubiyatlar xotirasi, ajdodlarning mardligi va qahramonligi haqidagi afsonalar va haqqoniy rivoyatlar har bir millatda chuqur birlik va hamjihatlik tuyg'usini yuzaga keltiradi.

Biroq shuni bilish kerakki, ba'zan bir millat birligini saqlab qolish u birlik yo'lida o'tgan qonli urushlar bilan bog'liq tarixning bir qismini "unutish" qobiliyatiga bog'liq. Bu xronikalarda qayd etilgan tarixiy haqiqatlarni buzish, o'chirish yoki butunlay yo'q qilish degani emas. Bu faktlar ulardan faqat foydali saboqlarni chiqarib olish uchun xatti-harakatlarimizni rag'batlantirishga yo'l qo'ymaslikning o'zi kifoya.

Vatanga muhabbat tabiiy tuyg'u bo'lib, inson uni bilinar-bilinmas his qiladi.

Ma'naviy boy bo'lgan kishi uchun u o'z burchini anglash, Allohning rahmatini tan olish va unga minnatdorchilik bildiradi. Ammo agar inson qalbida kambag'al bo'lsa, unda bu tuyg'u ko'r-ko'rona instinktga aylanadi, ba'zan adolat hissi va aqlning ovozi ushlab turadi. Shuning uchun ham Islom bu tuyg'uni muqaddas idrok etishga, xudbinlik va ikkiyuzlamachilik yo'llariga bog'liq bo'lmagan holda faqat Vatanga sof muhabbatni oziqlantirishga chaqiradi.

Tabiiyki, inson qaerda dunyoga kelsa, ana shu er uning uchun qadrli Vatan hisoblanadi. Kindik qoni to'kilgan joy inson uchun hech narsaga almashib bo'lmaydigan, hamma narsadan ham qimmatli dargohdir. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam hazrati Abu Bakr Siddiq roziyallohu anhu bilan Madinai munavvaraga hijrat qilib ketayotganlarida orqalariga o'girilib, ya'ni Makkai mukarramaga qarab: «Agar qavmim meni Makkadan chiqib ketishga majbur qilmaganida, hecham o'z ixtiyorim bilan uni tashlab ketmagan bo'lar edim», – deganlar.

Demak, vatanni sevish, uni sog'inib yashash insoniyat fitratida mavjud bo'lgan nozik hisdir. Biror sabab bilan vatanini tashlab, boshqa yurtlarga ketgan kimsa eng og'ir damlarida uni qo'msab, ko'z oldiga keltirishi va tug'ilib o'sgan zamini haqida biror qayg'uli xabar eshitganda qalban ezilishi, yutuqlaridan quvonishi ham vatanga bo'lgan muhabbatning belgisidir.

Tarixdan ma'lumki, birorta millat boshqa bir millatni tahqirlamoqchi yoki oyoqosti qilmoqchi bo'lsa, avvalo, uning vatanini bosib olib, vayron qilgan yoki vatanidan quvib chiqargan. O'z vatanining dushmanlar qo'lida qolganini ko'rgan millat uchun bundan ortiq xo'rlik va azob bo'lmasa kerak. Zero, Vatan, millat, din tushunchalari inson uchun har narsadan aziz va muqaddasdir.

Xalqning boshiga og'ir kun kelganda jonini saqlash uchun vatanni tashlab qochish insoniylikka to'g'ri kelmaydi. Xalqimizda «o'zga yurtda shoh bo'lganingcha o'z yurtida gado bo'l», degan hikmatli so'z ham bor. O'z huzur-halovatini o'ylab, o'zgalarni unutgan kishi hech qachon ona Vataniga, xalqiga nisbatan sadoqatli bo'lolmaydi.

Islomda Vatan tushunchasi keng qamrovli bo'lib, avvalo u istiqomat maskani, ya'ni uy-joy ma'nosida ishlatiladi. Islom dini ta'limotida inson o'zi yashab turgan Vatanini, dinini, oila ahlini himoya qilishi eng ulug' amallardan ekanligi ta'kidlangan. Vatan himoyasi uchun harbiylar safida turish ham dinimizda ulkan savobli amal sanaladi. Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam: «Bir kecha kunduz «ribot», (ya'ni dushman qarshisida turish) bir oy tutilgan nafl ro'za va o'qilgan tungi namozdan yaxshidir», – deb marhamat qilganlar (Imom Muslim rivoyati).

Ulamolardan birlari aytgan edi: «Har bir kimsaga ma'lumdirki, hayot olamida insonning eng sevgan, qadrli, qimmatli to'rt narsasi bordir. Bu to'rt narsaga ega bo'lmagan kishilar insonlik sharafidan mahrum bo'lurlar. Ular: ozodlik va erkinlik, mehnat bilan topilgan molga o'zi egalik qilmog'i, tug'ilib o'sgan ona Vatani hamda asrlar bo'yi asrab-avaylab kelayotgan muqaddas dini».

Islom dinida atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari

Jamiyatdagi aqlli, hushyor insonlar zimmasiga atrof-muhitni toza va pokiza saqlash hamda tabiatni muhofaza etishdek katta mas'uliyat yuklangan. Bu sharafl

ishni inson azaldan baholi qudrat ado etib keladi. Islom dini tarqalishining ilk davrlaridanoq tabiat muhofa-zasi, nabotot va hayvonot olamini himoya qilishga kat-ta e'tibor berilgan. Nabotot olami Alloh taoloning in-sonlar uchun ato etgan ulug' ne'matlaridan biri bo'lib, busiz hayotni tasavvur etib bo'lmaydi. Jumladan, Qur'oni karimda shunday bayon qilingan: "Inson o'zi-ning taomiga (ibrat ko'zi bilan bir) qarab qo'ysin-chi! Biz (osmondan) suv-yomg'irni quydirdik. So'ngra erni (giyohlar bilan) yordik. So'ng Biz undan don-dunni, uzum va ko'katlarni, zaytun va xurmolarni, qalin daraxtzor bog'larni, meva-cheva-yu o't-o'lanlarni sizlar uchun va chorva mollaringiz uchun manfaat bo'lsin deb undirib-o'stirib qo'ydik-ku!". ("Abasa", 24-32 oyatlar)

Alloh taolo biz musulmonlarni yashab turgan kurrai zaminimizni ozoda saqlagan holda obod qilishga, Uning bergan ne'matlarini asrab avaylashga buyurib, buzg'unchilik qilishdan, atrof-muhitga zarar etkazishdan qaytarib: "Erni (Alloh xayrli ishlarga) yaroqli qilib qo'yganidan keyin (unda) buzg'unchilik qilmangiz!", - deb ogohlantiradi. ("Baqara" surasi, 205-oyat). Darhaqiqat, tuproq, suv, havo va boshqa narsalarni toza saqlash, ularni ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik va sog'liq uchun zararli bo'lgan narsalardan saqlanish kabilar shariatimizning buyrug'idir. Muoz ibn Jabal raziyallohu anhudan rivoyat qilingan hadisda, Rasululloh sallallohu alayhi vasallam: "Uchta joyga: suv o'zanlariga, serqatnov yo'llarga hamda soya-salqin erlarga axlat tashlab, la'natga qolishdan qo'rqinglar", - deganlar (Abu Dovud rivoyati). Darhaqiqat, hech bir oriyatli inson hadisda zikr etilgan ishlarni qilishga botinmaydi, aksincha, bunday ishni qilayotgan kishini ko'rgan vaqtda darhol unga tanbeh berib, bunday qilish yaramas ish ekanligini tushuntiradi. Hozirgi kunda barcha zarur erlarga axlat tashlash uchun alohida joylar qurilgan. Shunday ekan, har xil axlat va chiqindilarni maxsus joylarga tashlash lozim, aksincha duch kelgan joyga tashlash musulmonchilikka ham, odamgarchilikka ham to'g'ri kelmaydi.

Asrlar bo'yi musulmonlar ariq, daryo va dengiz suvlarini pokiza saqlashni o'zlarining sharaflari burchlari, deb bilganlar. Qur'oni karimda Alloh taolo ularni ifloslantirmaslikka buyurgan. Aks holda, baliqlar ham noz-ne'mat o'rniga zaharli moddalarga aylanishini unutmaylik. Demak, tabiatga oid har bir narsani, ya'ni diyorimizdagi o'simlik, qushlar va hayvonot olamini asrar ekanmiz, ular kelajak avlodlarimizga bizdan meros bo'lib qolishini sira ham yoddan chiqarmaslik darkor.

Ayniqsa kuz oylarida daraxtlarning bargixazonlarini, turli xil chiqindilarni to'plab yoqish, atrof-muhitga katta zarar etkazadi hamda toza havoni iflos bo'lishiga sabab bo'ladi. Buning oqibatida o'ziga ham o'zgalarga ham ziyon etadi, kishilarning qalbini maxzun bo'lishiga sabab bo'ladi. Islom dinida o'ziga ham, boshqalarga ham zarar berish qat'iyyan man qilinadi.

Inson o'z uyiga qanday e'tibor bersa, tevarak atrofiga ham shunday munosabatda bo'lishi lozim. Chunki, butun er yuzi insonlar uchun maskandir. Alloh taolo yurtimizni obod, xonadonlarimizni osoyishta, hayotimizni farovon qilsin.

. Qur'oni karimda bu haqda shunday deyilgan: "U shunday zotki, sizlar uchun Erdagi barcha narsalarni yaratdi..." – deyilgan.

O'z navbatida har bir inson ham tabiatga nisbatan oqilona munosabatda bo'lib, uni asrab avaylashi lozim bo'ladi. Alloh taolo yashab turgan kurrai zaminimizni ozoda saqlagan holda obod qilishga, Uning bergan ne'matlarini asrab avaylashga buyurib,

buzg'unchilik qilishdan, atrof-muhitga zarar etkazishdan qaytargan. Qur'oni karimda shunday deyiladi: "Erni (Alloh xayrli ishlarga) yaroqli qilib qo'ygandan keyin (unda) buzg'unchilik qilmangiz!".

Hech shak-shubha yo'qki, atrof-muhitni muhofaza qilish asrimizning eng muhim muammolaridan biri bo'lib turibdi. Bu muammo o'zining insoniyatga keltirishi mumkin bo'lgan yomon oqibatlari bo'yicha yadro halokatidan kam emas.

So'nggi yillarda tabiatda texnogen ta'sirning zo'rayganligi, ekologik o'zgarishlarning sodir bo'layotgani hamda o'rmonlar egallagan hududlar qisqarishi natijasida ko'plab o'simlik va hayvonot turlari butunlay yo'qoldi yoki ularning soni keskin kamaydi.

Albatta, texnologiya sohasidagi taraqqiyot, yangi energiya manbalarining kashf etilishi, yangi ma'danlar va kimyoviy moddalarning paydo bo'lishi, oqibatini o'ylamay, tabiatdagi jarayonlarga aralashuv kabi holatlarning barchasi atrof-muhitni muhofaza qilish borasida nihoyatda tashvishli vaziyatni vujudga keltirdi. Qur'oni karimda bayon etilganidek: "Odamlarning qilmishlari tufayli quruqlik va dengizda buzg'unchilik paydo bo'ldi. Bu ularning (o'z qilmishlaridan) qaytishlari uchun qilgan ba'zi (yomon) ishlari (jazosi)ni ularga tottirish uchundir" (Rum surasi, 41-oyat).

Bu oyatda Alloh taolo er yuzidagi baxtsizlik va noxushliklar odamlarning faoliyatlari bilan bog'liq ravishda zohir bo'lishini bayon qiladi. Ularning qalb va fikrlari nopok bo'lsa, qilgan ishlari oqibati halokatli bo'lajak. Lekin bu fasodning yomon oqibatlari insonning o'ziga ko'rinadi.

bat: Darhaqiqat, tuproq, suv, havo va boshqa narsalarni toza saqlash, ularni ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik va sog'liq uchun zararli bo'lgan narsalardan saqlanish kabilar shariatimizning buyrug'idir. Muoz ibn Jabal raziyallohu anhudan rivoyat qilingan hadisda, Rasululloh sallallohu alayhi vasallam: "Uchta joyga: suv o'zanlariga, serqatnov yo'llarga hamda soya-salqin erlarga axlat tashlab, la'natga qolishdan saqlaninglar" – deganlar (Imom Abu Dovud rivoyatlari).

Boshqa bir hadisi sharifda: "Albatta Alloh pokdir, poklikni yaxshi ko'radi, tozadir tozalikni yaxshi ko'radi, oliyjanobdir oliyjanoblikni yaxshi ko'radi, saxiydir saxovatni yaxshi ko'radi. Bas, hovlilaringizni toza tutinglar...", deyiladi (Imom Termiziy rivoyati).

Qur'oni karimning ko'pgina suralarida Alloh taolo insonlarga ato etgan ne'matlarini eslatar ekan, suvni ham zikr qiladi: "Sizlar o'zlaringiz ichayotgan suvni (o'ylab) ko'rdingizmi? Uni bulutlardan sizlar yog'dirdingizmi yoki Biz yog'diruvchimizmi? Agar Biz xohlasak, uni sho'r va achchiq qilib qo'ygan bo'lar edik. Bas, (shu obihayot uchun ham) shukr qilmaysizmi?" (Voqea surasi, 68-70-oyatlari).

"U osmondan sizlar uchun undan ichimlik bo'ladigan suvni (yomg'irni) yog'dirgan zotdir. (Hayvonlaringizni) boqadigan giyohlar ham o'sha suvdan (sug'orilur). U sizlar uchun o'sha (suv) bilan (turli) ekinlarni, zaytun, xurmo, uzum va barcha mevalarni undirur. Albatta, bunda tafakkur qiladigan kishilar uchun alomat bordir" (Nahl surasi, 10-11-oyatlar).

Mutaxassislar fikricha, inson taomsiz bir ikki haftagacha yashashi mumkindir, ammo suvsiz uch kunga ham chiday olmaydi. Odam tanasidagi suv agar o'n besh

foizga kamaysa, u halok bo‘ladi. Inson tanasining aksar qismi suvdan iborat. Masalan, chaqaloq og‘irligining etmish besh foizini suv tashkil etadi. Suv – insonning hayot kechirishi uchun asosiy quvvat manbaidir. Bunga yana odamning poklanishi uchun va boshqa maqsadlarda ishlatadigan suvi ham qo‘shilsa, insonga suv qanchalik zarur va bebaho ne‘mat ekani oydinlashadi. Zero, Anbiyo surasida shunday deyiladi: “...va barcha tirik mavjudotni suvdan (paydo) qilganimizni ko‘rmadilarmi?!...” (Anbiyo surasi, 30-oyat).

“Qaysi bir musulmon kishi biror ko‘chat yoki ekin eksa, keyin undan qush yoki inson yohud biror jonivor esa, ekan odamga sadaqa savobi yoziladi” (Imom Buxoriy va Imom Ahmad rivoyatlari).

Boshqa rivoyatda esa: “Daraxtlarni kesmanglar, Chunki u qurg‘oqchilikda hayvonlarni (ng hayotini) saqlovchidir” (Imom Abdurrazzoq rivoyatlari).

jonzotlarga munosabat: Alloh taolo barcha jonzotlar insonlar kabi “ummat” ekanligi ta’kidlagan: “Er yuzidagi har bir yuruvchi jonzot va ikki qanoti ila uchuvchi qush borki, hammasi siz kabi ummatlardir” (An‘om surasi, 38-oyat).

Islomda hayvonot olamiga hech qanday zarar etkazish mumkin emasligi qattiq ta’kidlanadi. Imom Muslim Ibn Abbos raziyallohu anhudan rivoyat qilgan hadisda aytilishicha, Nabiy alayhissalom oldilaridan yuziga tamg‘a bosilgan eshak olib o‘tiladi. Shunda u zot: «Mening hayvonlar yuziga tamg‘a bosgan va ularning yuziga urganlarni la’natlaganim sizlarga etmagan edimi?!» deganlar.

Islomdagi hayvonlarga mehribonlik va yaxshi munosabat faqat ulardan insonlarga etadigan manfaat bilan bog‘liq emas, balki musulmonlar barcha hayvonot olamiga, hatto inson ulardan bu dunyoda hech qanday manfaat kutmasa ham, yaxshi munosabatda bo‘lishga buyurilgan. Sahih hadislardan birida Nabiy sallallohu alayhi vasallam: «Bir odam yo‘lda bora turib, qattiq chanqadi. Bir quduq topib, tushib, suv ichdi. So‘ngra chiqib, qarasa, bir it chanqoqdan tili osilib, tuproq emoqda. Haligi odam “Bu it ham menga o‘xshab chanqabdi”, dedi-da, quduqqa tushib, etigiga suv to‘ldirib chiqib, itga tutdi. Alloh taolo uni taqdirlab, mag‘firat qildi», dedilar. Shunda sahobalar: “Ey Allohning Rasuli, bizga hayvonlarda ham ajr bormi?” – deyishdi. U Zot: “Har bir ho‘l jigari bor narsada ajr bordir!” – dedilar” (Muttafaqun alayh).

Shariyda raziyallohu anhudan qilingan rivoyatda Payg‘ambarimiz sallallohu alayhi vasallam: “Kimki chumchuqni sababsiz o‘ldirsa, Qiyomat kuni Allohga “Ey Robbim, falonchi meni manfaat uchun emas, o‘ynab o‘ldirdi”, deb shikoyat qiladi”, deganlar (Imom Nasoiy rivoyati).

Hulosa qilib aytadigan bo‘lsak, atrof-muhitni muxofaza qilish tarbiyasi Islom nuqtai nazarida jamiyatning katta yoshdagi a‘zolari vazifasidir. Katta yoshdagi kishilar atrof-muhitni muhofaza qilish va ozodalikni asrab avaylashda yoshlarga o‘rnak bo‘lishlari va bu hususda tarbiya berishlari kerak bo‘ladi. Bizning bobolarimiz va buvilarimiz suvga tupurma, ariqlarga chiqindilarni supurma, ko‘chalarga axlat tashlama, ko‘karib turgan biror narsani nobud qilma, deya uqtirgan so‘zlarini doimo esimizdan chiqarmasligimiz va yoshlarga ham shularni o‘rgatishimiz lozim.

Bundan tashqari xalqimiz orasida “Birni kessang o‘nni ek” degan purma’no ibora ham mavjud. Darhaqiqat biz bugun kesgan birgina ko‘chatning tabiatdagi zarari yillar o‘tib uning o‘rniga ekan daraxtimiz orqali qoplanadi. Va shunda tabiatning

toza havosiga, ko'kalamzorligiga putur etkazmagan hisoblanamiz.

Barchaga ma'lumki, Alloh taolo olamni ajoyib aniqlik ila, o'zaro bog'liq holda hamda undagi maxluqotlarning xususiyatlari, sifatlari, tarkiblari, adadlarini nihoyatda go'zal va hikmatli qilib yaratgan. Har bir yaratilgan narsa o'zining betakror tartibiga ega. Har bitta narsaning Alloh taolo tarafidan o'ziga xos zamon va makonda yaratilishi belgilab qo'yilgan.

Bu haqda Qur'oni karimda juda ko'p oyatlar nozil etilgan bo'lib, jumladan, Alloh taolo shunday marhamat qiladi: «Albatta, Biz har bir narsani o'lchov bilan yaratdik» (Qamar surasi, 49-oyat); «...har bir narsani o'lchov ila o'lchab yaratgan Zotdir» (Furqon surasi, 2-oyat).

Islomda ekologiya masalalari

Qur'oni karimning «Abasa» surasi 24-32: «Endi inson o'zining taomiga (ibrat ko'zi bilan) boqsin! Biz (osmondan) suvni mo'l yog'dirdik. So'ngra Biz unda donlarni undirdik, uzum va ko'katlarni, zaytun va xurmolarni, qalin daraxtzor bog'larni mevayu giyohlarni ham. Bular sizlar uchun va chorva hayvonlaringiz uchun manfaatdir»

Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) shunday deganlar: «Qiyomat kuni bo'lsa ham qo'lida bir nihol bor odam uni eksin». Inson o'z uyiga qanday e'tibor bersa, atrofga ham shunday munosabatda bo'lishi shart. Chunki butun er yuzi insonlar uchun maskandir. «Toho» surasining 53-oyatida Alloh erni shunday ta'riflaydi: «U Erni sizlar uchun beshik (qarorgoh) qilib qo'ydi va unda yo'llar paydo qildi hamda osmondan suv (yomg'ir, qor) yog'dirdi. Bas, Biz u (suv) bilan turli o'simlik navlarini undirib chiqardik»

Go'dak uchun beshik qanday qarorgoh bo'lsa, er ham inson uchun shunday qarorgohdir. Erni beshik qilib undan rizqlantirib, yuvib-tarab turgan, osmondan suv tushirib daraxt va giyohlarni undirib qo'ygan zot Alloh taolodir. Hayotimizda shu er ustida yashayotgan bo'lsak, vafot etganimizdan keyin ham shu er bag'rida yotamiz. O'zimizning uzoq muddat maskanimiz bo'lgan bu erni asrab avaylash va obod qilish, o'zimiz uchun foydadir. Atrofimizni turli zararli narsalardan va ifloslanishdan saqlasak, o'zimiz va ahlimizning hayotini, salomatligini saqlagan bo'lamiz. Atrofimizni o'rab turgan tabiat biz uchun shunday moslashtirilganki, tabiatdagi barcha-barcha narsalar faqatgina insonlar manfaati uchun xizmat qiladi. Ammo mana shu go'zal tabiat shunchalar nozikki, unga keltirilgan birgina oddiy zarar ham kelajakda juda katta to'g'irlab bo'lmas xatolarga olib kelishi mumkin. Mana shunday xatolarning eng kichigi bu atrof muhitni ifloslatirish, suvlarga chiqindi tashlash, o'sib turgan ekinlarni va daraxtlarni behudaga sindirish kabi yomon ishlar hisoblanadi. Bular oddiy e'tiborga loyiq bo'lmagan ishlardek tuyulishi mumkin, ammo, aynan mana shu bee'tiborlik natijasida biz yashayotgan ekologiya qancha zarar ko'rishini yaxshilab o'ylab ko'rmog'imiz lozim.

Tabiatni muxofaza qilish tarbiyasi islom nuqtai nazarida jamiyatning katta yoshdagi a'zolari vazifasidir. Katta yoshdagi kishilar atrof-muhitni muhofaza qilish va ozodalikni asrab avaylashda yoshlarga o'rnak bo'lishlari va bu hususida tarbiya berishlari kerak bo'ladi. Bizning bobolarimiz va buvilarimiz suvga tupurma, ariqlarga chiqindilarni supurma, ko'chalarga axlat tashlama, ko'karib turgan biror narsani nobud qilma deya uqtirgan so'zlarini doimo esimizdan chiqarmasligimiz va

yoshlarga ham shularni o'rgatmoqligimiz lozim. Bundan tashqari xalqimiz orasida «Birni kessang o'nni ek» degan purma'no ibora ham mavjud. Darhaqiqat biz bugun kesgan birgina ko'chatning tabiatdagi zarari yillar o'tib uning o'rniga ekan daraxtimiz orqali qoplanadi. Va shunda ona tabiatning toza havosiga, ko'kalamzorligiga putur etkazmagan hisoblanamiz.

Hulosa qilib aytadigan bo'lsak, Alloh bizlarga ne'mat qilib bergan ona tabiatni asrab avaylash, uni muhofaza qilish va ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik har bir kishining insoniylik burchidir.

Oila – muqaddas dargoh

Islom ta'limotida oilaviy hayot muqaddas hisoblanadi. Chunki, oila jamiyat binosining g'ishti, bir bo'lagidir. Agar binoning g'ishtlari sog'lom bo'lsa, bino ham mustahkam bo'ladi, aks holda bunday bino emirilish va qulash xavfi ostida qoladi. Aynan shuning uchun dinimizda oila masalasiga benihoya jiddiy e'tibor qaratiladi, uning mustahkamligi, er-xotin o'rtasidagi mehr-muhabbat davomiyligini ta'minlash uchun dinimiz Islom o'ziga xos qonun-qoidalarini joriy qilib qo'ygan. Oilaviy hayotning asosiy tashkilotchilari va a'zolari bo'lmish er va xotinning har biriga o'ziga xos burch va vazifalarni yuklagan, bir-birlariga nisbatan haq va huquqlarni belgilab bergan. Agar er va xotin mazkur qoidalariga amal qilishsa, bir-birlariga nisbatan zimmalaridagi burch va mas'uliyatlarini his qilib, sidqidildan ado etishsa, bunday oila baxt va saodat qasriga aylanadi. Bunday namunaviy oilada tug'ilgan farzandlar ham go'zal tarbiya topadilar va kelajakda ulardan jamiyatga foydasi tegadigan buyuk insonlar etishib chiqadi. Bordiyu, oila boshliqlari ya'ni er va xotin bir-birlarining haq-huquqlarini tanimasalar, balki, ularni poymol qilsalar, tabiiyki, unday oilada tinchlik va xotirjamlik bo'lmaydi, o'zaro mehr-muhabbat zavol topadi va oila parokanda bo'lish va parchalanish xavfi ostida qoladi.

Islom ta'limotlari buyicha oila kuyidagi asos va maksadlarda kuriladi:

1. Oila oliymakom axloq namunalarining namoyon bulishi, mustahkamlanishi uchun asosiy makondir. «Allohning oyatiga amal qilib, Payg'ambar alayhi vassallamning sunnatiga ergashib, oila qurmoqdaman», deb niyat kilgan odam haqiqiy ibodatni ado etgan buladi.
2. Oilaviy hayot, er-xotinlik aloqasidan sharaflı maqsadlar ko'zda tutilishi kerak. Oilaga eru xotinga ulug' va sharaflı mas'uliyatlarni yuklaydigan sherik bir xay'at deb qarash lozim. Er-xotin usha mas'uliyatlarni ado etish uchun ximmatlarini oliy qilib, osonlik va qiyinchilik, kenglik va torlik vaktlarida ham uzaro xamkorlik kilishlari kerak. O'z oilalarini mustaxkam kilib, olijanob farzandlar etishtirib, vatan uchun foydalar keltirishga xarakat kilishlari lozim. Er-xotin orasidagi oilaviy aloka muxabbat, takdirlash, uzaro tushunish asosida bulishi kerak. Nikoh aloqasi ma'naviy, ruxiy va xassos alokadir. Bu doimiy va bardavom alokadir. Shuning uchun xam bu aloka muxabbat, raxm-shafkat asosida bulishi kerak. Xar bir odam ana shu ma'nolarni uziga singdirib olgan xolda oila kurishga xarakat boshlashi zarur.

Islom va ilm

Islom oyatlarida shunday deyilgan: "yaratgan Parvardigoringiz nomi bilan o'qing. ... O'qing, chunki Rabbingiz eng saxiydir. U yozuv tayoqchasi vositasida o'rgatdi-insonga bilmagan narsalarini o'rgatdi" (Al-Alak surasi).

Islomdagi ilohiy vahiy insonni ilmlarni o'rganishga da'vat etadi. Odamlar

Qodiriyning da'vatiga javob berib, ilm olishga intilib, Qur'on o'rganishga kirishdilar. Rasululloh sallallohu alayhi vasallam ilm olishni har bir muslim va muslima ayolning burchi qilib qo'ydilar. Bu hali Islomning shakllanish davri va undan keyingi "Solih xalifalar davri" bo'lib, Islomning butun keyingi tamadduni va madaniyati ana shu serhosil poydevorga qurilgan edi.

Islom dini ilm o'rganishga qattiq da'vat etadi. Qur'onda aytilishicha, Alloh ilmga intilganlar bilan faxrlanadi. Shuningdek, ilmiy faoliyat har bir musulmon uchun zaruriy mashg'ulot sifatida taqdim etiladi. Muqaddas kitob atrof olamni o'rganishga undovchi tabiat hodisalari haqida bir necha bor savollar beradi. Alloh faqat fizika, kimyo va astronomiyani o'rganish orqali javob berishi mumkin bo'lgan etakchi savollar tug'diradi. Musulmonlar, Islom dini shakllana boshlagandan beri, mukammal botanik va geolog bo'lganlar. Alloh musulmonlar ulardan oldin bu erda kim yurganini bilishi kerakligini uqtirmoqda. Bu esa tarixni o'rganishdan boshqa narsa emas. Shundan kelib chiqib, Islom ilm-fanning har tomonlama rivojlanishiga ko'maklashadi va uni Ilohga hos sabab deb hisoblaydi. Musulmon olimlari qanday ilmiy yutuqlarga erishdilar? Islom mamlakatlari birinchilardan bo'lib ilmiy yo'nalishda rivojlandi. Musulmonlar bir qator astronomik kashfiyotlar qildilar, bu esa keyingi tadqiqotlar uchun sabab bo'ldi. Jobir Hayan kimyoning asoschisi. Uning yordami bilan dunyo birinchi marta kristallanish va tarqatish kabi tushunchalar haqida gapira boshladi. Bu kashfiyot Islom mamlakatlari uchun foydali qazilmalarni qazib olish va metallarni eritish imkonini berdi. Ko'pgina musulmon olimlari erning radiusini o'lchashga, uning og'irlik markazini aniqlashga harakat qildilar. Islom tufayli dunyo astronomlar va taqvimlar uchun birinchi ma'lumotnomalarni ko'rdi. Bag'dod-yirik tarjima markazi hisoblangan shahar. Uning hududida yunon va suryoniydan yuzlab risolalar tarjima qilingan. Evropa hali "anesteziologiya" atamasini bilmaganida, Islom mamlakatlari uni faol ishlatishdi. Islom doktorlari birinchi marta qon aylanishiga ta'rif berishdi. Qishloq xo'jaligi sohasida Islom mamlakatlari teng keladigani yo'q. Ular Evropa mamlakatlariga turli ekinlarni etishtirdilar va eksport qildilar. Islom mamlakatlari O'rta va oliy ta'limni o'z ichiga olgan Evropaga o'xshash ta'lim tizimiga ega. Musulmon mamlakatlarida asosan quyidagi fanlar o'rganiladi: Qur'onni o'rganish va sharhlash; falsafa; matematika; tarix; sotsiologiya; biologiya.

Islom qonunlariga ko'ra, har bir mo'min ilm olishga intilishi kerak. Islom dini paydo bo'lishi bilan er yuzida yangi davr – ilmlar va ilmga intilish davri keldi. Oddiy dindorlar olimlarni doimo ilmiy bilimlar va diniy an'analarning qo'riqchilari deb hisoblab, yuksak qadrlaganlar va hurmat qilganlar.

Qur'onda Allohning birinchi amri "o'qish" kalimasi bilan boshlanadi. Islom dini ilm-fan rivojiga da'vat va targ'ib qiladi va bunga ilm olishga da'vat etuvchi ko'plab hadislar xizmat qiladi. Islom ulamolarining bayonotlari "ilm olish musulmon va muslima ayolning burchidir." "Bilim uchun borib, agar bu uchun Xitoyga ham borish kerak bo'lsa," "Otamdan eng qimmatbaho meros yaxshi tarbiya va ta'limdir." "Bir olimning o'limi ba'zan butun qabilaning o'limidan ko'ra ko'proq yo'qotishdir." "Ilm olish muqaddas jihodning bir qismidir." "Johillar orasida olim o'liklar orasida tiriklar bilan barobardir." "Har bir narsaga yo'l bor: ilm olish Jannatga yo'l." "Jaholatdan ko'ra katta sharmandalik yo'q." "Eng yuksak unvon-olimning unvoni." "Yo ilm

egasi, yo talaba, yo suhbatdosh, yo olimning do'sti bo'l; beshinchisi bo'lishdan ehtiyot bo'l – (g'aflatda) halok bo'lasan.""Olimning uyquasi johilga haddan ziyod sajda qilishdan afzaldir.""Qiyomat kunida olimlarning siyohi iymon uchun shahidlar - jangchilarning qoni bilan tenglashadi."

Islom, ilm va taraqqiyot

Ilm-u ma'rifatga e'tibor berish va unga targ'ib qilish hamda jamiyat taraqqiyotida Islom dinining o'rni beqiyos. Qur'oni karimda ilm so'zining o'zagi noaniq shakli "ilmun" va aniqlik artikli qo'shilib, "al-ilmu" ko'rinishlarida 81 marta va bunga aloqador boshqa ko'rinishlar: "alima" (bildi), "ya'lamu" (biladi), "ya'lamuna" (biladilar), "i'lam" (bil), "allama" (ilm o'rgatdi), "yuallimu" (ilm o'rgatadi), "al-ulamau" (ilmli kishilar), "Aliym" (juda ko'p biluvchi), "allom" (o'ta bilimdon) kabilar bilan umumiy 811 marta zikr qilingan. Aql so'zi aynan kelmagan, lekin uning sinonimi "Ulul-albab" (aqlililar) kalimasi 16 marta va "Ulun-nuha" (aql egalari) so'zi 2 bor, aql so'zidan olingan "ya'qiluna" (aqlarini ishlatadilar), "afala ta'qiluna" (aqlingizni ishlatmaysizmi?) kabi so'zlar 49 marta takrorlangan. Fikr so'zidan chiqqan "yatafakkaruna" (fikr yuritadilar), "tatafakkaruna" (fikr yuritasiz) so'zlari 18 marta, fiqh o'zagidan olingan "li-yatafqqohuu" (chuqur anglasalar), "yafqohun" (chuqur anglab etadilar) dek so'zlar 21 marta, "hikmat" (dunyo-yu oxiratga foydali bo'lgan ilm) so'zi 20 marta va "burhon" (hujjat) so'zi alohida va boshqa bir kalimaga qo'shilgan holda 8 marta zikr qilingan.

Imom Buxoriy rahmatullohi alayhi o'zining mashhur "Al-Jomi' as-Sahih" nomli kitobining "Ilm kitobi" bo'limida ilm haqida 102 ta hadis, Imom G'azzoliy (rahmatullohi alayhi) esa "Ihyou ulumiddin" nomli asarlarida ilm, ilm olish va ta'lim berishning fazilati haqida 55 ta hadis keltirganlar. Boshqa muhaddis imomlarimiz tomonidan ham ilm borasida yuzlab hadisi shariflar rivoyat qilingan. Yuqorida zikr qilingan 1000 ga yaqin oyatlar va yuzlab hadislarining barchasida ilm va ilm egalarining kelajaklari porloq ekani bayon etilgan hamda ilmdan uzoq va unga loqayd bo'lganlarning oqibatlari yaxshi bo'lmasligidan ogohlantirilgan. Jumladan Alloh taolo "Zumar" surasining 9- oyatida: "Sen: Biladiganlar bilan bilmaydiganlar teng bo'larmidi?, deb ayt", deb marhamat qilgan. Ushbu oyati karimada "istifhomi-inkoriya" (so'rash yo'li bilan inkor qilish) qoidasi qo'llangan. Ya'ni, "Hech qachon biladiganlar bilan bilmaydiganlar teng bo'lmaydi", deyilmoqda. Lekin Alloh taolo "bilmaydiganlar"ni ham o'z holicha yuraverishlariga ruxsat bermagan. Balki, ularni ham ilm va taraqqiyot sari yurishga chorlab, "Nahl" surasining 43-oyatida: "Agar bilmasangiz, zikr ahli (biladiganlar) dan so'rang", degan. Bu oyatning sharhi o'laroq, Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam ham: "Bilmaslikning shifosi savoldir", deganlar.(Abu Dovud rivoyati). Mazkur ikki oyat va bittagina hadisning o'zidan jaholat va qoloqlikdan saqlanish, ilm va taraqqiyot sari ilg'or qadam tashlash Islomning bosh g'oyasi ekani ravshan bo'lmoqda. Islom o'zining bu maqsadi yo'lida bilmagan narsalarni hatto boshqa din va millat vakillaridan o'rganishdan ham qaytarmaydi. Abu Hurayra raziyallohu anhudan rivoyat qilingan hadisi sharifda Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallamning o'zlari bu ishga undab: "Hikmat (dunyoyu – oxiratda foyda beradigan ilm) mo'minning yo'qotgan narsasidir. (Uni) Qayerda topib olsa, u unga (ya'ni uni olishga va o'rganishga) haqlidir", deganlar. (Ibn Moja rivoyati). Ya'ni, musulmon kishi hikmatni, yo'qotgan

narsasini qidirganidek qidirmog'i lozim. Bordiyu uni boshqa din vakillarida uchratgan taqdirda ham, uni o'rganishdan bosh tortmasin. Jamiyatining tarqqiyotdan ortda qolishiga aslo yo'l qo'ymasin, deyilmoqda.

ISLOMDA TA'LIM

Ta'lim va savodxonlik Islomning asosiy talablaridir. Alloh taolo farishtalarga odam erning xalifasi bo'lishini aytdi, unga barcha narsalarning ismlarini o'rgatdi va uni farishtalardan ustun qildi.

Qur'oni Karimda ta'lim-tarbiya musulmonlarni savodli bo'lishga chorlovchi 600 dan ortiq oyatlarda tilga olingan. Oyatlarning birida: "bilganlar va bilmaganlar barobarmi?". ta'lim-tarbiya va savodga oid ko'plab hadislar bor. Biroq quyidagi hadisda ta'lim-tarbiyaning ahamiyati va fazilati bayon qilingan: "Ey Abu Zarr, saharda Qur'ondan bir oyat o'rgangin, qo'shimcha namozning 1000 raqaatidan ham yaxshiroq bo'ladi, ilmning bir tabaqasini ham o'rganib, olgan ilmiga amal qil – u ming rakaatdan namoz o'qigandan ko'ra sen uchun yaxshiroqdir " (Ibn Moja, Muqaddimah, 16).

Ilm yo'li Jannat yo'lidir. Agar biz ilm olib, boshqalarga foyda keltirsak va ularning aqidasiga sababchi bo'lsak, quyidagi hadisga ko'ra arra olamiz: "Agar Alloh taolo insonni sening aqling uchun to'g'ri yo'lga hidoyat qilsa, u sen uchun bu dunyo va bu dunyodagi hamma narsadan yaxshiroqdir " (Buxoriy, jihod 102).

Muhammad (s.a.v.) taolodan eshitgan birinchi so'zlari: "barcha narsalarni yaratgan Parvardigoringiz nomi bilan o'qing" (Sura Alaq, 1-oyat) deb o'qishga buyurilgan. Bu oyat bilan Alloh barcha insonlarni ilm izlashga, o'z aql-zakovati bilan ishlashga, savodli bo'lishga intilishga chaqiradi.

Tenglik, rivojlanish va inson bilimining mavjudligi masalalari nuqtai nazaridan "Az-Zumar" surasidan olingan oyat juda ajoyib: "...ayting: "bilganlar va bilmaganlar tengmi? Darhaqiqat aql egalari ta'lim olishni eslaydilar" (39: 9)

Qur'oni Karim matnining yana bir qismida Allohdan ilm so'rash kerakligi haqida aytilgan: "...Allohim! Bilimimni oshirgin" (20: 114)

Bu oyat mo'minga iymondagi qat'iyatini mustahkamlash va diniy farzlarni bajarishga yordam berganlari uchun doimo ilm izlashi lozimligini eslatadi. Bunga "Baqara" surasidagi oyatlar dalil bo'la oladi: "U hohlagan kishiga donolik beradi va kimga donolik berilgan bo'lsa, katta ne'mat bilan mukofotlangan bo'ladi. Biroq, fakat aqlga ega bo'lganlar ta'lim olishni eslaydilar " (2: 269)

Ijtimoiy foydali bilimlarni qidirish va tarqatish uning kashfiyotchisiga o'limdan keyin ham yaxshi ishlar ro'yxatini to'ldirish imkonini beradigan xususiyatga ega. "Bir kishi vafot etsa, uning amallari kitobi yopiladi. Faqat uch narsa unga foyda keltirishda davom etadi, yaxshi amallar sirasiga – xayriya faoliyatining natijalarini, odamlarga foyda keltiradigan ilm kashfini va nafsining najoti uchun duo qiladigan taqvodor farzandni qo'shadi " (Muslimdan hadis).

Qur'oni karimda ilm to'g'risidagi ko'plab oyatlar mavjud. Misol uchun, quyidagi oyatda biz olimlarning fikriga ko'ra, Koinotning shakllanishi sodir bo'lgan katta portlash haqida gapiramiz: "Kofirlar osmonlar va er bir bo'lganini va biz ularni ajratib, barcha jonzotlarni suvdan yaratganimizni ko'rmaydilar mi? Ishonmaydilar mi?" (21:30)

Yana bir oyatda Yaratganning irodasi bilan amalga oshirgan koinotning

kengayishi jarayoni haqida hikoya qilinadi: "Biz qudrat tufayli osmonni ko'tardik va uni kengaytirdik" (51:47)

Xuddi shu tarzda, kimyo, biologiya, botanika, geologiyaga xos ilmiy faktlar Qur'oni Karimda o'z aksini topgan.

Ma'lumki, mamlakat yoki mintaqadagi rivojlanish jarayoni oddiy iqtisodiy o'sishdan boshqa narsa bo'lib, bevosita ijtimoiy va madaniy masalalarni ham qamrab oladi. Shu ma'noda, ta'lim teng imkoniyatlar va yuqori daromad darajasini ta'minlaydigan vositadir. Haqiqiy rivojlanish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi farq, aniqrog'i, ijtimoiy va iqtisodiy tengsizlikni bartaraf etishni nazarda tutadi.

Qur'oni Karimda ilm-fan, olimlar va ta'lim-tarbiya zikri turli joy va vaziyatlarda 700 martadan ortiq beriladi. Ularning barchasi kishilarni ilmlarni o'rganishga undaydi va rag'batlantiradi. Bu zikr ilm mo'minlar uchun yagona yo'l ekanini belgilaydi, chunki jaholat zalolat va Solih yo'ldan og'ish hamrohidir.

"Ar-Ro'ad" surasining 19-oyatida shunday deyilgan: "Parvardigoringizdan sizga nozil qilingan narsani ko'r bo'lgan kishi kabi haq deb biluvchi zot bormi? Zero, faqat aqli borlar eslaydilar." Bilmagani va o'rganmagani kishi ko'rmagan ko'rga o'xshaydi. Odamlar ilmning afzalliklari va foydalarini tushunishlari uchun Alloh adolatga ega bo'lganlarni aniqlagan. Bular qodir va Buyuk Alloh, farishtalar va olimlardir. Alloh taolo "Imron oilasi" surasida (18-oyat) shu asnoda qayd etadi: "Alloh taolo o'zidan, farishtalardan va ilimli kishilardan boshqa iloh yo'qligiga, adolatda sobitqadam bo'lganlarga dalolat qiladi." Alloh taolo "Al-Mujaddala" surasida olimlarni yuksak baholaydi (11-oyat): "Alloh sizlarning iymon keltirganlaringizni va ilm berilganlarni turli darajalarga yuksaltiradi. Alloh qilayotgan amallaringizni yaxshi biladi!"

Ilmning o'rniga asoslanib, Islom odamlarni uni egallashga da'vat etdi. Islom ilmni Alloh yo'lida muqaddas urush darajasiga ko'tardi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "kim ilm talabida chiqsa, u qaytib kelguncha Allohning yo'liga ergashadi." Ilm oxiratga olib boruvchi yo'lining yaxshiligidir. Bu odamlar avlodlariga qoldirgan merosning yaxshisidir. Bu erda Rasululloh sollallohu alayhi vasallam "ilm yo'liga kirishgan kishilarga Alloh jannat yo'lini osonlashtiradi; farishtalar uning ustiga qanotlarini qo'yib, uni bu yo'ldagi musibatlardan himoya qiladi."

Olimlar payg'ambarlarning merosxo'rlari bo'lib, Payg'ambarlar dinor yoki dirhamni meros qoldirmaganlar; ilmni meros qilib olganlar. Ilm olganlarga esa katta baxt nasib etdi. Alloh biluvchini ibodat qiluvchiga afzal qilganidek, qolgan sayyoralarga ham oyni afzal ko'rganidek.

Islom insonni butun hayoti davomida o'rganish va o'qishga da'vat etishiga qaramay, ilm va tarbiya borasida yosh kishi etuk insondan yaxshiroq mavqega ega, chunki kattalar ko'pincha tirikchilik va farzand tarbiyasi bilan shug'ullanadilar. Shu asnoda Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam ta'kidladilarki: "yoshligida ilmlarni o'rgangan kishi toshga yozilgan yozuv kabidir; yoshligida ilmlarni o'rgana boshlagan kishi esa suv yuzasiga yozilgan yozuv kabidir." Biluvchi o'zining mehnatsevarligi va tashqi ko'rinishi bilan ustozlariga kamtar va hurmatli bo'lishi kerak. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "ilmni o'rganinglar, jiddiy, viqor bilan va sukut bilan o'rganinglar. Sizga ta'lim berganlar bilan kamtar bo'ling va olimlar tomon mag'rur bo'lmang."

Bir ziyoli kishi biror ish qilishi, yoki kashfiyot qilishi, yoki o'z millati va xalqi

uchun millionlab ta'minlay oladigan apparat yoki qurilma ixtiro qilishi mumkin.

Qur'onning ko'pgina oyatlari astronomiyani, yulduzlar va sayyoralar harakatini o'rganishga bag'ishlangan. Masalan, "Qof" surasida (6-oyat) shunday deyiladi: "ular yuqoridagi osmonga qaramadilarmi, biz uni qanday qilib tikladik va bezadik va unda tirqishlar yo'qmi?".

Islom ham odam anatomiyasini o'rganishga chaqiradi, barcha tirik mavjudotlarni o'rganish uchun-ko'p Makkalik suralar va oyatlar shunga bag'ishlangan. Bularning barchasi Qur'onni insonning mohiyatini tadqiq etish, o'rganish va bilishga da'vat, deyish imkonini beradi. Qur'on, bu bilim imon va chuqur ishonchga erishish yo'lidir, deb hisoblaydi. Musulmon huquqi mutaxassisleri tibbiyot, geometriya, astronomiya, qo'l san'atlari, qishloq xo'jaligi va boshqalar kabi ilm-fan sohalariga ishonishgan., musulmonlarning umumiy javobgarligi. Agar musulmonlar ularga ixtisoslashmasa, ular og'ir gunoh ish qiladilar; buning uchun mas'uliyatni faqat shu fanlarni o'rgangandan keyingina olib tashlash mumkin.

Payg'ambar Muhammad sallallohu alayhi vasallam, uning solih xalifalari va ularning izdoshlari musulmonlarni qadimgi Yunoniston, qadimgi Rim va qadimgi Fors olimlarining kitoblarini tadqiq qilish, o'rganish va tarjima qilish, tegishli qo'shimchalar kiritish vazifasini zimmalariga oldilar. Musulmon olimlari qadimiylilik va zamonaviylilik o'rtasidagi bog'liqlikka aylangan. Ular yangi fanlarni kashf etdilar, ularda malakali olimlar edilar. Ularning fanlari va kitoblari falsafa, ijtimoiy fanlar, tibbiyot, geografiya, tarix, matematika, kimyo, optika, fizika, farmatsevtika va boshqalar bo'yicha hozirgi kungacha olimlar uchun ma'lumotnoma va qo'llanmalar bo'lib kelgan.

Mashhur musulmon olimlari orasida astronomiya bo'yicha eng yaxshi kitob muallifi Ali Ibn Abu Ar-Rijal va Arab xirurgiyasining otasi Al-Qosim Al-Zahraviyni qayd etish lozim. U anatomiyada mashhur bo'lgan Andalusiya shifokorlaridan biri bo'lib, jarrohlik asboblarini birinchi bo'lib ishlatgan. Mashhur matematik Al-Bigani, geograf Al-Forobiy, faylasuf Abu Hamid Al-G'azoliy, optikaning otasi Al-Hasan Bin Al-Haysam; kichik qon aylanish doirasini kashf etgan olim Ibn An-Nafisni ham aytib o'tish kerak; taniqli tibbiyot olimlari Ibn Sino, Ibn Rushd Ar-Roziy va Abu Ja'far Bin Al-Jazzar, shuningdek, mashhur kimyogar Jobir ibn Xayyyon va boshqalar. Musulmon olimlari qilgan ilmiy inqilob butun insoniyat uchun ulkan bilimlar omboridir. Millat taraqqiyoti va taraqqiyotining yagona yo'li ilm-ma'rifat yo'li ekanligini yaqqol isbotlaydi.

Islom arxitekturasini

Musulmon madaniyati bilan bog'liq barcha san'atlardan arxitektura eng e'tiborli, o'ziga xos va ta'sirchan. Masjidlar, musulmon diniy binolari qurilishi dastlab mintaqaviy an'analarga asoslangan edi, ammo vaqt o'tishi bilan yangi uslub rivojlandi, bu esa diniy binolarning mahalliy xususiyatlarini saqlab qolgan holda yangi ibodat ehtiyojlariga bo'ysundi. An'anaga ko'ra, beshta me'moriy maktab mavjud: Suriya-Misr, fors, Hind, Mag'rib va Usmonli (kichikroq, masalan, Iroq, Markaziy Osiyo, lotin hisoblanadi).

Masjidlarning ko'rinishi asosan quruvchilar ixtiyoridagi qurilish materiallariga bog'liq edi. Masalan, Suriyada bazalt jinslarining ko'pligi tufayli ko'pincha devor qoplamasida qora va oq tosh almashinadigan inshootlarni topish mumkin

(keyinchalik bu turdagi g'ishtlar boshqa mamlakatlarda ham ishlatilgan). Bir qator mamlakatlarda (Eron, Iroq, Marokash, shuningdek, Andalusda) masjidlar g'ishtdan, boshqa joylarda - yo'nilgan toshdan qurilgan.

Ustunli masjidlar bilan bir qatorda Markaziy gumbazli to'rt ustunli binolar (Ayvan-ustunli zal) qurildi. Tromplardagi gumbaz (konvergent devorlar burchaklaridagi konussimon "elkanlar") Misrda 14 va 15-asrlarda keng qo'llanilgan. Ko'pincha maqbara ustida qurilgan. Fotimiylar sulolasi hukmronligi davrida gumbaz qirrali shaklni oladi.

Masjidning muhim elementi minoradir. Juma masjidining minorasi har bir musulmon shaharda hukmronlik qilib, binoning maxsus esdalik siluetini yaratdi. Odatda minoralardan biri kattaligi va go'zalligi uchun ajralib turardi. O'rta asr Andalusiya da bu Giralda minorasi, Marokashda Kutubiya minorasi, Hindistonda Dehli Qutb Minori, Afg'onistonda Jama minorasi, O'rta Osiyoda esa Buxoro Kalon minorasi mashhurdir.

Odatda, Mag'rib va Andalusiya minoralari to'g'ri burchakli asosga qurilgan bo'lib, ba'zan bular bir-birining ustida turgan kublarni ko'paytirmoqda. 11-13-asrlardagi Eron minorasi baland va ingichka, yumaloq minora bo'lib, binoni yorituvchi bir xil chiroq joylashtirilgan. Qohiradagi eng qadimgi masjidlardan biri Ibn Tulun minorasi Samarra (Iroq) shahridagi Mutavakkil masjidi "Malviya" ("burama" – Arabcha) minorasiga o'xshaydi, uning tanasi kesik konus bo'lib, atrofida spiral rampa joylashgan. Turkiya va Bolqon yarim oroli hududida Usmoniylar davrida qurilgan minoralar yanada ko'rkam, noz-ne'matlar bilan jihozlangan. Qoida tariqasida, ularning yuqori qismida shurfe ochiq balkonlari bor, ulardan muazzin sodiqlarni ibodatga chaqirdi.

O'rta Osiyo hududida minoralar odatda masjid binosidan alohida turadi, ular g'isht bilan qoplangan kuchli minora bo'lib, tashqi qirradi rangli sir yoki polixrom koshinlar bilan qoplangan.

Suriya, Misr va Turkiya me'morlari namozxonlarni "qoplangan" tom sifatida baraban ustidagi hajmli gumbazlardan foydalanishgan. Temur maqbarasining "go'r-Amir" (1404) gumbazli gumbazi o'zining ko'rkamligi bilan hanuzgacha hayratga soladi. Lekin tekis va Nishab tomli masjidlar bor edi. Bu diniy binolarning barchasi Makkaga yo'naltirilgan bo'lishi kerak edi, uning yo'nalishi mehrob nishoni tomonidan belgilangan qibla tomonidan ko'rsatildi. Mihrabning joyi odatda rangli toshdan yasalgan va archani ifodalaydi. Ba'zan mihrab tokcha yarim ustunlar ustida dam, boshqa bir ajratish, bir yoki bir necha o'tkir kamar shaklida ijro etiladi. Qohiradagi Sulton Kalaun (1284-1285) ning mariston (gospital) fasadining oynalarini bezashda ham xuddi shunday uslub qo'llanilgan.

Turli tipdagi archalar – taqa shaklidagi, "singan", ustunlar va "stalaktitlar" ni poytaxt sifatida ishlatish-Islomning diniy binolarini bezashning sevimli usuli hisoblanadi. Arkalar Namozgoh ustunlari orasidagi arkalarni bezash uchun, oynalarni bezash uchun (shu jumladan, yolg'on) ishlatiladi. Stalaktit kapital odatda turli elementlardan (7 dan) yig'ilgan bo'lib, ustunning karnizini yaratgan. Bular Al-Gambra saroyining sher hovlisidagi stalaktit misralaridir.

Masjidlarning dizayni ham katta o'yilgan eshiklar bilan ajralib turadi, ba'zan ko'p qirrali yulduzlar shaklida metall parchalar bilan bezatilgan yoki naqshli geometrik

shakllar kesishgan mis qopqog'ida "kiyingan". Bu Qohiradagi Al-Muayyad masjidining asosiy portalining eshigi.

O'rta Osiyo va Hindistonda diniy binolar, odatda, kuchli portallar (2-3 qavat baland) bilan jihozlangan (pishtak - fors). Odatda ularning yuzasi butunlay rangli keramika mozaikasi bilan qoplangan. Bu Samarqanddagi "Shirdor" madrasasining (1619) mashhur portalidir. Bu inshoot musulmon dunyosining sharqida masjid qurishning boshqa rejasiga amal qilganliklarini ko'rsatadi. Gumbaz ostidagi Namozgoh to'rtburchak bo'lib, qo'shimcha xizmatlar uni atrofi hoshiyalab, masjidga kirish joyi oldida bo'sh joy qoldirgan. Ba'zan yonma-yon xonalar hovli bilan chegaradosh bo'lib, unda favvora yoki basseyn, shuningdek, tahoratchonalar mavjud edi. Odatda, Sulton Humoyunning janoza masjidi (1565, Dehli).

Musulmon me'morchiligi ko'p rangli keramika, yog'och o'ymakorligi yoki taqillatish yordamida badiiy vositalar bilan yasalgan Qur'on matnidan parchalarning bezak elementi sifatida foydalanish bilan tavsiflanadi. Ba'zan bunday bezak ichki perimetri bo'ylab ishlaydigan Friz rolini o'ynaydi. Eronda hunarmandlar "korde seka" texnikasida maxsus polixrom sopol taxtachalar ishlab chiqarganlar. Devorda tasvirlanishi kerak bo'lgan iboraga muvofiq, har bir plitaga harf, bo'g'in yoki so'zning bir qismi joylashtirildi. So'ngra cherepitsa (amaliy bo'yoqlar soniga ko'ra) bir necha olov duchor bo'ldi. Shunday qilib, Qur'onning butun qismlari tuzildi, ular ichki va masjidga kirishni bezatdi.

Ornament musulmon Sharq me'morchiligida muhim rol o'ynagan.. Keyinchalik ko'pburchaklar va ko'p qirrali yulduzlarning murakkab kombinatsiyasi asosida qurilgan chiziqli-geometrik bezak keng tarqaldi. Shunday qilib, yangi bezak kompozitsiyasi paydo bo'ldi - bu diniy va dunyoviy binolarni bezatishga imkon berdi. Yaqin Sharq me'morlari arabesklarning rivojlanishida eng yuqori mahoratga erishdilar. Tashqi devorlarda ham, musulmon binolarida ham mavjud bo'lgan son-sanoqsiz kompozitsiyalar shuni ko'rsatadiki, boshqa Arabesk naqshini yaratishda usta mantiqan qat'iy va matematik tarzda tasdiqlangan naqsh va tasavvurining parvozi bilan boshqarilgan, bu Islom tomonidan ruxsat etilgan chegaralar ichida cheklangan ko'rinmaydi.

Islom me'morchiligi-ijtimoiy, madaniy, diniy va siyosiy hodisa sifatida. Islomdan kelib chiqqan turli me'moriy uslublarning kombinatsiyasi. Islom me'morchiligi diniy va dunyoviy muassasalar va binolarni o'z ichiga oladi. Islom me'morchiligi ilk Islom davrida ham mashhur bo'lgan va Islom ta'siri ostida musulmon va boshqa mamlakatlarda zamonaviy davrga oid me'moriy uslublarni ham o'z ichiga olishi mumkin. Me'moriy uslub yaqin Sharqda VII asrda paydo bo'lgan va O'rta asrlar davomida Shimoliy Afrika, Ispaniya, kichik Osiyo, Hindiston va Eron, O'rta Osiyo va Kavkazda rivojlangan. Keyinchalik Islom me'morchiligi Janubi-Sharqiy Osiyoga ham keldi. Hozirgi zamonda dunyo musulmonlari yashaydigan barcha joylarda Islom me'morchiligiga mos masjidlar qurilmoqda.

Masjid (arab.) - musulmon diniy ibodat makoni. Birinchi masjid Madinada Muhammad (s.a.v.) tomonidan qurilgan va faqat namoz uchun o'ralgan edi. O'rta asrlarda masjid diniy vazifalardan tashqari ijtimoiy vazifalarni ham bajargan: u erda talabalar o'qitilgan, aholi to'plangan, ziyoratchilarga boshpana berilgan va hokazo.

Madrasa (arab.) -ikkinchi darajali ta'lim beruvchi diniy o'quv yurtlari. YAgona

majburiy madrasa Islom huquqi edi. Madrasalar huquqshunoslik maktabiga qarab taqsimlangan va bir madrasada bir necha maktab mavjud bo'lsa, ularning har biriga alohida ma'ruzalar zali tayinlangan. Madrasalar odatda talabalarning hujralari bilan o'ralgan hovli atrofida joylashgan bo'lib, madrasa binosida masjid va kamida bitta ma'ruza zali bo'lishi shart.

Honaka (o'zbekcha), - tasavvuf ustozlari va ularning talabalari yashashi uchun mo'ljallangan majmuadir. Odatda diniy amaliyotlar uchun zal, masjid va talabalarning hujralaridan iborat bo'lgan. Dastlab xonaqohlar ziyoratchilar va darbadarlar uchun pana joy edi, lekin darbadarlarning ko'pchiligi tasavvuf darveshlari bo'lgani uchun xonaqohlar so'fiylikning o'chog'iga aylanganlar.

Zaviya (arab.) — "Zavqiy" - "ibodat uyi", yoritilgan. "burchak") - hujra, so'fiylar monastiri, so'fiylar ibodat qilib kun kechiradigan tanho joy[3]. Dastlab Zaviya masjidda yoki unga xonaqoh deb atalib, unda musulmonlar Qur'on, Arab tili va b.o'qishni o'rgatishgan. XII asrdan boshlab so'fiylar qardoshlik (tariqas) paydo bo'lgandan keyin Zaviya uning talabalari (muridlari) o'qigan Shayx (ustoz) maskani deb atala boshladi. O'rta asr oxirlarida Shimoliy Afrikada zaviyalar har qanday tariqaning tashkiliy tuzilishining asosiy hujayrasiga aylandi. Ular murakkab inshoot bo'lib, kichik masjid, Shayx va muridlar uy-joylari uchun xonalar hamda darbadar (darvesh) lar uchun boshpanadir. Yuzlab so'fiylar uchun monastir bo'lgan xonaqodan farqli o'laroq, Shayx va uning muridlari odatda Zaviyada yashaydilar.

Rabot -dastlab karvonlarga boshpana berish va karvon yo'llarini qo'riqlash uchun mo'ljallangan mustahkamlangan mamlakat karvonsaroyi murabiylar, kofirlarga qarshi kurash uchun qasamyod qilgan kishilar istiqomat qilgan. Keyinchalik Ribotlar xonaqohlarga vazifasini yaqinlashtirib, so'fiylik madaniyati markazlariga aylangan va Murabutlar nomi Ribotlar istiqomat qilgan darveshlarga murojaat qila boshlagan.

Jamoat binolari: Islom dunyosi: karvonsaroylar (yo'l chetidagi mehmonxonalar), qoplangan bozorlar, xammom (jamoat hammomlari) va boshqa me'moriy inshootlar bilan ham ajralib turadi.

Mehrob - masjid devoridagi nish bo'lib, qiblani, ya'ni Ka'baning Makkada joylashgan yo'nalishini ko'rsatadi.

Islom bayramlari

Islom bayramlari – musulmonlar nishonlaydigan va muayyan diniy marosimlar bilan o'tkaziladigan mashhur kunlar. Ular ko'pchilik musulmon davlatlarda rasmiy umum-davlat ahamiyatga ega. Qurbon hayit (iyd al-adha), ramazon hayiti (iyd al-fitr) asosiy Islom bayramlari hisoblanadi. Hamma Islom bayramlari hijr yil hisobi bo'yicha nishonlanadi. Islom bayramlarini Muhammad (s.a.v) quyidagicha ta'riflaganlar: Har bir millatning o'z bayrami bor. Musulmonlar bayrami ro'za va qurbon bayramidir. Ammo isro va me'roj, rajab, ashuro, mavlud kabi kunlar umumiy bo'lmay, ularni nishonlash ixtiyoriydir. Nishonlamaganlar ayblanmaydi. Shu bilan birga, ular turli joyda turlicha nishonlanadi. Musulmonlar haftaning juma kunini "sayyid al-ayyom va haj al-masakiyn" (kunlar ulug'i va miskinlar uchun haj) hisoblaydilar.

4-MAVZU: ‘O‘zbekistonda keng qamrovli diniy ma‘rifat ishlarining amalga oshirilayotganligi

REJA:

4.1. Mustaqillikdan keyin O‘zbekistonda dinlarni o‘rganishga munosabatning o‘zgarishi va fanning ta‘lim jarayoniga jalb etilishi.

4.2. O‘zbekistonda diniy-ma‘rifiy sohani rivojlantirish va diniy bag‘rikenglik

4.1. Mustaqillikdan keyin O‘zbekistonda dinlarni o‘rganishga munosabatning o‘zgarishi va fanning ta‘lim jarayoniga jalb etilishi.

O‘zbekiston Respublikasi jahon hamjamiyatiga kirib borayotgan bir sharoitda turli din vakillari bilan muloqot qilishning yuksak madaniyatiga erishish katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham dinshunoslik fanining asosiy vazifalaridan biri kishilarda turli dinlarning kelib chiqishi, taraqqiyoti tarixi, ta‘limoti, asosiy manbalari, hozirgi davrdagi holati, xalq hayotida tutgan o‘rni haqida umumiy ma‘lumotlar asosida turli din vakillarini har tomonlama chuqurroq tanitish va ular bilan muloqot qilishda etarli bilimlar bilan qurollantirishdan iborat. Bunday bilimlarni hosil qilishda esa, turlicha yondashuvlar bo‘lib, ularni atroflicha tahlil qilish katta ilmiy ahamiyatga ega.

Shuning uchun ham yurtimizda o‘rta va oliy o‘quv muassasalarida dinshunoslik fani o‘qitilishining uzluksiz ta‘lim tizimi joriy qilinmoqda. Ushbu fan bo‘yicha darslik va o‘quv qo‘llanmalarini yaratish, buning uchun chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish, chet ellik mutuxassislar bilan ilmiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish mazkur ishni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyodagi har bir din o‘zining e‘tiqodchilariga ega bo‘lib, u insonlar hayotining ajralmas qismiga aylanib qolgan. Chunki dunyo yaralgan ilk davrlarda sodda ko‘rinishda bo‘lgan diniy e‘tiqodlar asta-sekin taraqqiy etib, rivojlangan. Shuning uchun ham din inson va jamiyat hayotida muhim funksiyalarni bajaradi va odamlarni faqat yaxshilikka, ezguliklarga chorlaydi. Insonlar har doim diniy e‘tiqodga ehtiyoj sezganlar va unga bo‘lgan ishonchni hamma narsadan yuqori qo‘yib, atrofida birlashib, bir jamoa bo‘lib yashaganlar. O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I. Karimov ta’kidlaganidek: “Din azaldan inson ma’naviyatining tarkibiy qismi sifatida odamzotning yuksak ideallari, haq va haqiqat, insof va adolat to‘g‘risidagi

orzu-armonlarini o'zida mujassam etgan, ularni barqaror qoidalar shaklida mustahkamlab kelayotgan g'oya va qarashlarning yaxlit bir tizimidir".

O'zbekiston Rossiya imperiyasi tarkibida bo'lgan va jahon hamjamiyatidan ajralib yashagan bir davrda G'arbda XIX asrning o'rtalarida shakllana boshlagan dinshunoslik fani anchagina taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tib, bu sohada ko'plab ilmiy natijalarga erishildi. Dinga munosabat o'zgargan keyingi yillarda bu xususda yurtimiz va xorijda bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari qilingan, ko'plab adabiyotlar va darsliklar chop etilgan. Ayniqsa, XX asrning 80-yillaridagi qayta qurish davrida sobiq sovet ittifoqi respublikalarida dinga munosabat butunlay o'zgardi. Natijada bu sohaga jiddiy e'tibor berilib, chuqur va xolis-ilmiy o'rganila boshlandi.

Mustaqillik yillarida yurtimizda dinlarni o'rganish va o'qitish borasida, umuman dinshunoslik sohasida muhim burilish sodir bo'ldi. Mazkur masalalarga oid yangi ruhdagi bir qancha adabiyotlar va darsliklar chop etildi va hamon bu jarayon faol davom etmoqda. Hozirda ta'lim tizimida dinshunoslik fanlarini o'qitish bo'yicha respublika miqyosida tajriba maydonlari tashkil qilingan. Bunday muhim va dolzarb, ayni paytda jiddiy mas'uliyatli vazifani bajarishda A.Hasanov, H.Karomatov, S.Agzamxodjaev, N.Nizomiddinov, M.Ortiqov, Sh.Yovqochev, E.Ibragimov, D.Raximjonov, N.Muhamedov kabi yurtimizdagi taniqli olim va tadqiqotchilar sa'y-harakat qilib, jonbozlik ko'rsatmoqdalar.

Mana shunday ishlarda ayniqsa Islom Akademiyasining ham muhim o'rni bor. Universitetda maktablarda dinshunoslik fanlarini o'qitish bo'yicha ko'pgina seminarlar, anjumanlar o'tkazildi. Mazkur fanlar bo'yicha ta'lim beradigan o'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari tashkil etildi. Shuningdek, nashriyotida O'zbekiston tarixida ilk bor 2001 yilda Dunyo dinlari tarixi fani bo'yicha maktab o'quvchilari uchun darsliklar nashr qilindi.

Islom Akademiyasida Dinshunoslik Islomshunoslik kafedrası va Islomshunoslik tadqiqot markazi faoliyat yuritmoqda. Ularda ham dinshunoslik fanlarini o'qitish bo'yicha tegishli qo'llanmalar ishlab chiqilmoqda. Mazkur qo'llanma va adabiyotlar ham mahalliy, ham xorijiy manba va adabiyotlardan foydalanib, xorijiy soha mutaxassislari erishgan yutuq va tajribalarini o'rgangan holda yaratilmoqda.

Bu esa, yurtimizda ham dinlarni o'rganishdagi yondashuvlar, uslubiyat va dasturlar, demakki, O'zbekistonning o'ziga xos dinshunoslik maktabi yuzaga kelayotganidan dalolat beradi. Albatta ilk bor qo'l urilgan bunday ishlarda kamchiliklar bo'lishi tabiiy. Ularni takomillashtirish jarayoni hamon davom etmoqda.

Dinlarni o'rganishdagi turli xil yondashuvlarni atroflicha qiyosiy tahlil qilish, O'zbekistonda dinlarni o'rganishda qanday yondashuv va tamoyillarga rioya etishimiz kerak, degan savol juda dolzarbdir. Bu ham asosiy maqsad – yurtimizda dinlarni o'rganishning o'ziga xos uslubiyati, yondashuv va tamoyillarini yanada takomillashtirish qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi jahon hamjamiyatiga kirib borayotgan bir sharoitda turli din vakillari bilan muloqot qilishning yuksak madaniyatiga erishish katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham dinshunoslik fanining asosiy vazifalaridan biri kishilarda turli dinlarning kelib chiqishi, taraqqiyoti tarixi, ta'limoti, asosiy manbalari, hozirgi davrdagi holati, xalq hayotida tutgan o'rni haqida umumiy ma'lumotlar asosida turli din vakillarini har tomonlama chuqurroq tanitish va ular bilan muloqot qilishda etarli bilimlar bilan qurollantirishdan iborat. Bunday bilimlarni hosil qilishda esa, turlicha yondashuvlar bo'lib, ularni atroflicha tahlil qilish katta ilmiy ahamiyatga ega.

Shuning uchun ham yurtimizda o'rta va oliy o'quv muassasalarida dinshunoslik fani o'qitilishining uzluksiz ta'lim tizimi joriy qilinmoqda. Ushbu fan bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarini yaratish, buning uchun chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish, chet ellik mutaxassislar bilan ilmiy hamkorlikni yo'lga qo'yish mazkur ishni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyodagi har bir din o'zining e'tiqodchilariga ega bo'lib, u insonlar hayotining ajralmas qismiga aylanib qolgan. Chunki dunyo yaralgan ilk davrlarda sodda ko'rinishda bo'lgan diniy e'tiqodlar asta-sekin taraqqiy etib, rivojlangan. Shuning uchun ham din inson va jamiyat hayotida muhim funksiyalarni bajaradi va odamlarni faqat yaxshilikka, ezguliklarga chorlaydi. Insonlar har doim diniy e'tiqodga ehtiyoj sezganlar va unga bo'lgan ishonchni hamma narsadan yuqori qo'yib, atrofida birlashib, bir jamoa bo'lib yashaganlar.

Bu esa, yurtimizda ham dinlarni o'rganishdagi yondashuvlar, uslubiyat va dasturlar, demakki, O'zbekistonning o'ziga xos dinshunoslik maktabi yuzaga kelayotganidan dalolat beradi. Albatta ilk bor qo'l urilgan bunday ishlarda kamchiliklar bo'lishi tabiiy. Ularni takomillashtirish jarayoni hamon davom etmoqda.

Dinlarni o'rganishdagi turli xil yondashuvlarni atroflicha qiyosiy tahlil qilish, O'zbekistonda dinlarni o'rganishda qanday yondashuv va tamoyillarga rioya etishimiz kerak, degan savol juda dolzarbdir. Bu ham asosiy maqsad – yurtimizda dinlarni o'rganishning o'ziga xos uslubiyati, yondashuv va tamoyillarini yanada takomillashtirish qaratilgan.

XXI asrning boshlarida dunyo miqyosidagi qarama-qarshilik va shu bilan birga insoniyatning birlashishi va yaqinlashuvi madaniyat va sivilizatsiyalar, diniy, milliy va mintaqaviy ko'rinishda yuz berayotgani ma'lum. Shu yo'sinda har bir jamiyat, davlat va uyushma jahonda sodir bo'layotgan turli voqealarda ularning axloqiy negizlari va ma'naviy asoslarini topishiga intiladilar. Aniq dalillardan biri ham shuki, globallashuv jarayoni ko'p hollarda alohida xalq va millatga xos bo'lgan o'zlikni, milliy va xalqchilik unsurlarini, diniy qadriyatlarga ham raxna soladi. Turli madaniyat va qadriyatlarning to'qnashuvi natijasida har bir jamiyat a'zosining ma'naviy va axloqiy burchi va javobgarligi oshib boradi. Inson nafaqat o'zi, oilasi va yaqinlari oldida, balki u yashayotgan jamiyat, davlat va o'zligini mujassam etgan turli qadriyatlar oldida ham javobgar ekanligi mas'uliyatini his etadi. Bir madaniyat

namoyandasining boshqa madaniyat qadriyatlarini qabul qilishi har doim ham oson va tez bo'lmagan.

Birinchidan, shaxsning shakllanishida diniy madaniyat ko'proq ahamiyat kasb etib, insonning jamiyat, xalq, davlat, milliy madaniyat, qolaversa, o'zi ibodat uchun loyiq deb e'tiqod qilgan dini oldida javobgarlik hissi va mas'uliyatini orttirdi.

Diniy madaniyat – bu har bir insonning ma'naviy va axloqiy-diniy kuch-quvvatini jamiyat rivojida totuvlik va tinchlikni asrash, davlat taraqqiyoti, oliy insonparvarlik g'oyalarning amalga tadbiriq etishidagi asosiy vositasidir. Shuning uchun ham axloq masalasining ma'naviy va diniy jihatlari jamiyatning keng ma'naviy hayoti bilan bog'liq bo'lgan. Asrlar davomida esa bu muammo mutafakkirlar, olimlar, diniy arboblari, faylasuf va siyosatchilar diqqatini tortgan. Chunki bu omil jamiyatga ta'sir etish vositalari ichida eng samarali hisoblanadi.

Ikkinchidan, insonning jamiyat oldidagi mas'uliyati muammosi va masalalari ham tarixiy va ham diniy nuqtai-nazaridan tadqiq etishni talab qiladi. Kattalarni hurmat qilish, oila va farzandlar to'g'risida g'amxo'rlik qilish, ochiq ko'ngillilik, millatidan qat'i nazar odamlarga xayrixohlik bilan munosabatda bo'lish, o'zgalari kulfatiga hamdard bo'lish va o'zaro yordam tuyg'usi kishilar o'rtasidagi munosabatlarning me'yori hisoblanadi. O'zbeklar diyoriga, o'z Vataniga mehr-muhabbat, mehnatsevarlik, bilimga, ustozlarga, ma'rifatparvarlarga nisbatan alohida hurmat-ehtirom - O'zbekiston aholisiga xos fazilatlaridir.

Bularning barchasi diniy madaniyatda mujassam bo'ladi. Zero ma'naviy, axloqiy mas'uliyat ijtimoiy taraqqiyotning barqaror turishiga sabab bo'ladigan omil sifatida, insonlarning turli sohalaridagi munosabatlarini qamrab oladi. Axloqiy mas'uliyat ma'naviy boylik sifatida jamiyat va insonlarning diniy madaniyati taraqqiyotining kamolotiga dalildir.

Uchinchidan, zamonaviy jamiyat hayotining iqtisodiy va madaniy globallasuvi insoniyatning uch ming yillik taraqqiyotining natijasi bo'lib, turli davlat va siyosiy tuzilmalarning keng integratsiyasiga olib kelishi insoniyatning tarix va o'tmish ma'naviy madaniyati oldidagi javobgarligini yanada oshirdi. Ushbu muammoning hal etilishi, tadqiq etib, o'rganilishi bizning respublika va butun O'rta Osiyo mintaqasi uchun o'ta dolzarb bo'lib kelayotir. Ma'lumki, tarix, ma'naviy meros, urf-odat, an'ana va qadriyatlarga nisbatan mas'uliyatsizlik, undan xabarsiz bo'lish oxir oqibat kelishmovchilikka (disbalansga), inson va madaniyat, inson va jamiyat o'rtasidagi uyg'unsizlikka olib keladi.

To'rtinchidan, ma'lumki o'zbek xalqiga tarixan o'z oilasi, qarindoshlari, mahallasi, qishlog'i, shahri, dini, barcha urf-odatlari va an'analari sodiq bo'lishdek chuqur hissiyot xosdir. Umuman olganda, axloq sohasidagi ayni shunday mas'uliyat Sharq xalqlarida urfga aylanib ulgurgan. Shuning uchun ham Sharqda har bir shaxs qandaydir axloqiy va ma'naviy mas'uliyat normalariga rioya qilib tayanadi.

Beshinchidan, insonning diniy madaniyati va mas'uliyati bozor munosabatlariga o'tgan, huquqiy, demokratik va fuqarolik jamiyatini barpo etayotgan bugungi O'zbekiston jamiyatida juda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari ushbu holat uning O'rta Osiyo mintaqasi sharoitiga mos bo'lgan mahalliy, etnik va diniy jihatlarga, ijtimoiy o'zgarishlarning dinamikasi,

odamlar, millatlar va xalqaro munosabatlarning kengayishi, ijtimoiy hayotdagi ilmiy-axborotlarning tarqalishi, pirovard natijasida bir olam ma'naviy muammolarni kelib chiqishi va ularni hal etish bilan bog'liq.

Insoniyat diniy madaniyatida biror-bir axloqiy nazariya yo'qki, unda insonning ma'naviy, axloqiy mas'uliyati masalasi qo'yilmagan bo'lsa. G'arb ma'naviy madaniyatida insonning axloqiy mas'uliyatining nazariy jihatlarini antik davrdan boshlab, yangi va eng yangi davrgacha davom etgan (Sokrat, Aristotel, Lukretsiy Kar, Epikur, Kant, Gegel, Veber va b.). Mas'uliyat muammosining muammo sifatida o'rta tashlanishi antik davr falsafasi hamda falsafiy-axloqiy risolalarda, O'rta asr diniy ta'limotlarda o'z aksini topgan (Avgustin, F. Akvinskiy va b.).

Sharq madaniyati, jumladan islom madaniyatida keng o'rin ajratilgan inson diniy madaniyati masalasi avvalgi dinlardan zardushtiylilik va buddaviylilik ta'limotlarida ham o'rganilgan. Keyinchalik islom manbalari Qur'on, hadislar, kalom, tasavvuf, mu'taziliya, ash'ariya, ismoiliya kabi diniy ta'limotlari bu masala ko'tarilgan va o'ziga xos tarzda, turlicha hal qilingan.

4.2. O'zbekistonda diniy-ma'rifiy sohani rivojlantirish va diniy bag'rikenglik

Mamlakatimizda milliy an'ana va qadriyatlarimizni rivojlantirish, ulug'alloma ajdodlarimiz ilmiy merosini chuqur o'rganish, yoshlarimizni Vatanga muhabbat, ilm-ma'rifatli, intellektual barkamol avlod etib tarbiyalashga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida e'tibor qaratilmoqda. Bu sohada olib borilayotgan islohotlar dunyo miqyosida ham munosib e'tirof etilib, diniy bag'rikenglikning namunali modeli sifatida baholanmoqda. Xususan, O'zbekistonning diniy erkinliklar sohasida alohida xavotir uyg'otadigan davlatlar ro'yxatidan chiqarilganligi, BMT Bosh Assambleyasi yalpi majlisida O'zbekiston tomonidan taklif etilgan «Ma'rifat va diniy bag'rikenglik» rezolyusiyasining qabul qilinganligi bunga yaqqol misoldir. Diniy-ma'rifiy sohani yanada takomillashtirish, jamiyatda «jaholatga qarshi — ma'rifat» degan ulug'vor g'oya asosida dinning insonparvarlik, ezgulik va tinchlik kabi fazilatlarini hamda diniy bag'rikenglik ruhini keng targ'ib qilish, shuningdek, ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligi va qonun ustuvorligini ta'minlash maqsadida bir qancha qaror va farmonlar qabul qilindi.

BMT Bosh Assambleyasi 2018 yilning 12 dekabr oyida o'tkazilgan yalpi majlisida «**Ma'rifat va diniy bag'rikenglik**» deb nomlangan maxsus rezolyusiyani qabul qildi. O'zbekiston tomonidan ishlab chiqilgan hujjat loyihasi BMTning barcha a'zo davlatlari tomonidan bir ovozdan qo'llab-quvvatlandi. Mazkur rezolyusiyani qabul qilish tashabbusi 2017 yil sentyabr oyida BMT Bosh Assambleyasining Nyu-Yorkdagi 72-sessiyasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan ilgari surildi.

2018 yil 16 apreldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mita faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3668-sonli Qaroriga muvofiq Qo'mita huzurida faoliyat yuritadigan jamoatchilik-maslahat organi

hisoblanmish Konfessiya ishlari bo'yicha kengashning yangi tarkibi tasdiqlandi. **Kengash tarkibi 9 tadan 17 ta** a'zoga – O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan diniy konfessiyalar vakillari hisobiga kengaydi.

2018 yilning 16 aprelida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev «Diniy-ma'rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5416-sonli Farmonni imzoladi. Mazkur hujjat O'zbekistonda diniy ta'lim tizimining uzluksizligini ta'minlashga qaratilgan: boshlang'ich bosqichdan (o'rta maxsus islom ta'lim muassasalari yoki madrasalar) tortib, to oliy va undan keyingi diniy ta'limgacha.

2019 yil 4 sentyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Diniy-ma'rifiy soha faoliyatini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4436-sonli qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha Qo'mitaning Ichki ishlar vazirligi, O'zbekiston yoshlar Ittifoqi, O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha Respublika kengashi bilan jamiyatda vijdon erkinligi va diniy-ma'rifiy muhit barqarorligi kafolatlarini ta'minlash maqsadida mustahkam va doimiy hamkorlikni nazarda tutuvchi yangi tizim joriy etildi.

Bundan tashqari, Din ishlari bo'yicha qo'mita tarkibida ayollar bilan ishlash bo'limi tashkil etildi, shuningdek, ushbu yo'nalishdagi ishlarni nazorat qiluvchi rais o'rinbosari lavozimi ham joriy etildi. Xotin-qizlar o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni muvofiqlashtirish bo'yicha Respublika targ'ibot guruhi tashkil etildi.

O'zbekiston Islom akademiyasi va Toshkent Islom universiteti negizida **O'zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi** tashkil etildi. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Samarqand, Namangan va Surxondaryo viloyatlarida Akademiya tarkibidagi malaka oshirish Markazi hududiy filiallari tashkil etildi.

O'zbekiston xalqaro Islom akademiyasi huzurida «**Ziyo**» **media-markazi** tashkil etilib, u ajdodlarimizning diniy-ilmiy merosini keng targ'ib qilish, dinning haqiqiy insonparvarlik maqsadini hamda diniy-ma'rifiy hayotda sodir bo'layotgan yangiliklardan keng jamoatchilikni xabardor qilib borishni ta'minlovchi asosiy media-tuzilma hisoblanadi.

O'zbekiston musulmonlari idorasi huzurida «**Vaqf**» **xayriya jamoat fondi** tashkil etildi. Uning asosiy vazifasi masjidlar, ziyoratgohlar, muqaddas qadamjolar va shu kabi boshqa ob'ektlarning rekonstruksiyasini moliyalashtirish, ularni moddiy-texnik bazasini yaxshilash hamda ushbu soha xodimlarini moddiy qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

2018 yilning yanvar-aprel oylarida Respublika miqyosida bir necha bosqichdan iborat (tuman, shahar, viloyat, respublika) Qur'oni Karim tilovati bo'yicha qorilar ochiq musobaqasi tashkil etilib, unda 5 mingdan ziyod ishtirokchi qatnashdi.

O'zbekistonda Islom sivilizatsiyasi markazi, Imom Buxoriy va Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari tashkil etildi. Viloyatlarda kalom, hadis, fiqh, aqida ilmi va tasavvufni o'rganishga ixtisoslashgan **beshta ilmiy maktab** ochildi.

Islom sivilizatsiyasi markazi tomonidan O'zbekistonda Markaziy Osiyo musulmon mutafakkirlarining jahon sivilizatsiyasi rivojida roliga bag'ishlangan 10 dan ortiq kitob va risolalar tayyorlandi.

Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tomonidan Imom Termiziy, Hakim Termiziy va termizlik boshqa olimlarning 20 dan ortiq asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilindi.

Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tomonidan Imom Buxoriy, Imom Moturidiy, Imom Nasafiy, Alouddin Usmoniy, Saffar Buxoriy va h.k. kabi ulug‘ allomalar asarlarining aksariyati tarjima qilinib, 50 dan ziyod kitob nashr etildi.

Ayni paytda O‘zbekiston Respublikasida jami **2276 ta** diniy tashkilot va **16 ta** diniy konfessiya faoliyat yuritib kelmoqda. Shulardan **2093 tasi** musulmon tashkiloti, **166 ta** xristian tashkiloti, **8 ta** yahudiy jamoasi, **6 ta** Baxoiylik jamiyati, **1 ta** krishnachilar jamiyati va **1 ta** budda ibodatxonasi, shuningdek, O‘zbekiston konfessiyalararo Bibliya jamiyati ham faoliyat ko‘rsatmoqda.

2019 yilda O‘zbekistonda **10 ta** yangi jome masjid ochildi, natijada masjidlarning umumiy soni **2066** taga etdi. Bundan tashqari, mamlakat miqyosida **46 ta** jome masjid binosi butunlay qaytadan bunyod etilib, **225 ta** masjid kapital ta‘mirdan chiqarildi. **2018 yilda** esa respublikada **13 ta** jome masjidi qayta ochildi, **39 tasi** yangi qurildi va qariyb **100 tasi** qayta ta‘mirlandi.

O‘zbekistonda Toshkent Islom universiteti, «Mir Arab» oliy madrasasi, Hadis ilmi maktabi, 9 ta madrasa, jumladan, 2 ta ixtisoslashtirilgan xotin-qizlar o‘quv yurti, Toshkent pravoslav seminariyasi, Toshkent xristian seminariyasi kabi diniy ta‘lim muassasalari faoliyat ko‘rsatmoqda. 2020–2021 o‘quv yilidan boshlab Termiz shahrida yangi madrasa ochilishi rejalashtirilgan.

Mustaqillik yillarida **308 ming** nafar musulmon Saudiya Arabistoniga ziyorat uchun borgan bo‘lsa, shulardan 130 ming kishi «Haj», 178 ming kishi esa «Umra» amalini bajarishga muvaffaq bo‘lgan. 2,5 ming xristian va yahudiylar Isroil, Rossiya, Turkiya, Italiya, Gruziya va Yunoniston kabi davlatlarning muqaddas diniy qadamjolariga tashrif buyurganlar.

2019 yildan e‘tiboran O‘zbekiston fuqarolari uchun «Umra» ziyoratlari kvotasi bekor qilindi. 2018 yildan boshlab «Umra» safari kvotasi 6 000 dan 10 000 ga oshirildi. Bugungi kunga kelib «Umra» qiluvchi fuqarolar soni 30 000 ga etdi, «Haj» esa 5000 dan 7,200 ga ko‘paydi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ekstremizmga qarshi kurashish chora-tadbirlarini amalga oshirishdagi yondashuvlar konseptual jihatdan qayta ko‘rib chiqildi. Bunda asosiy e‘tibor aholi o‘rtasida profilaktika va tushuntirish ishlariga qaratildi. Ushbu sohada amalga oshirilayotgan barcha sa‘y-harakatlar «Jaholatga qarshi ma‘rifat» degan ezgu g‘oyaga asoslangan.

2018 yilning sentyabr oyida terroristik, ekstremistik yoki boshqa taqiqlangan tashkilot va guruhlariga adashib a‘zo bo‘lib qolgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarini jinoiy javobgarlikdan ozod qilish tartibi tasdiqlandi.

Ilgari to‘g‘ri yo‘ldan adashgan va o‘z xatti-harakatlariga chin dildan pushaymon bo‘lgan fuqarolarga ma‘naviy-axloqiy burchlarini ado etish uchun jamiyat va o‘z oilalariga qaytish imkoniyati beriladi. Diniy ekstremistik oqimlarga aloqador shaxslarni rehabilitatsiya qilishning muhim qadamlaridan biri, bu ularga nisbatan avf etish aktlarini qo‘llash bo‘ldi.

2020 yil 3-4 mart kunlari Samarqand shahrida “Imom Moturidiy va moturidiya ta‘limoti: o‘tmish va bugun” mavzusidagi xalqaro konferensiya tashkil etildi. Ushbu

tadbirda 15 mamlakatdan 55 nafar taniqli ulamolar, muftiylar, moturidiyshunos ekspertlar, 100 nafar mahalliy olim va tadqiqotchilar qatnashdi. Konferensiya yalpi majlisida 11 ta, sho‘ba yig‘ilishlarida 32 ta ma‘ruza tinglandi.

Ma‘ruzalarda Imom Abu Mansur Moturidiy shaxsi va aqidaviy qarashlari, moturidiylikning mafkuraviy asosi, moturidiya kalom maktabiga oid yangi manbalar, ushbu ta‘limotning bugungi kundagi ahamiyati haqida fikrlar bildirildi.

Diniy-ma‘rifiy sohani yanada takomillashtirish, jamiyatda «jaholatga qarshi — ma‘rifat» degan ulug‘vor g‘oya asosida dinning insonparvarlik, ezgulik va tinchlik kabi fazilatlarini hamda diniy bag‘rikenglik ruhini keng targ‘ib qilish, shuningdek, ijtimoiy-ma‘naviy muhit barqarorligi va qonun ustuvorligini ta‘minlash maqsadida: jamiyatda «jaholatga qarshi — ma‘rifat» degan ulug‘vor g‘oya asosida dinning asl insonparvarlik mohiyatini, ezgulik, tinchlik va insoniylik kabi fazilatlar azaliy qadriyatlar ifodasi ekanligini targ‘ib etish maqsadida barcha davlat va nodavlat notijorat tashkilotlariga bu boradagi faoliyatni amalga oshirishda ko‘maklashadi;

Mamlakatdagi diniy-ijtimoiy jarayonlar hamda diniy bag‘rikenglikni ta‘minlash masalalarini o‘rganish natijalari asosida ilmiy-tadqiqot ishlarini qo‘llab-quvvatlash, targ‘ibot va tashviqot tadbirlarini o‘tkazish choralarini ko‘radi; Ijtimoiy-ma‘naviy muhitni yanada sog‘lomlashtirish, xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rni va nufuzini mustahkamlash, ular orasida ma‘rifiy-tarbiyaviy ishlar samaradorligini kuchaytirish maqsadida respublika, viloyat, tuman (shahar), mahalla darajasida davlat va nodavlat notijorat tashkilotlarining targ‘ibot guruhlarini faoliyatini tashkil etish orqali o‘zaro hamkorligini yo‘lga qo‘yish amaliyoti joriy etiladi; Ko‘p asrlik milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo‘shgan ajdodlarimizning bebaho merosini o‘rganish, uning asosida yoshlarni komil inson etib tarbiyalash jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma‘naviy muhitni ta‘minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda tashkil etilgan Islom sivilizatsiyasi markazi, Islom akademiyasi, Mir Arab oliy madrasasi, Imom Buxoriy va Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari boy ilmiy-tarixiy merosimizni o‘rganish va targ‘ib qilishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, dunyoda ro‘y berayotgan voqea-hodisalar va ijtimoiy-siyosiy vaziyatning tahlili diniy-ma‘rifiy sohadagi faoliyat samaradorligini oshirishni va malakali kadrlar tayyorlashning yaxlit tizimini yaratishni taqozo etmoqda. Qur‘oni karim va hadislarining asl mohiyatini, hadis ilmining ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o‘rgangan, hadis ilmi rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan ulug‘ vatandoshlarimizning ulkan ilmiy merosini puxta o‘zlashtirgan, hadisshunoslik sohasida ilmiy izlanishlar olib borish ko‘nikmasiga ega mutaxassislarni tayyorlash hamda hadislardagi ezgu umuminsoniy g‘oyalarni xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodga etkazish Hadis ilmi maktabining asosiy vazifalari etib belgilangani inobatga olingan.

Nazorat savollar:

1. O‘zbekistonda dinshunoslik fani qachondan ta‘lim jarayoniga kiritildi?
2. Talabalarga Dinshunoslik fanini o‘vitishda nimalarga e‘tibor berish kerak?
3. O‘zbek tilida dinshunoslikka oid kitoblarnidan qaysilarni bilasiz?

4. O‘zbekistonda dinshunoslikning istiqbolini qanday tasavvur qilasiz?

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. B.Jalilov. Dinshunoslik . T., O‘zbekiston 2022.
2. Islam na territorii byvshey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedicheskiy slovar. Pod redaksiyey S.M.Prozorova. Vypuski 1-3. M., 1998-2001.
3. Mo‘minov A.Q. Dinshunoslik asoslarini o‘qitish va o‘rganishning yagona konsepsiyasi. T., Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 1999.
4. Ishoqov M.M. Xalq dahosining qadimgi ildizlari va ilk kurtaklari (Zardushtiylik, Zardusht va Avesto haqida) // «Til va adabiyot ta’limi» jurnali, № 2 (1992), B. 3-12.
5. Hasanov A.A. «Qadimgi Arabiston va ilk islom, johiliya asri». «Toshkent islom universiteti», 2001 yil.
6. «Islom ziyosi o‘zbekim siymosida». «Toshkent islom universiteti» nashriyoti, 2001y.
7. Yo‘ldoshxo‘jaev H., Rahimjonov D., Komilov M. Dinshunoslik: ma’ruzalar matni. T.: 2000y.
8. Qur’oni karim.-T.: «Cho‘lpon», 1993 yil.
9. Husniddinov Z.M. «Islom: yo‘nalishlar, oqimlar, mazhablar». «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2000 yil.

IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-mavzu: Dinlarni o'rganishdagi zamonaviy qarashlar madaniyatlararo dialog.

1. Dinga berilgan ta'riflar.
2. Jahonda dinlarni o'rganish tajribasi.
3. Dinlarni o'rganishda zamonaviy qarashlar.

Ishdan maqsad: yangi tushunchalarni tahlilini amalga oshirish orqali mustaqil izohlashga va ularni chuqur angashga erishish.

Masalaning qo'yilishi: amaliy mashg'ulotda "din" tushunchasini mustahkamlashga qaratilgan topshiriq sifatida aynan shu mavzuda chop etilgan materiallar tahlili amalga oshiriladi.

Ishni bajarish uchun namuna: dinga berilgan ta'riflarning aqliy hujum uslubida muhokamasi tashkil etiladi.

Nazorat savollari:

- 1) "Din" deganda nimani tushunasiz?
- 2) Dunyoda (muayyan mamlakat ko'rsatiladi) dinlarni o'rganish tajribasi qanday yo'lga qo'yilgan?
- 3) Dinlarni o'rganishda qanday zamonaviy yondashuvlarni bilasiz?

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jalilov B. Dinshunoslik. T., O'zbekiston, 2022.
2. Yablokov I.N. Religiya: sumnost i yavleniya. M., 1982.
3. Yablokov I.N. Sotsiologiya religii. M., 1979.
4. Tokarev S.A. Religiya v istorii narodov mira. 4-e izd., ispr. i dop. M., 1986.
5. Самыгин С.И., Нечипуренко В.Н., Полонская И.Н. Religiovedenie: sotsiologiya i sotsiologiya religii. Rostov-na-Donu, 1996.
6. Radugin A.A. Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennyye religii. M., 1996; 2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe. M., 1999.
7. Lukashov V.A., Omurova T.O., Trofimova Z.P. Religiovedenie. M., 2000.
8. Islam na territorii byvshey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedicheskiy slovar. Pod redaksiey S.M.Prozorova. Vypuski 1-3. M., 1998-2001.
9. Mo'minov A.Q. Dinshunoslik asoslarini o'qitish va o'rganishning yagona konsepsiyasi. T., Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 1999.
10. Readon B. Bag'rikenglik: tinchlik sari olg'a qadam. T., 2002.

Sharq allomalarining dunyo dinlarini o'rganishga qo'shgan hissalari.

1. Sharq allomalarining asarlarida dinlarni o'rganish masalasi.
2. Dinlarni o'rganishning sharqona uslubi. Bugungi kunda musulmon mamlakatlarida dinshunoslik fanining o'qitilishi.
3. Abu Rayhon Beruniy asarlarining dinlarni o'rganishdagi o'rni va ahamiyati

Ishdan maqsad: nazariy olingan bilimlarni amaliyotda qay tarzda aks etishini

misollar orqali o'rganish.

Masalaning qo'yilishi: Amaliy mashg'ulot davomida Sharqda dinshunoslik fanining rivoji, Sharq mutaqqakirlarining fanga qo'shgan hissalari tahlilini amalga oshirish topshirig'i beriladi.

Ishni bajarish uchun namuna: Olingan ma'lumotlar "bumerang" uslubida muhokama etiladi.

Nazorat savollari:

- 1) Sharqda dinshunoslikni o'qitish va tadqiq etish qanday yo'lga qo'yilgan?
- 2) Qur'on va hadislarda dinlarni o'rganishga oid qanday ma'lumotlar bor?
- 3) Sharqda dinlarni o'rganishning o'ziga xos uslubi nimalarda aks etgan?

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jalilov B. Dinshunoslik. T., O'zbekiston, 2022.
2. Yablokov I.N. Religiya: sumnost i yavleniya. M., 1982.
3. Yablokov I.N. Sotsiologiya religii. M., 1979.
4. Tokarev S.A. Religiya v istorii narodov mira. 4-e izd., ispr. i dop. M., 1986.
5. Самыгин С.И., Nechipurenko V.N., Polonskaya I.N. Religiovedenie: sotsiologiya i sotsiologiya religii. Rostov-na-Donu, 1996.
6. Radugin A.A. Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennyye religii. M., 1996; 2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe. M., 1999.
7. Lukashov V.A., Omurova T.O., Trofimova Z.P. Religiovedenie. M., 2000.
8. Islam na territorii byvshey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedicheskiy slovar. Pod redaksiye S.M.Prozorova. Vypuski 1-3. M., 1998-2001.
9. Mo'minov A.Q. Dinshunoslik asoslarini o'qitish va o'rganishning yagona konsepsiyasi. T., Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 1999.
10. Readon B. Bag'rikenglik: tinchlik sari olg'a qadam. T., 2002.

G'arb dinshunoslik maktablari: antropologiya, sotsiologiya yo'nalishlari

1. G'arbda dinlar tarixini o'rganish maktablari.
2. Dinlarni tasnif etishning g'arbonsa usullari
3. Zamonaviy G'arb adabiyotlarining tahlili.

.

Ishdan maqsad: nazariy olingan bilimlar asosida amaliyotda xar bir futurologik konsepsiya FSMU metodi orqali tahlil etish.

Masalaning qo'yilishi: guruhlariga bo'lingan xolda, G'arb dinshunoslik maktablarining faoliyati va dinlarni o'rganishdagi yondashuvlari tahlil etiladi. Guruhdagi faoliyat natijasi sifatida xar bir futurologik konsepsiya FSMU metodi orqali tahlil etiladi, misollar bilan boyitiladi, va yakuniy loyiha sifatida taqdim etiladi.

Ishni bajarish uchun namuna: Antropologiya maktabiga nisbatan

munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

Nazorat savollari:

- 1) G'arbning dinshunoslik maktablarini sanang!
- 2) G'arb dinshunosligining o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat?
- 3) Rossiyada dinshunoslik qanday rivoj topdi?
- 4) Cherkov otalari deganda kimlarni tushuniladi?

Adabiyotlar ro'yxati:

11. Jalilov B. Dinshunoslik. T., O'zbekiston, 2022.
12. Yablokov I.N. Religiya: summost i yavleniya. M., 1982.
13. Yablokov I.N. Sotsiologiya religii. M., 1979.
14. Tokarev S.A. Religiya v istorii narodov mira. 4-e izd., ispr. i dop. M., 1986.
15. Samygin S.I., Nechipurenko V.N., Polonskaya I.N. Religiovedenie: sotsiologiya i sotsiologiya religii. Rostov-na-Donu, 1996.
16. Radugin A.A. Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennye religii. M., 1996; 2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe. M., 1999.
17. Lukashov V.A., Omurova T.O., Trofimova Z.P. Religiovedenie. M., 2000.
18. Islam na territorii byvshey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedicheskiy slovar. Pod redaksiey S.M.Prozorova. Vypuski 1-3. M., 1998-2001.
19. Mo'minov A.Q. Dinshunoslik asoslarini o'qitish va o'rganishning yagona konsepsiyasi. T., Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 1999.
20. Readon B. Bag'rikenglik: tinchlik sari olg'a qadam. T., 2002.

4-mavzu. O'zbekistonda keng qamrovli diniy ma'rifat ishlarining amalga oshirilayotganligi.

1. O'zbekistonda dinshunoslik fanining yangi taraqqiyoti.
2. Oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida dinshunoslik, dinlar tarixi fanlarini o'qitilishining joriy etilishi.
3. O'zbek tilidagi adabiyotlar tahlili.

Ishdan maqsad: nazariy olingan bilimlar asosida amaliyotda misolarni tahlil etish.

Masalaning qo'yilishi: amaliy mashg'ulotda Mustaqillik yillarida O'zbekistonda dinshunoslikni o'qitishning joriy etilish, sohaga oid nashrlar tahlil etiladi.

Ishni bajarish uchun namuna: har bir guruh O‘zbekistondagi dinlar tarixini o‘qitishi tajribasi bo‘yicha taqdimot tayorlaydi.

Nazorat savollari:

1) O‘zbekistonda dinshunoslik yo‘nalishi qachon va qaysi oliy ta’lim muassasasida ochilgan?

2) Dinshunoslikka oid o‘zbek tilida nashr etilgan qanday kitoblarni bilasiz?

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jalilov B. Dinshunoslik. T., O‘zbekiston, 2022.
2. Islam na territorii byvshey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedicheskiy slovar. Pod redaksiy S.M.Prozorova. Vypuski 1-3. M., 1998-2001.
3. Mo‘minov A.Q. Dinshunoslik asoslarini o‘qitish va o‘rganishning yagona konsepsiyasi. T., Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 1999.

V. KEYSLAR BANKI

Mini-keys 1.

«Markaziy Osiyoda mavjud bo'lgan dinlarning manbalarini qiyosiy tahlil etish»

Markaziy Osiyoda azaldan ko'plab dinlar mavjud bo'lgan. Bir necha asrlar davomida ularning vakillari bu tinch-totuv umr kechirganlar. Bizlarga mazkur dinlarning yozma, og'zaki va me'moriy manblari etib kelgan. Ulardan yurtimizdagi yoshlarni odob-axloq qoidalariga rioya etadigan, diniy bag'rikenglik ruhida tarbiya etish uchun foydalaniladi.

Jamoatchilik orasida va ayniqsa, yoshlar o'rtasida diniy bag'rikenglikni targ'ib etish va unda kerakli samarani olish uchun mazkur dinlarning manbalaridan nimalarni misol tariqasida keltirar edingiz?

Mini-keys 2.

«Turli dinlarga mansub talabalar o'rtasida diniymasalada nizo, tushunmovchilik yuzaga keldi. Sizni uni bartaraf etish uchun taklif etishdi »

Tortishib qolgan talabalarning biri musulmon, ikkinchisi xristian. Ularning har biri o'z dinini haq deb biladi. O'zbekiston qonunchiligida bayon etilgan vijdon erkinligi to'g'risidagi masalardan xabarsiz. Shuningdek o'z fikrlarini diniy nuqtai nazardan ham jo'yali asoslab bera olganlari yo'q. Tortishuv hamon davrm etmoqda.

Hakam sifatida so'zni nimadan boshlar edingizu nima bilan xulosa qilgan bo'lardingiz?

VI. MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

Tinglovchi mustaqil ishni muayyan modulning xususiyatlarini hisobga olgan xolda quyidagi shakllardan foydalanib, tayyorlashi tavsiya etiladi:

- me'yoriy xujjatlardan, o'quv va ilmiy adabiyotlardan foydalanish asosida modul mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar vositasida ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha modul bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- amaliy mashg'ulotlarda berilgan topshiriqlarni bajarish.

Mustaqil ta'lim mavzulari

1. Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarining ilmiy uslubi
2. Diniy manbalar (Bibliya va Qur'oni karim) mavzularining qiyosiy tahlili.
3. Teologiya sohasining o'ziga xos jihatlari.
4. Ibtidoiy tasavvurlarning zamonaviy dinlarda aks etishi.
5. Diniy ekstremistik tashkilotlarning Qur'oni karim oyatlarini talqin etish uslublari.
6. O'zbekistondagi dinlar haqida ma'lumot beruvchi internet saytlar tasnifi.
7. Diniy bag'rikenglikni targ'ib etishda milliy qadriyatlarning o'rni.

VII. GLOSSARIY

Avtokefal cherkov (yunoncha – “o‘zini o‘zi boshqaruvchi”). Xristianlikning sharqiy tarmog‘i bo‘lmish pravoslaviyaning rivojlanishi jarayonida 16 avtokefal cherkov: Konstantinopol, Aleksandriya, Antioxiya, Quddus, Gruzin, Serb, Rumin, Bolgar, Kipr, Ellada, Alban, Polyak, Chexiya, Slovakiya, Rus va Amerika cherkovlari vujudga keldi. Bu cherkovlardan eng kattasi Rus pravoslav cherkovi (RPCH, boshqa rasmiy nomi Moskva patriarxati) bo‘lib, unga 19 ming cherkov va 127 eparxiya birlashgan. Bulardan 150 dan ortiq cherkov va 5 eparxiya chet elda faoliyat olib boradi. Ma’lum bir tashkilot «avtokefal» makomini olishi uchun miro moyini mustakil ravishda tayyorlay olish imkoniyatiga ega bulishi kerak.

Avtonom pravoslav cherkovlari (yunoncha “mustaqil”) – biror bir avtokefal cherkovdan ichki tartib qoidalarni mustaqil bajarish huquqini olgan cherkov. Avtonom cherkov rahbari avtokefal cherkov patriarxi tomonidan tasdiqlanadi.

Mikado -Sintoizm ta’limotiga ko‘ra, *mikado* (imperator) – osmon ruhlarining davomchisidir. Har bir yapon kishisi ikkinchi darajali ruhlar(*kama*)ning vorisidir. Yaponlar *kamaga* ajdodlar va qahramonlarning ruhlari deb e’tiqod qiladilar. Xudojo‘y yapon o‘lganidan keyin o‘zining ham o‘sha *kamalardan* biri bo‘lishiga ishonadi.

Sintoizmda «Oliy ilohiyot» tushunchasi mavjud emas. U ajdodlar ruhiga va tabiatga sig‘inishga o‘rgatadi. Sintoizmda umumiy hayotiy rioya qilinishi lozim bo‘lgan qoidalaridan boshqa diniy urf-odatlar yo‘q. Unda bir umumiy ma’naviy qoida – «Umumiy qonunlarga rioya qilgan holda tabiat qoidalariga mos harakat qil» g‘oyasi mavjud. Yaponlar tasavvurida ular yaxshilik va yomonlik tushunchalarini tabiatan bilganlar, shu tufayli jamiyatdagi qoida va talablarga rioya qilish tabiiy. Agar shunday bo‘lmaganda, ular o‘rgatilmagan yovvoyi hayvonlardan ham pastroq darajada bo‘lar edilar.

Sintoizm haqidagi ma’lumotlar «Kodziki» («Qadimiy yozuvlar») va «Nixongi» («Yaponiya annallari») manbalarida uchraydi.

Kodziki – bu sintoizmning muqaddas kitobi. U har bir yaponning eng yaqin kitobidir, boshqacha aytganda, bu kitob Yaponiyani, yapon xalqini tushunishning kaliti hisoblanadi. Unda ikkita asosiy mazmun mujassam: qon-qabilaviy birlik va siyosiy hokimiyat g‘oyasi.

Yapon yozuvlarida ta’kidlanishicha, olamda avval tartibsizlik (xaos) hukmronlik qilgan. Undan so‘ng er osmondan ajralib chiqqan hamda ayol va erkak jinsi paydo bo‘lgan. Ayol jinsi timsolida ayol xudo Izdanami, erkak jinsi timsolida uning eri Izdanagi yuzaga keldi. Ulardan ayol jinsidagi quyosh ilohiyoti Amaterasu, erkak jinsidagi oy ilohiyoti Sukiyomi, shamol va suv ilohiyoti Susanoo tug‘ildi. Amaterasu g‘alaba qilib osmonda qoldi, Susanoo esa erdagi Idzumo mamlakatiga quvildi. Susanooning o‘g‘li Okuninusi Idzumo hokimi bo‘ldi. Amaterasu bu holatga chidab tura olmay, Okuninusi hokimiyatini o‘z nabirasi Ninigiga topshirishga majbur qildi. Ninigi osmondan tushib, Idzumo davlati rahbarligini qabul qildi. Unga hokimiyatning ramzi sifatida uch muqaddas narsa – ko‘zgu (ilohiylik timsoli), qilich (qudrat timsoli) va *yashma* (sadoqat va fidoiylilik timsoli) topshirildi. Ninigidan Dzimmutenno kelib chiqdi. Tinno unvoni «oliy hukmdor» ma’nosini anglatadi. Bu

soʻz boshqa tillarda imperator maʼnosini bildiradi. Dzimmutenno *mikado* – yapon imperatorlari sulolasining birinchi vakili, Yaponiyaning birinchi afsonaviy imperatori hisoblanadi. Koʻzgu, qilich, *yashma* oʻsha qadim zamonlardan beri yapon imperatorlari xonadonining belgisi boʻlib qolgan.

Imperator-***mikado*** yaponlar tasavvurida oʻzining ilohiy kelib chiqishi sababli butun xalq bilan qon-qardosh boʻlib, u bir oiladan iborat millatning boshligʻidir. Hatto Yaponiyada 300 yildan ortiq hukmronlik qilgan *syogunlar* ham oʻzlarini *mikado* namoyandalari deb ataganlar. Sintoizm taʼlimotida yoritilgan *mikado* gʻoyasining boshqaruvchilik xususiyati kuchi hozirgi kunda anchagina zaiflashgan boʻlsa-da, yaponlar tasavvuridan oʻchib ketmagan.

Hozirgi kunda yaponlar tashqi koʻrinishdan bu taʼlimotga bir oz eʼtiborsiz koʻrinsalar-da, chin dildan unga ongli ravishda ehtirom bilan yondashadilar. Hozirgacha sintoizm ibodatxonalarida imperator oilasiga atab turli marosimlar oʻtkazilib turadi.

Sintoizm yaponlarga mavjudot olami, tabiat bilan oʻzaro munosabatlarga oʻziga xos qarashni singdirgan. Bu qarashlar besh tamoyilda namoyon boʻladi.

Birinchi tamoyil mohiyatiga koʻra, butun borliq dunyoning oʻz-oʻzicha rivojlanishi natijasidir. Dunyo oʻz-oʻzidan vujudga kelgan boʻlib, yaxshi va mukammaldir. Sintoizm taʼlimotiga koʻra, olamni boshqaruvchi kuch xristian yoki musulmonlar eʼtiqodidagidek qandaydir oliy mavjudotda emas, balki olamning oʻzida mujassamdir

Milliy dinlar – biror bir millatga xos boʻlgan dinlar tushuniladi. Biror dindagi marosimlar va ibodatlarining oʻta ogʻirligi oʻsha dinning jahon diniga aylana olmasdan, milliy din maqomida qolishiga sabab boʻladi. Yahudiylik, hinduiylik, sinkxiylik, konfutsiychilik, sintoiylik kabi dinlar milliy dinlar hisoblanadi.

Mitropolit – (qad. yunon. «bosh shahar, poytaxt, mitropoliya odami») pravoslav cherkovining poytaxt shaharlardagi oliy ruhoniylilik unvoni¹⁴.

Episkop yoki arxierey ruhoniylilikning eng oliy unvoni hisoblanadi. Episkoplar barcha ibodat va sirli marosimlarni bajara oladilar. Shuningdek, ular maʼlum bir shahar, viloyat cherkovi yoki eparxiyani boshqara oladilar. Nisbatan kattaroq episkoplar arxiepiskop deyiladi. Poytaxt shaharlarning episkoplari mitropolit deb ataladi. Pravoslav cherkovining eng oliy mansabi patriarxdir

Monokonfessional davlat – birgina konfessiya (din, eʼtiqod) hukmron boʻlgan davlat. Bunga Eron, Saudiya Arabistoni, Pokiston kabilarni misol keltirish mumkin.

Oʻzbekiston polikonfessional davlat hisoblanadi. Chunki oʻzbekistonda 16 ta diniy konfessiya mavjuddir.

Monoteizm – (qad. yunon. “mono” – “yagona”, “teo” – “ilohiyot”) yakkaxudolik Qadimgi Arabiston jamiyatida “haniflar” nomi bilan maʼlum bir jamoa mavjud edi. Bu jamoa vakillari diniy tasavvurlarini fanda “nomaʼlum monoteizm” deb atash qabul qilingan. Ular sanamlarga sigʻinmas, balki yagona Xudoga ibodat qilar hamda ochiqdan-ochiq butparastlarni tanqid qilishar edi. Ular bir erda muqim turmay, oʻlka boʻylab darbadar hayot kechirardilar. Ushbu toifa kishilaridan Zayd ibn Amr, Varaqa ibn Navfal, Ubaydulloh ibn Jahsh va Usmon ibn Huvayris, Quss ibn

Sayyidolarni keltirish mumkin. Ular keyinchalik ilk islom jamoasida ma'lum mavqega ega bo'ldilar

Moshiax, meshiax – yahudiylkdagi xalaskorning kelishi haqidagi ta'limot. Unga ko'ra, oxirzamonda Yahve yahudiylar orasidan bir halaskorni chiqaradi va u quyidagi vazifalarni bajaradi: 1) dunyoni isloh qilgan holda qaytadan quradi; 2) butun yahudiylarni Sinion atrofida to'playdi; 3) ularning barcha dushmanlarini jazolaydi.

Muqaddas ruh – xristianlikdagi Xudoning uch ko'rinishidan biri¹⁵.

Mukaddas rux dunyoning yaralishida ishtirok etgan, Bibi Maryam xam u orkali Isoga xomilador bulgan.

Xristianlik Ota-Xudo, o'g'il-Xudo va Muqaddas Ruh – Uch yuzlik Xudo (Trinity) to'g'risidagi ta'limotni, jannat va do'zax, oxirat, Isoning qaytishi haqidagi va boshqa aqidalarni o'z ichiga oladi

Xristianlik milodning boshida Rim imperiyasining sharqiy qismida joylashgan Falastin erlarida vujudga keldi. Iso Masih (Iisus Xristos), Bibliyaning xabar berishiga ko'ra, xristianlik ta'limotining asoschisi bo'lib, u Rim imperiyasi tashkil topganining 747 yili Falastinning Nazaret qishlog'ida bokira qiz Maryamdan Xudoning amri bilan dunyoga keldi. Yangi eraning boshlanishi ham Iso Masihning dunyoga kelishi bilan bog'liq.

Iso nomiga qo'shiluvchi "Masih" so'zi qadimiy yahudiy tili – ivritdagi *meshiax* so'zidan olingan bo'lib, «silangan» yoki «siylangan» ma'nolarini beradi. Yunon tilida bu so'z «xristos» shakliga ega. Bu dinning «xristianlik» yoki «masihiylik» deb atalishi ham shu so'zlar bilan bog'liq. Bundan tashqari xristianlikni Iso Masihning tug'ilgan qishlog'i – «Nazaret» bilan bog'lab, nazroniya deb ham ataganlar. Keyinchalik bu nom nasroniya shaklini olgan.

"MUQADDAS TAXT"— Rim Papasi va katolik cherkovini boshkarishda Papaga yordam beradigan Rim kuriyasi xamda Vatikanning nomi.

Muqaddas uchlik – xristianlikda yagona Xudoning muqaddas uchlik (troitsa) shaklida namoyon bo'lishi. Bu degani – yagona Xudo uch qiyofalidir. Bular – Ota Xudo, O'g'il Xudo va muqaddas Ruh Xudo. Ota Xudo tug'ilish yo'li bilan paydo bo'lmagan. Uni hech kim yaratgan emas. Muqaddas Ruh Xudo Ota Xudodan paydo bo'lgan. O'g'il Xudo (Iisus Xristos) esa inson bolasidan tug'ilgan. Shuning uchun u ham ilohiy, ham insoniy tabiatga ega.

Nazaret – Falastindagi Iso Masihning tug'ilgan qishlog'i. Xristianlikni «Nazaret» bilan bog'lab, *nazroniya* deb ham ataganlar. Keyinchalik bu nom *nasroniya* shaklini olgan.

Nasroniy – Falastindagi Iso masehning to'g'ilgan qishlog'i bo'lmish Nazaretning keyinchalik buzilgan shakli. Hozirda bu atama har bir xristianga nisbatan ishlatiladi. Qur'oni Karimda ham xristianlarga nisbatan nasroniy atamasi ishlatiladi.

Neobuddizm ("neo" – "yangi") – XIX-XX asrlarda buddaviylikda paydo bo'lgan yo'nalish. Turli davlatlarda turlicha shakl kasb etgan. Neobuddizm ta'limotida milliy ozodlik harakatlari doirasida budda rohiblarining siyosatga

aralashishiga ruxsat berilgan.

NIKOH - (arab - uylanish) - erkak va ayol turmush qurishining islomga xos diniy shakli. Hozirgi vaqtda N. 2 xil — dunyoviy va diniy mazmunga ega. Dunyoviy mazmunda N. turmush qurayotgan erkak va ayolning fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qiladigan organlar (FHDYO) da ro'yxatdan o'tishini anglatadi. O'zbekistonda faqat shunday N. qonuniy deb tan olinadi O'zbekistondagi qonunchilik erkakka faqat bir ayol bilan nikohlanishga ijozat beradi. Diniy mazmunda N. imom xatibning islom an'analari asosidagi nikoh xutbasini o'qib, erkak va ayolning turmush qurishini shariat asosida qonunlashtirishini anglatadi. Shariat qonunlarida erkakka bir vaqtning o'zida 4 xotinni o'z N.iga olishga ijozat berilishi (Qur'oni Karimning 4- sura 3- oyati asosida), shuningdek, N. qilishda qiz uchun to'lanadigan mahrning miqdorini aniqlash kabilar nikohning shariatdagi ko'rinishlaridir.

Nikohga oid sirli marosim

(braka tainstvo) - katolik va pravoslav cherkovlaridagi 7 sirli marosim (tainstva) dan biri.

Cherkov nikohidan o'tish vaqtida amalga oshiriladi. U xristianlikda boshqa marosimlardan keyinroq joriy qilingan. Bu marosim 16 - asrda paydo bo'lgan. Cherkov ta'limotiga ko'ra, bulajak er-xotinlar mehrob oldida bir-birlariga sodiqlik haqida va'da berar ekanlar, bu marosimni o'tkazish orqali "bolalarning eson-omon tug'ilishi va xristian tarbiyasi ko'rishidan iborat sof yakdilon xudoning marhamati" ga erishar emishlar. Shu tariqa go'yo xudoning o'zi odamlarning nikoh ittifoqini himoya qilar emish. Cherkovning ta'kidlashicha, nikohda asosiy narsa yuridik yoki iqtisodiy element emas, balki axloqiy element bo'lib, u diniy element b-n aynan bir narsa emish. Shuning uchun ham nikohga oid sirli marosimni o'tkazmay turib, chinakam axloqiy, oilaviy munosabatlarning bo'lishi mumkin emas emish. Aslida esa cherkov hamisha nikohning axloqiy tomoni to'g'risida juda kam qayg'urgan. U teng bo'lmagan, moddiy manfaatlarni ko'zlab amalga oshiriladigan nikohlarni muqaddaslashtirgan. Hozirgi vaqtda ham cherkov nikohga oid sirli marosimdan dindorlarning oilalariga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida foydalanadi

Nirvana – (sanskrit. «so'lish») buddizm va jaynizm diniy falsafalariga ko'ra, ruhning sansara kishanlaridan to'la ozod bo'lishi va oliy maqomga erishish¹⁶. Nirvanaga erishish xar bir buddaviyning asosiy maksadi xisoblanadi. Jaynizm ta'limotining asosiy g'oyasi deyarli barcha hind dinlari uchun umumiy bo'lgan *karmalar* va *nirvana* haqidagi ta'limot hisoblanadi. *Nirvanaga* erishgan inson qayta tug'ilishdan ozod bo'ladi. Bunga esa faqat tarkidunyo qilganlarga erishishi mumkin, xolos

Nuh kemasi – islomga ko'ra, Allohning buyrug'i bilan Nuh a.s yasagan kema. Nuh a.s barcha jonvorlardan bir juftdan olib ushbu kemaga joylashtirganlar. Keyin Alloh osmondan juda ko'p yomg'ir yog'dirdi, erning hamma tomonidan ham suv chiqartirdi. Osmon suvi bilan er suvi qo'shilib ulkan to'fon paydo bo'ldi. To'fonda barcha Nuh a.s ning da'vatiga ergashmagan kofirlar halok bo'ldi, faqat kemadagilar sog' qoldilar. To'fon pasaygandan keyin kema Judiy tog'i ustida to'xtadi. Kema tog'

tepasiga kelib to‘xtab, er to‘fon suvini yutib bitirgach, Alloh Nuh a.s ni kemadan erga tushishga buyurdi. Nuh a.s va unga iymon keltirgan kishilar kemadan tushishdi.

Atarxurra (Ozarxurra) – zardushtiylikning muqaddas olovi

Zardushtiylikda olov Axuramazdaning ramzi xisoblanadi. Ayniksa ibodatxonalarda yokilgan olov kattik uluglanadi. Shuning uchun koxinlar olovni yangilash, yokish kabi ishlarda yuzlariga va kullariga maxsus ok nikob tutib oladilar. Bu bilan mukaddas olov ifloslanishining oldi olinadi.

Xorazm zardushtiylikning muqaddas olovi Ozarxurra birinchi bor yoqilgan va eng buyuk xudo – Axura-Mazdaning Zardusht bilan bog‘langan joyi hisoblanadi. Zardushtiylikning asosiy manbasi Avestoda: «Birinchi bor muqaddas olov – «Ozarxurra» «Airyanem-Vaeja» (ba’zi manbalarda – «Eran-vej») da yoqildi», - deyiladi

Papa, Rim Papasi – katolik cherkovining boshlig‘i, Isoning noibi va uning 12 havoriylaridan eng obro‘lisi bo‘lmish apostol Petr (Butrus) ning vorisi hisoblanadi. Diniy hayotda gunohsiz deb hisoblanadigan, yashirin ovoz berish yo‘li bilan kardinallar kollegiyasi saylaydigan Papaning hokimiyati jahon sobolari hokimiyatidan ustun turadi. Katolik cherkovi soborlari (episkoplar yig‘ini) cherkovga oid murakkab masalalarni hal etish uchun Papa tomonidan chaqiriladi. Papa cherkov davlati – Vatikanning cheksiz vakolatlarga ega bo‘lgan hokimidir.

Papaning begunohligi aqidasi - pravoslav dini ta’limotidan farqli o‘laroq, katolik yo‘nalishida papaning begunohligi haqidagi aqida ham bor. Bu aqida 1870 yildagi birinchi Vatikan soborida qabul qilingan. G‘arb cherkovining Bogoroditsaga nisbatan alohida e’tibori 1950 yilda papa Piy XII tomonidan kiritilgan Bibi Maryamning me’roji haqidagi aqidada o‘z aksini topdi. Katolik ta’limoti pravoslav ta’limoti kabi etti asrorni tan oladi, biroq bu asrorlarning talqin qilinishida qarashlar mos kelmaydi. Masalan, *pricheshenie* (tamaddi) qilish qattiq non bilan (pravoslaviyada bo‘ktirilgan non bilan) dunyoviy(*miryane*)larga non va vino bilan, shuningdek, faqat non bilan amalga oshiriladi. Cho‘qintirish sirini o‘tash paytida suv sepiladi (cho‘qintiriluvchiga), muz ostidagi suvga cho‘ktirilmaydi.

PASXA – (yunoncha, ivritcha – “yonidan o‘tish”) - xochga mixlangan Iso Masihning qayta tirilishi xotirasiga bag‘ishlab o‘tkazilaigan xristianlikdagi yirik bayram

Pasxa – Isoning o‘lganidan so‘ng qayta tirilganini nishonlab o‘tkaziladigan bayram. Pasxaning tarixi yahudiylikdagi peysax bayrami bilan bog‘liq bo‘lib, u yahudiylarning Misrdan qochib chiqishi va ozodlikka erishishining nishonlanishidir. Xristianlik yahudiylikdan to‘la ajralib chiqqach, Pasxa yangicha tus olgan. 325 yili tarixda birinchi marta Rim imperatori Litsiniya imperiya hududidagi xristian jamoalarini o‘zaro kelishtirish va tartibga solish maqsadida Nikeya shahrida I Butun Olam Xristian Soborini (o‘tkazilgan 21 sobordan birinchisi) chaqirdi. Bu soborda «e’tiqod timsoli»ning (Credo) dastlabki tahriri qabul qilingan, *Pasxani* bayram qilish vaqti belgilangan.

Yahudiylarning yillik bayramlari ichida eng e’tiborlisi Peysax (**Pessah; Pasxa**) bayramidir. Bu bayram xristianlarning pasxasidan farqli o‘laroq, yahudiylarning Misrdagi qullikdan qutulib chiqqanlari munosabati bilan nishonlanadi. Qadimiy yahudiylarda Pasxa deb qo‘zichoq go‘shti va sharobdan iborat kechki ovqatga

aytilgan. Xudo Misrdagi yahudiy bo'lmagan go'daklarni qirib tashlashga qaror qilganida, ular o'z uylarining peshtoqini qon bilan bo'yab o'zlarining yahudiy ekanliklarini bildirganlar.

Yahudiylar Pasxa bayramidan keyingi etti kun davomida tuzsiz, xamirturushsiz patir – *matsa* tanovul etadilar. Matsani tanovul qilish bilan har bir yahudiy Muso boshchiligidagi o'z ota-bobolarining chekkan mashaqqatlarini his etadilar. Bu bayram yahudiylarning quyosh-oy kalendari bo'yicha *nison* oyining 14 kuni nishonlanadi (bu sana aprel oyining o'rtalariga to'g'ri keladi).

Pasxadan keyingi 50-kuni yahudiylar Shabuot yoki Shevuot bayramini nishonlaydilar. Bu bayram dastlab dehqonchilik bayrami bo'lgan, keyinchalik Sinay tog'ida Musoga Xudo tomonidan Toraning berilishini nishonlab o'tkaziladigan bayramga aylangan. U yahudiylarning kalendari bo'yicha *sivona* oyining 6- va 7-kunlari nishonlanadi

Hozirgi kunda Pasxa kuni Oy-Quyosh kalendari asosida hisoblanib, har yili o'zgarib turadi.

Pravoslav (ortodoks) oqimi. Pravoslav oqimi xristianlikning uch asosiy yo'nalishidan biri o'laroq, tarixan uning sharqiy shohobchasi sifatida shakllandi. Bu oqim, asosan, Sharqiy Evropa, Yaqin Sharq va Bolqon mamlakatlarida tarqalgan. Pravoslav atamasi yunoncha ortodoksiya so'zidan olingan bo'lib, ilk davr xristian yozuvchilari asarlarida uchraydi. Pravoslaviyaning kitobiy asoslari Vizantiyada shakllandi, chunki bu yo'nalish u erdagi hukmron din edi.

Muqaddas kitob bo'lmish Injil va muqaddas o'gitlar, IV – VIII asrlardagi etti butxona soborlarining qarorlari, shuningdek, Afanasiy Aleksandriyskiy, Vasiliy Velikiy, Grigoriy Bogoslov, Ioann Damaskin, Ioann Zlatoust kabi yirik cherkov xodimlarining asarlari ushbu oqim ta'limotining asosi deb tan olingan.

Xristianlikning sharqiy tarmog'i bo'lmish pravoslaviyaning rivojlanishi jarayonida 16 mustaqil (avtokefal) cherkov: Konstantinopol, Aleksandriya, Antioxiya, Quddus, Gruzin, Serb, Rumin, Bolgar, Kipr, Ellada, Alban, Polyak, Chexiya, Slovakiya, Rus va Amerika cherkovlari vujudga keldi. Bu cherkovlardan eng kattasi Rus pravoslav cherkovi (RPCH, boshqa rasmiy nomi Moskva patriarxati) bo'lib, unga 19 ming cherkov va 127 eparxiya birlashgan. Bulardan 150 dan ortiq cherkov va 5 eparxiya chet elda faoliyat olib boradi.

Pravoslav oqimida sirli rasm-rusumlar muhim o'rin egallaydi. Cherkov ta'limotiga ko'ra, bunday paytlarda Xudo tomonidan dindorlarga alohida savoblar nozil bo'ladi.

Cho'qintirish sirli hodisasi (*tainstvo*). Bunda dindor o'z tanasini uch marta suvga botirishi, Xudo-Otani, o'g'ilni va Muqaddas Ruhni chaqirishi bilan ruhiy tug'ilishni kasb etadi.

Badanga miro surkash ham sirli bo'lib, bunda dindorga Muqaddas Ruhning ruhiy hayotga qaytaruvchi va chiniqtiruvchi ehsonlari ulashiladi.

Poklanishning sirliligi. Unda dindor non va vino ko'rinishida o'z badanida Iso qonini abadiy hayotga tayyorlaydi.

Nadomatning sirliligi shundaki, dindor o'z gunohlarini din peshvosi oldida tan oladi, din peshvosi esa uning gunohlarini Iso nomidan kechiradi.

Ruhoniylikning sirliligi u yoki bu shaxsni ruhoniy darajasiga ko'tarish uchun

episkop qo'lini o'sha shaxs badaniga tegizishi (yoki qo'yishi) orqali amalga oshiriladi.

Nikohning siriligi. Bunda kelin-kuyov turmush qurish, farzand ko'rish va uni tarbiyalashga oq fотиha oladilar.

Badanni eley bilan ishqalash sirida Xudoning ruhiy va jismoniy zaifliklarni tuzatuvchi lutfu marhamatidan umid qilinadi.

Pravoslav cherkovi bayramlar va diniy marosimlarga alohida ahamiyat beradi. Pasxadan so'ng pravoslav dinining o'n ikki kunlik o'n ikki muhim bayrami boshlanadi. Ular:

Bibi Maryamning tug'ilishi (*Rojdestvo Bojey materi*);

Isoning xochini tiklash (*Vozdvijenie kresta Gospodnya*);

Bibi Maryamning ibodatxonaga kirishi (*Vvedenie vo xram Presvyatoy Bogoroditsy*);

Isoning tug'ilishi (*Rojdestvo Xristovo*);

Isoni cho'qintirish (*Kreщenie Gospodnya*);

Olqishlash (*Sretenie*);

Xushxabarning nozil bo'lishi (*Blagovещanie*);

Isoning Quddusga kirishi (*Vxod Gospodnya v Ierusalim*) – pasxa postidan 6 hafta keyingi yakshanba;

Isoning qayta tirilishi (*Voskresene Xristovo*) – Pasxa, bahorgi kecha va kunduz tengligi va oy to'lishgan birinchi yakshanba;

Isoning osmonga ko'tarilishi (*Voznesenie Iisusa*) – Pasxadan 39 kun keyin;

Muqaddas Ruhning tushishi (*Soshestvie Svyatogo duxa – Troitsin Den*);

Iso qiyofasining o'zgarishi (*Preobrajenie*) – 6 avgustda.

Cherkov yili eski hisobga muvofiq 1 sentyabrdan boshlanadi. 8 sentyabr kuni «*Rojdestvo Bojey materi*» bayrami o'tkaziladi. 12 sentyabr kuni «*Vozdvijenie kresta Gospodnya*» bayrami nishonlanadi. Bu bayram imperator Irakliy davrida Iso krestining forslar tutqunidan qaytarib olib kelinishiga bag'ishlanadi. 21 noyabr kuni «*Vvedenie vo xram Presvyatoy Bogoroditsy*» bayrami o'tkaziladi. Bu bayram uch yoshli Maryamning birinchi ruhoniylar tomonidan Qadimiy Ahd ibodatxonasiga olib kirilganligiga bag'ishlanadi. Ibodatxonaga kirish bayramidan bir hafta oldin, yani 15 noyabrda *Rojdestvo* posti boshlanadi. Va nihoyat, 20 dekabrda *Rojdestvo* bayrami kiradi va 31 yanvargacha davom etadi.

Isoning cho'qintirilishi (*Kreщenie Gospodnya*) bayrami 6 yanvarda nishonlanadi. Bu bayram Isoning Yahyo tomonidan cho'qintirilishiga bag'ishlanadi.

Navbatdagi yana bir yirik bayram *Sretenie* (olqishlash, kutib olish) bayramidir. Bu bayram Iso tug'ilgach, avliyo Simeon tomonidan uning kutib olinishiga bag'ishlanadi.

Buyuk bayramlar ichida Pasxa birinchi o'rinda turadi. Pasxa – Isoning o'lganidan so'ng qayta tirilganini nishonlab o'tkaziladigan bayram. Pasxaning tarixi yahudiylikdagi peysax bayrami bilan bog'liq bo'lib, u yahudiylarning Misrdan qochib chiqishi va ozodlikka erishishining nishonlanishidir. Xristianlik yahudiylikdan to'la ajralib chiqqach, Pasxa yangicha tus olgan.

Yuqorida sanab o'tilgan bayramlar oldidan ularga tayyorgarlik sifatida turli muddatli postlar o'tkaziladi. Postning mohiyati inson ruhini tozalash va yangilash,

diniy hayotning muhim voqealariga tayyorgarlikdan iborat.

Rus Pravoslavining ko'p kunlik postlari (ro'zalari) bo'lib, ular to'rtta: Pasxa oldidan, Pyotr va Pavel kuni oldidan, Bogoroditsa uyqusidan oldin va Iso tug'ilgan kundan oldin bo'ladigan postlar. Pasxa oldidan bo'ladigan «Velikiy post» 40 kunga cho'ziladi. Ushbu post davrida – eski hisob bo'yicha 25 martda «Blagoveshenie» bayrami o'tkaziladi. Post boshlanishidan olti hafta o'tgach, yakshanba kuni xristianlikning o'n ikkinchi bayrami yoki 8-bayram «Xudoning Quddusga kirishi» nishonlanadi.

Ra – Qadimgi Misr dinida quyosh Xudo. Fir'avnlarning 5- sulolalari o'zlarini Raning o'g'li deb hisoblashgan. Podshohlarni Xudoning o'g'li deb bilish milodning boshlarigacha davom etgan. Mazkur 5- sulola Rani Misrning oliy Xudosiga aylantirgan. 11 – 12 – sulolalar davrida juda ham mashhur bo'lmagan Amon xudosi umummisr xudolarining asosiysiga aylandi va oldingi oliy xudo Ra bilan birlashib, Amon - Ra shaklini oldi.

Ravvin – yahudiy din arbobi. U yahudiy jamoasi diniy va oilaviy masalalarida hakamlilik qiladi

Milodning I – IV asrlarida yahudiy davlati boshdan kechirgan iqtisodiy va ijtimoiy tanazzul xalq orasida ruhoniylar obro'yining benihoya oshib ketishiga sabab bo'ldi. Ular o'zlarini *ravvinlar* (*hazrat, janob*) deb atadilar. 66-70 yillardagi qo'zg'olonda Isroil xalqini halokatdan qutqarib qolgan Ioann ben Zakkai nomli shaxs yashirincha O'rta er dengizi bo'yida YAvne (Yavneh) degan joyda diniy maktab (akademiya) tashkil qildi. Bu maktab *ravvinlar* ta'limotini tarqatish markazi bo'lib qoldi. Natijada Lidda, Sepforis, Ush, Tiveriada degan joylarda shunga o'xshash maktab – «akademiya»lar tashkil etildi. Bu akademiyalarning rahbarlari «*nasi*» (knyaz) yoki *patriarx* deb ataldi. Ular bu maktablarga rahbarlik qilish bilan bir qatorda o'z hududlarida fuqarolik ishlari bo'yicha hakamlilik vazifalarini bajardilar hamda jamoaning ishlarida rahbar, barcha yahudiylarning diniy rahnamosi hisoblanar edilar

Reinkarnatsiya - (fransuzcha - qayta gavdalanish) - xudolar, ruhlar, avliyolar va boshqalar odamlar orasida inson, hayvon, o'simlik, hatto jonsiz predmet qiyofasida paydo bo'lish qobiliyatiga ega degan tasavvurga ishonitirishni ifodalovchi iboradir.

Rosh-Ashona – yahudiylikdagi yangi yil bayrami¹⁷. Kuzda yahudiy kalendaridagi *tishri* oyining 1- va 2-kunlari (sentyabr oxiri-oktyabr boshlari) yangi yil bayrami – Rosh-Ashona nishonlanadi. Bu bayram yahudiylar uchun poklanish bayrami hisoblanib, ular qurbonlik qilingan qo'chqor shoxidan yasalgan surnaylarni chaladilar, cho'ntaklarini to'ntarib yaxshilab qoqadilar

Katolik ierarxiyasida uch darajadagi ruhoniylar bor: *diakon*, *ruhoni*y (kyure, pater, kenz), episkop. Episkopni papa tayinlaydi. Papani kardinal kollegiya saylaydi. Bunda umumiy ovozning uchdan ikki qismi qo'shuv 1-ovoz (yashirin ovoz berish) yo'li bilan II Vatikan soborida (1962-1965 yillar) cherkov hayotining barcha jabhalarini yangilash, zamonaviylashtirish jarayoni boshlandi. Bu birinchi navbatda ibodat an'analariga tegishli bo'ldi. Masalan, ibodatni lotin tilida olib borishdan voz kechildi.

Ruh (arabcha – jon, ko‘pligi arvoh) – diniy tushunchaga ko‘ra, kishi hayotida u bilan birga, vafotidan keyin esa, tanadan chiqib abadiy qoladigan ko‘zga ko‘rinmas narsa. Hadisi sharifda aytilishicha, ona qornidagi chaqaloq to‘rt oylik bo‘lgan kuni unga ruh ato etiladi va umri davomida shu ruh bilan birga bo‘ladi. Ba‘zi ulamolar ruh – bu qon desa, boshqalari nafas deb hisoblaydi. Ayrimlar esa ruhni latif va nafis havodan iborat deb, uni moddiy narsalar safiga kiritadi. Qur’oni Karimga ko‘ra, Alloh odamzotni yaratmasdan oldinroq dastlab qiyomatga qadar keladigan odamlarning ruhlarini paydo qilgan. Islomda ruhning mohiyati haqida bahs yuritish man etiladi. Qur’oni Karimning “Isro” surasida (85- oyat) ruh Allohning ilmiga havola etiladigan sir ekani, ruh to‘g‘risida odamlar juda oz ma‘lumotga ega bo‘lishlari ta’kidlangan.

Ruhoniylik Pravoslav oqimidagi diniy mansablar. Pravoslav oqimidagi diniy mansablar. Pravoslav cherkovida ruhoniylar uch tabaqaga bo‘linadi: 1) diakon, 2) ruhoni (svyashennik), 3) episkop.

Diakon (grek. “xizmatchi”) ruhoniylikning eng quyi tabaqasi hisoblanadi. U mustaqil hech qanday ibodatni boshqara olmaydi, balki faqatgina ruhoni yoki episkopga ibodat marosimini o‘tkazishda yordam bera oladi, xolos. Uni ruhoniylik sirililigiga (tainstvo) episkop qabul qiladi. Katta diakonlar protodiakon, rohib diakonlar ierodiakon, katta ierodiakonlar arxidiakon deb ataladi.

Ruhoni (svyashennik) yoki ierey pravoslav ruhoniyligining ikkinchi tabaqasi hisoblanadi. U boshqalarni ruhoniylikka bag‘ishlash va cherkov suvini muqaddaslashtirishdan boshqa barcha sirli marosimlarni bajara oladi. Kichik ruhoniylar ierey, katta ruhoniylar protoierey va eng katta ruhoniylar protopresviter deb nomlanadi.

Episkop yoki arxierey ruhoniylikning eng oliy unvoni hisoblanadi. Episkoplar barcha ibodat va sirli marosimlarni bajara oladilar. Shuningdek, ular ma‘lum bir shahar, viloyat cherkovi yoki eparxiyani boshqara oladilar. Nisbatan kattaroq episkoplar arxiepiskop deyiladi. Poytaxt shaharlarning episkoplari mitropolit deb ataladi. Pravoslav cherkovining eng oliy mansabi patriarxdir.

Ruhoniylikka qabul qilish (rukopolojenie) – xristianlikdagi 7 sirli marosimdan biri bo‘lib, ruhoniylik martabasiga ko‘tarilish bilan bog‘liqdir. Diniy ta’limotga ko‘ra, ruhoni bo‘ladigan shaxsning boshiga episkop qo‘l tekkizgandan keyin, go‘yo u “muqaddas ruh” ning alohida marhamati bilan xudo va odamlar o‘rtasida vositachilik xususiyatiga ega bo‘ladi.

Samoviy dinlar – payg‘ambarlari xudo tarafidan yuborilgan bo‘lib, o‘sha payg‘ambarlarga ilohiy kitoblar nozil qilingan dinlar. Ularning barchasida yakkaxudolik e‘tiqodi targ‘ib qilingan. Islomda payg‘ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallamga Jabroil farishta orqali Qur’oni Karim nozil qilingan. Xristianlikda Iso a.s ga ham Jabroil (Gavriil) farishta orqali Injil kitobi nozil qilingan. Yahudiylikda Muso a.s ga Tur tog‘ida Alloh taolo bilan gaplashish orqali Tavrot kitobi berilgan.

Sansara – buddizmda qayta tug‘ilish zanjiri hisoblanadi. Ushbu atama buddizmda nirvananing aksi hisoblanadi. Yomon odamlarning ruhlari qayta – qayta tug‘ilishlaridan so‘ng er ostiga tushib ketadi. Buddaviylik ta’limotiga ko‘ra, o‘lim insonni hayot azob – uqubatlardan xalos eta olmaydi. Chunki, o‘limdan keyin ham

insonni qayta tug‘ilish kutadi. Mana shunday qayta tug‘ilish (sansara) ning azob uqubatlaridan faqatgina arxat (oliy kamolotga etgan) holatiga erishgan kishilargina xalos bo‘lishlari mumkin. Arxat holatiga erishish va undan nirvanaga o‘tishning yagona yo‘li najotning oliyjanob sakkizlik yo‘liga ergashishdir.

Satanistlar – “Shayton malaylari”. 1960- yillarning o‘rtalarida Vetnamdagi urushga qarshi harakat shiori ostida shakillangan yoshlar oqimi. Ularning ta’limotiga ko‘ra, shaytonning Xudodan farqi uning insonga bu dunyoda yaxshiga qarshi yomon borligini bildiruvchi va Er yuzida fahsh, alkogol, narkotik kabi dunyo lazozatlari borligini o‘rgatuvchi ekanidir.

Rossiyada bu oqim vakillari qabr va muqaddas sanalgan obidalarni buzish kabi turli nomaqbul ishlarni amalga oshirganlar.

O‘zbekistonda satanistlar faoliyati aniq holatlarda kuzatilmagan. Ammo, ayrim hollarda “satanistlar” kabi kiyinib olgan 5 – 6 kishidan iborat yoshlar guruhi fuqarolar tarafidan ko‘zatilgani aniqlangan.

Sehrgarlik – odam, hayvonot va tabiatga g‘ayritabiiy yo‘l bilan ta’sir o‘tkazish maqsadida bajariladigan xatti – harakatlar va urf – odatlar.

Sinagoga – yahudiylar ibodatxonasi. Yahudiylar sinagogasining sharqiy tomonida Toraning nusxalari saqlanadigan sandiq va ravvin uchun minbar qo‘yilgan. Ayollar erkaklardan alohida ibodat qiladilar. Sinagogada ibodat xor shaklida olib boriladi¹⁸. O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng yahudiylarning milliy, diniy erkinliklariga yo‘l ochib berildi. Hozirda Toshkent, Buxoro va Samarqand shaharlarida *buxorolik* hamda *ashkenazi* (evropalik) yahudiylarining milliy madaniy markazlari, shuningdek, sinagogalari faoliyat ko‘rsatib kelmokda.

Yahudiy jamoalari mamlakatning uchta ma’muriy hududida o‘zining ibodatxonalariga ega bo‘lib, jami sakkizta sinagoga ro‘yxatdan o‘tgan.

Sonlar – yahudiylidagi “Musoning 5 kitobi” (Tora) dan to‘rtinchisi hisoblanadi. “Sonlar” kitobida qonunchilik va yahudiylarning Misrdan olib chiqib ketilgan davrdan to Falastinni bosib olgunlariga qadar bo‘lgan tarixiga bag‘ishlangan.

Tabu – totemistik tasavvurlar mavjud bo‘lgan jamiyatdagi diniy taqiq. Bu tasavvurlarga ko‘ra, tabuni buzgan odam ruhlar va xudolar tomonidan unga og‘ir kasallik yoki o‘lim yuborish bilan jazolanadi. Tabu ma’lum bir buyumga tegmaslik, ma’lum so‘zni aytmaslik, ma’lum hayvonlarning go’shtini emaslik kabilardan iborat bo‘lishi mumkin¹⁹.

Tabuning eng mukammal sistemasi Polineziyada bo‘lgan. Tabu ob’ektlari - buyumlar, suvlar, hayvonlar, odamlar va boshqalar bo‘lishi mumkin. Ko‘pincha tabu moddiy buyumlarga taalluqli bo‘ladi. Jamiyat tarakqiy etib, sinfiy tabaqalanish kuchaya borgan sari tabu ijtimoiy tengsizlikni muqaddaslashtira boshlagan. Tabuning bir qismi odat huquqi normasiga aylangan, ko‘pchiligi dinga takiqlar sifatida kiritilib, uni buzish — gunoh va ilohiy jazoga loyik deb hisoblana boshlagan.

VIII. ADABIYOTLAR RO'YXATI

ADABIYOTLAR

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

11. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.
12. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
13. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
17. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarori.
18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847- sonli Farmoni.
19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.
20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-14-sonli Farmoni.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Jalilov B. Dinshunoslik. -Toshkent: 2019.
2. Masharipova G. Dinshunoslik -Toshkent: “Navro’z” 2020
3. Abdusamedov A.E. Dinlar tarixi. -Toshkent: O‘zMU, 2004. -208 b.
4. Mo‘minov A. va boshq. Dinshunoslik (darslik). -Toshkent: «Mehnat», 2004.
5. Ochiliev A. va boshqalar. Dinshunoslik asoslari (o‘quv qo‘llanma). –Toshkent: “Toshkent islom universiteti” nashriyot matbaa birlashmasi, 2013.
6. Xasanov A. va boshqalar. Islom tarixi (darslik). - Toshkent: Toshkent islom universiteti matbaa-nashriyot birlashmasi, 2008.
7. Jaspers. The origin and goal of history. New Haven and London. Yale University Press. 1965. P - 77. (P - 19)
8. K. S. Guttenplan. J. Hornsby. C. Janavay. Reading philosophy. Blackwell Publishers Ltd. UK. 2003. R - 341.
9. A. Azami. Vvedenie v xadisovedenie. Kazan: 2011
10. Rumiy J. Masnaviy. 40 rivoyatga sharh. -Toshkent: Navruz, 2019
11. Sayid Muxammad Xotamiy. Islom tafakkuri tarixi. -Toshkent: Minxoj, 2003
12. Imom al-Buxoriy: Al-Jami’ as-sahih. IV jildlik. -Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1991-1993.
13. Islom: bag‘rikenglik va mutaassiblik. Mas’ul muharrir Z.I. Munavvarov. –Toshkent, 1998.
14. Islom (ensiklopediya). Zuhridin Husnidinov tahriri ostida. -Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004
15. Muhammad Yusuf M.S. Hadis va hayot. T.3. –Toshkent: Sharq, 2003. -255 b.
16. Osnovy religiovedeniya. Pod redaksii I.N. Yablokova. Izd. Vtoroe. –M., 1998.
17. Tashanov A. Mutassiblikning ko‘rinishlari va oqibatlar. –Toshkent: Akademiya, 2011. -32 b.
18. Qur’oni karim ma’nolarining tarjimasi. Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. –Toshkent: Toshkent Islom Universiteti nashriyoti, 2001, 2007.
19. Yassaviy Xoja Axmad Devoni hikmat. -Toshkent: Navruz, 2018
20. Shermuxamedova N.A. Diniy fanatizm fenomeni. // Inson falsafasi. Toshkent: Noshir, 2016 314-499 -b.
21. Husniddinov Z.M. Islom yo‘nalishlari, mazhablar, oqimlar. –Toshkent: Movarounnahr, 2000.

IV. Elektron ta’lim resurslari

10. www.edu.uz.
11. www.aci.uz.
12. www.ictcouncil.gov.uz.
13. www.lib.bimm.uz
14. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
15. www.sciencedirect.com
16. www.acs.org
17. www.nature.com
18. <http://www.kornienko-ev.ru/BCYD/index.html>.